«شەرق شامىلى قۇرۇلۇشى» كىتاب نەشر قىلىش تۈرى (1132)
“东风工程”图书出版项目之1132

ئۇيغۇر خەلق تارىخى قوشاقلىرىدىن نەمۇنىلەر

(1)

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

www.uyghurkitap.com

ئۇيغۇر خەلق تارىخي قوشاقلىرىدىن نەمۇنىلەر

维吾尔历代民谣精选

（1）

ISBN 978-7-5469-0924-0

9 787546 909240 >

定价:8.40 元

ئۇيغۇر خەلق تارىخي قوشاقلىرىدىن نەمۇنىلەر

常州大学图书馆
藏书章

تۈزگۈچى: ئۇچقۇنجان ئۆمەر

شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

كىتاب ئىسمى: ئۇيغۇر خەلق تارىخىي قوشاقلىرىدىن نەمۇنىلەر (1)
مەسئۇل مۇھەررىرى: جاسارەت غوپۇر
تەكلىپلىك مۇھەررىرى: ئەركىن ئىبراھىم پەيدا
مەسئۇل كوررېكتورى: نۇرئالىيە ئابدۇكېرىم
مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: غالىب شاھ
نەشرىيات: شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت ـ فوتو سۈرەت نەشرىياتى
شىنجاڭ ئېلېكترون ئۈن ـ سىن نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى شىخۇڭ غەربىي يولى 36 ـ نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830000
تېلېفون: 0991 − 4690106
تارقاتقۇچى: شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسى
زاۋۇت: شىنجاڭ خۇالۇڭ باسما ئىشلىرى چەكلىك مەسئۇلىيەت شىركىتى
فورماتى: 787×1092 م م 1/32
باسما تاۋىقى: 6
نەشرى: 2010 ـ يىل 7 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
بېسىلىشى: 2010 ـ يىل 7 ـ ئاي 1 ـ قېتىم بېسىلىشى
كىتاب نومۇرى: ISBN 978-7-5469-0924-0
باھاسى: 8.40 يۈەن

图书在版编目(CIP)数据

维吾尔历代民谣精选. 1：维吾尔文 / 乌其洪江·玉麦尔主编. -- 乌鲁木齐：新疆美术摄影出版社：新疆电子音像出版社, 2010.7

ISBN 978-7-5469-0924-0

Ⅰ. ①维… Ⅱ. ①乌… Ⅲ. ①维吾尔族-民歌-作品集-中国-维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ. ①I277.291.5

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2010)第 122615 号

书　　名	维吾尔历代民谣精选（1）
主　　编	乌其洪江·玉麦尔
责任编辑	加沙热提·吾甫尔
特约编辑	艾尔肯·伊布拉音·湃达
责任校对	努尔阿利亚·阿布都克里木
封面设计	阿里甫·夏
出　　版	新疆美术摄影出版社 新疆电子音像出版社
地　　址	乌鲁木齐市西虹西路 36 号
邮　　编	830000
电　　话	0991-4690106
发　　行	新疆新华书店
印　　刷	新疆新华华龙印务有限责任公司
开　　本	787mm×1092mm　1/32
印　　张	6
版　　次	2010 年 7 月第 1 版
印　　次	2010 年 7 月第 1 次印刷
书　　号	ISBN 978-7-5469-0924-0
定　　价	8.40 元

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

كىرىش سۆز

«شەرق شامىلى قوزغىلىشى» دۆلەت ۋە ئاپتونوم رايون بىر تۇتاش پىلانلىغان، ئاپتونوم رايونلۇق ئاخبارات ـ نەشرىيات ئىدارىسى كونكرېت تەشكىللەپ يولغا قويغان خەلققە پايدا يەتكۈزىدىغان قوزغىلىش. بۇ قوزغىلىشنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئاخبارات ـ نەشرىياتچىلىقنىڭ تارقىتىش ئۇسۇلى ئارقىلىق، پۈتۈن شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت دېھقان ـ چارۋىچىلىرى ئارىسىدا پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇپ، ئىلغار مەدەنىيەتنى تارقىتىپ، ئۇلارغا پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرىنى ئۆگىتىدىغان، ساپاسىنى ئۆستۈرىدىغان، نامراتلىقتىن قۇتۇلۇپ ھاللىق سەۋىيەگە يېتىش ئىقتىدارىنى كۈچەيتىدىغان ئاخبارات ـ نەشرىيات ئاممىۋى مۇلازىمەت سىستېمىسى بەرپا قىلىپ بېرىشتىن ئىبارەت.

شىنجاڭدىكى ھەممە يېزا ـ كەنتلەرگە كىتاب، ئۈن ـ سىن نەشر بۇيۇملىرىنى تەقدىم قىلىش ـــ «شەرق شامىلى قوزغىلىشى» دىكى مۇھىم تۈرلەرنىڭ بىرى. بۇ تۈردە سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا قۇرۇلۇشى مۇساپىسى ۋە مەركەزنىڭ «يېزا، يېزا ئىگىلىكى، دېھقانلار» خىزمىتى توغرىسىدىكى ئورۇنلاشتۇرۇشى مۇھىم نۇقتا قىلىنىپ، پارتىيەنى

سۆيۈش، ۋەتەننى سۆيۈش، سوتسىيالىزمنى سۆيۈشكە ئائىت
ئوقۇشلۇقلار، «يېزا، يېزا ئىگىلىكى، دېھقانلار» خىزمە-
تىگە ئائىت پەننى ئومۇملاشتۇرۇش ئوقۇشلۇقلىرى، سە-
ھىيە - ساقلىقنى ساقلاش بىلىملىرىگە ئائىت ئوقۇش-
لۇقلار، قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشقا ئائىت ئو-
قۇشلۇقلار، قۇرامىغا يەتمىگەنلەرنىڭ ئىدىيە ۋە ئەخلاق
تەربىيەسىگە ئائىت ئوقۇشلۇقلار، قوش تىل مائارىپى ئو-
قۇشلۇقلىرى، جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئەنئەنىۋى مەدەنى-
يىتىنى ئەۋج ئالدۇرۇشقا ئائىت ئوقۇشلۇقلار، كۆڭۈل ئې-
چىشقا ئائىت ئوقۇشلۇقلار، سوتسىيالىستىك يېڭى يېزا
قۇرۇلۇشىغا ئائىت ئوقۇشلۇقلار، ماركسىزملىق دىن قا-
رىشى، پارتىيەنىڭ مىللەتلەر سىياسىتى ۋە دىن سىياسى-
تىگە دائىر بىلىملەرنى ئومۇملاشتۇرۇشقا ئائىت ئوقۇش-
لۇقلار قاتارلىق ئون چوڭ تۈر بويىچە نەشر بۇيۇملىرى
نەشر قىلىش ئورۇنلاشتۇرۇلدى. مەزمۇن جەھەتتە، سوت-
سىيالىستىك ئىناق جەمئىيەت بەرپا قىلىش ۋە سوتسىيا-
لىستىك يېڭى يېزا قۇرۇش ئاساسىي لىنىيە قىلىندى؛
دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق رايونلىرىنىڭ «ئىشلەپچىقىرى-
شى تەرەققىي تاپقان، تۇرمۇشى باياشات، يېزا ئىستىلى مە-
دەنىي، كەنت مۇھىتى رەتلىك ۋە پاكىز، باشقۇرۇشى دې-
موكراتىك بولۇش» قا يېتىشنى ئىلگىرى سۈرۈش نىشان
قىلىندى؛ نەشر قىلىشتا «دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق
كەسىپلىرىگە يېقىنلاشتۇرۇش، دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق
رايونلىرىغا يېقىنلاشتۇرۇش، دېھقان - چارۋىچىلارغا يې-
قىنلاشتۇرۇش» مەقسەت قىلىندى؛ ھەر مىللەت دېھقان -

www.uyghurkitap.com

چارۋىچىلىرى ئوقۇپ چۈشىنەلەيدىغان، ئۆگىنەلەيدىغان، ئىشلىتەلەيدىغان بولۇش پرىنسىپ قىلىندى. بىز نەشر بۇيۇملىرىنى ئاممىباب، چۈشىنىشلىك قىلىپ تۈزۈشكە، تېكىستىمۇ، رەسىمىمۇ، ئاۋازىمۇ بار قىلىپ چىقىرىشقا تىرىشتۇق، شۇنداقلا ئىلمىي ۋە ئەمەلىي بولۇشىغا، مەزمۇنلۇق ۋە قىزىقارلىق بولۇشىغا كۈچىدۇق، يېڭى تېخنىكا، يېڭى ئىدىيە ۋە يېڭى بىلىملەر ئارقىلىق، ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرىنى يېڭى ئىدىيە، يېڭى يۈكسەكلىك ۋە يېڭى نەزەرگە ئىگە قىلىشقا تىرىشتۇق.

بىز يەنە «شەرق شاملى قۇرۇلۇشى» ئارقىلىق، ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرىنىڭ كىتاب سېتىۋېلىشى، كىتاب ئوقۇشى تەس بولۇش مەسىلىسىنىڭ دەسلەپكى قەدەمدە ھەل بولۇشىنى، پۈتۈن شىنجاڭدىكى دېھقانچىلىق - چارۋىچىلىق رايونلىرىنى كىتاب ۋە ئۈن - سىن بۇيۇملىرى بىلەن تەمىنلەش يېتەرلىك بولماسلىق مەسىلىسىنىڭ ئۈنۈملۈك ياخشىلىنىشىنى، ئاز سانلىق مىللەت يېزىلىرىدىكى مۇنەۋۋەر نەشر بۇيۇملىرىنىڭ قاپلاش دائىرىسى ۋە تەسىر دائىرىسىنىڭ تېخىمۇ كېڭىيىشىنى، ھەر مىللەت دېھقان - چارۋىچىلىرىنىڭ مەھسۇلاتىنى ئاشۇرۇپ، كىرىمىنى كۆپەيتىپ، ئىلمىي بېيىشىنى ئەقلىي مەدەت ۋە مەنىۋى كۈچ بىلەن تەمىن ئېتىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

شىنجاڭ ئاخبارات - نەشرىياتچىلىقىنىڭ «شەرق شاملى قۇرۇلۇشى»
رەھبەرلىك گۇرۇپپىسى ئىشخانىسى

مۇندەرىجە

ياچىبەگ ھەققىدە قوشاقلار 1
ئافراسىياپ ھەققىدە قوشاقلار 7
ئوغۇزخان قوشاقلىرى 14
سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ھەققىدە قوشاقلار 19
مەھمۇد كاشغەرى ھەققىدە قوشاقلار 22
تېلىلار (تېلەن تاغ) قوشىقى 28
بەگقۇلى ھەققىدىكى قوشاق 31
مىرزا ئابابەكرى ھەققىدىكى نەزمىلەردىن ئۆرنەكلەر ... 32
باياندای ئۇرۇشى ھەققىدە قوشاقلار 34
«كۆچ ـ كۆچ» قوشاقلىرى 39
لاشمان ـ قايقا داۋان قوشاقلىرى 54
سارى جاز قوشاقلىرى 79
ۋاڭخۇلۇ قوشاقلىرى 81
سېپىل قوشاقلىرى 87
يەتتە قىزلىرىم ھەققىدە قوشاقلار 95
يالغۇز تويۇن قوشىقى 97
خالق قوشاقلىرى 101
نوم قوشاقلىرى 120

www.uyghurkitap.com

كانچىلار قوشاقلىرى 128
كارىز قوشاقلىرى 133
كۇچا ۋەقەسى ھەققىدە قوشاقلار 137
«ئاچىل» قوشىقى 147
«جەرەن يە» قوشىقى 151
«تورپاق يىغلىقى» ھەققىدە قوشاقلار 156
غۇلجا ـ قورغاس يولىنى ياسىغۇچىلار قوشىقى 159
مىس كاندىكى ئىشلەمچىلەر قوشاقلىرى 161
چاكارلار قوشىقى 165
لەڭچىلەر قوشىقى 167
پادىچىلار قوشىقى 170
سالچىلار قوشىقى 172
بۆزچىلەر قوشاقلىرى 175
ئەللەي قوشاقلىرى 178

ياچىبەگ ھەققىدە قوشاقلار

ياچىبەگ ـــ 17 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا قۇمۇلدا ياشاپ ئۆتكەن خەلق قەھرىمانى. «ياچىبەگ ھەققىدە قوشاقلار» قۇمۇل خەلقى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان داستان ۋە قوشاقلارنىڭ بىرى بولۇپ، ھازىرغا قەدەر خەلق ئارىسىدا ئېغىزدىن ئېغىزغا كۆچۈپ يۈرگەن تارىخىي قوشاقلارنىڭ نەمۇنىسى سۈپىتىدە دەۋرىمىزگە يېتىپ كەلگەن.

1668 ــ 1690 ـ يىللار ئارىسىدا، ئەبەيدۇللا دارخانبەگ زامانىدا جۇڭغار غالدان ھۆكۈمرانلىرى قۇمۇل بەگلىكىنى بويسۇندۇرۇش غەرىزىدە، قۇمۇلغا داۋاملىق ھۇجۇم قىلىپ، كەڭ ئەمگەكچى خەلقنى بۇلاپ ـ تالاپ، قىرغىنچىلىق يۈرگۈزۈپ، خەلققە بالايىئاپەت ئەكەلگەندى. بۇ يېغىلىق، ئۇرۇشلار تۈپەيلىدىن قۇمۇلدا بىر مەزگىل قۇرغاقچىلىق، ئاچارچىلىق ئاپىتى يۈز بېرىپ، جەمئىيەت ئىنتايىن ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قالدى. مۇشۇنداق شارائىتتا، ياچىبەگ كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، قولغا قورال ئېلىپ، يارۇ دوست، بۇرادەرلىرى بىلەن بىرلىكتە ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلارغا قارشى جەڭنى قانات يايدۇرۇپ، زور غەلىبىلەرنى قولغا كەلتۈردى.

دۇ. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەت ئۇنى «كۆزگە قادالغان مىخ» دەپ قاراپ، تىرىك تۇتۇش ھەققىدە پەرمان چۈشۈرىدۇ. بۇ چاغدا مال ـ دۇنيا، مەنسەپ ئۈچۈن سېتىلغان سامانچىدەك بەزى كىشىلەر سالما تاشلاپ ياچىبەگنى دۈشمەنگە تۇتۇپ بېرىدۇ. ياچىبەگ دۈشمەن قولىغا چۈشۈپ قالىدۇ. ئۇلارغا باش ئەگمەي، زۇلۇمغا قارشى قوزغالغان خەلقنى جەڭنى ئاخىرغىچە داۋاملاشتۇرۇشقا چاقىرىق قىلىدۇ ۋە قەھرىمانلارچە قۇربان بولىدۇ. ساتقۇن سامانچىمۇ خەلق ئاممىسى تەرىپىدىن تېگىشلىك جازاغا تارتىلىدۇ.

«ياچىبەگ ھەققىدە قوشاقلار» ــ ئەنە شۇ تارىخىي ۋەقەلەرنى ئارقا كۆرۈنۈش قىلىپ، ياچىبەگنىڭ باتۇرلۇق ئىش ئىزلىرىنى ئاممىباب تىل ئارقىلىق ئەكس ئەتتۈرگەن. بۇ قوشاقلار ئەينى دەۋردىكى قومۇلنىڭ سىياسىي، تارىخىي، ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى بىلىش ۋە تەتقىق قىلىشتا چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئۆتكەندى ياچىبەگ،
بولاڭ ـ تالاڭ زاماندا.
دۈشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ،
كەتتى ئاخىر ئارماندا.

ياچىبەگنى كۆرگەنلەر،
سومباتلىقكەن دەر ئىدى.

گۆرزە ـ بازغان قوللىرى،
يولۋاس كەبى ئەر ئىدى.

ياچى دېگەن بىر كىشى،
ئارقىسىدا مىڭ كىشى.
ئېگىلمىسە ئۇنىڭغا،
قۇتۇلالماس ھېچ كىشى.

يېمەك ـ ئىچمەك نەرسە يوق،
قاپلاپ كەتتى قۇرۇقلۇق.[1]
ھالسىزلاندى خالايىق،
تېپىلمىغاچ ئوزۇقلۇق.

شۇڭا چىقتى ياچىبەگ،
ئوڭ قولغا نەيزە ئېلىپ.
تاغلار ئارا جەڭ قىلدى،
ئەلنى كەينىگە سېلىپ.

قالماق خانىنىڭ خېتىدە،
«تۇتسۇن!» دېدى ياچىنى.
توغام ـ توغام يول ياساپ،
چېرىك قويدى بارچىنى.

---

① قۇرغاقچىلىق مەنىسىدە.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرىسى

«كىمكى تۇتسا ياچىنى،
مالدار قىلاي مەن ئۇنى.
ئۆزۈم بىلەن تەڭ قىلىپ،
هاكىم قىلاي مەن ئۇنى.»

ئەھدى قىلدى ئوسمان بەگ،
شۇ بۇ ئىشقا «مەن بار»دەپ.
ۋەھشەت چۇشتى بېشىغا،
«تۇتماق تىرىك، جاپا» دەپ.

قالماق خانى چىللىدى،
ئوسمان بەگنى يېنىغا.
ئوسمان بەگمۇ سېتىلدى،
سەككىز مىسقال ئالتۇنغا.

ئۇيان ئويلاپ ئوسمان بەگ،
بۇيان ئويلاپ ئوسمان بەگ.
سامانچىنى گوللاشقا،
تۇتۇش قىلدى ئوسمان بەگ.

سامانچىمۇ سېتىلدى،
ئوسمان بەگكە قېتىلدى.
كەينىگە چۇشۇپ ياچىنىڭ،
تۇتماق بولۇپ ئېتىلدى...

«بىزنىڭ ئۆيلەر بۇ يەردە،
چۈشۈپ ئۆتۈڭ ياچىبەگ.
ھېرىپ - ئېچىپ قالغانسىز،
سىنچاي ئىچىڭ ياچىبەگ.»

شول مەھەلدە چاقىردى،
«چاققان چىقىڭ ياچىبەگ!»
چىقىپ دەرھال ئېتىنى،
مىنمەك بولدى ياچىبەگ.

ئۈزەڭگىگە پۇت سېلىپ،
يىقىلىپ قالدى ياچىبەگ.
مىكىر بىلەن قىلتاقتا،
ئىلىنىپ قالدى ياچىبەگ.

«يولۋاس يانماس ئىزىدىن،
ئەر يانمايدۇ سۆزىدىن.
شېھىت كەتسەم ئەل رازى»،
دېدى ياچى كۆڭلىدىن.

ھەسرەت بىلەن خالايىق،
دۇئا قىلدى دوستىغا.

سامانچىنى تۇتۇۋېلىپ،
سامان تىقتى پوستىغا.

ياچىبەگ ئاپئاق ئىكەن،[1]
بېلىدە چاقماق ئىكەن.
ياچىبەگنى ئۆلتۈرگەن،
جالالىق قالماق ئىكەن.

① ئاپئاق — پاكىز، ئېتىقادلىق، ۋىجدانلىق مەنىسىدە.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىرىنچى ئادرېسى

ئافراسىياپ ھەققىدە قوشاقلار

ئافراسىياپ — بىر ئۇلۇغ تارىخىي شەخس. «ئالىپ ئەرتوڭا» — ئافراسىياپ ھەققىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىي قەھرىمانلىق ئېپوسىدۇر.

ئافراسىياپ (ئالىپ ئەرتوڭا) دۇنيانىڭ مەدەنىيەت ئوچاقلىرىدىن بىرى بولغان شىنجاڭ ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئۇلۇغ ھۆكۈمدارى، تىللاردا داستان بولغۇدەك قەھرىمان ئوغلى. ئەرەب، پارس، يۇنان، يەھۇدىي، تۈركىي تىلىدا يېزىلغان تارىخىي كىتاب - مەنبەلەردە ئۇ توغرۇلۇق نۇرغۇن رىۋايەتلەر نەقىل كەلتۈرۈلگەن. ئۇنىڭ ياشاپ ئۆتكەن دەۋرى - زامانى توغرىسىدا ئوخشاش بولمىغان پەرەز، قىياسلار ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئۇ تەخمىنەن مىلادىيەدىن تۆت ئەسىر ئىلگىرى ياشىغان (يەھۇدىي، ئىران رىۋايەتلىرىدە مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 7 - ئەسىرلەردە ياشىغان دېيىلگەن). ئۇلۇغ ئالىم، تىلشۇناس مەھمۇد كاشغەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا يازغىنى بويىچە ئېيتقاندا، ئۇ مىلادىيەدىن ئۈچ ئەسىر ئىلگىرى ياشىغان. ئافراسىياپ ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئەرەب، پارس، يۇنان، تۈركىي قاتارلىق

www.uyghurkitap.com

خەلقلەر ئارىسىدا ئۇنىڭ ھاياتى ۋە دۇنياۋى شان ــ شۆھ-رىتى ھەققىدە كۆپلىگەن داستان، ھېكايە، ناخشا، قوشاق، مەدھىيە، مەرسىيىلەر يېزىلغان. بۇ ھەقتە ئالىم مەھمۇد كاشغەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى»دا نۇرغۇن مىسال كەلتۈرۈلگەن.[①]

ئافراسىياپ ھەققىدىكى قوشاقلار ۋە ئېپوسلار ئوتتۇرا ۋە مەركىزىي ئاسىيادا ياشايدىغان قەدىمكى تۇران قوۋملىرىنىڭ ئىران ئاخمانىيلار (پېرسىيە سۇلالىسى)دىن ئىلگىرىكى ئىران شاھلىرىنىڭ چەت ئەللەرگە قىلغان باسقۇنچىلىقلىرىغا قارشى ئەركىنلىك ۋە مۇستەقىللىق ئۈچۈن ئېلىپ بارغان كۆرەشلىرىنىڭ مۇھىم جەريانلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن.

ئافراسىياپ ھەققىدىكى قوشاقلار ئۆزىنىڭ قەدىمىيلىكى، جەڭگىۋارلىق روھى بىلەن دۇنياغا تونۇلغان. بۇ قوشاقلار ياش ئەۋلادلارنىڭ ئۆز يىلتىزىنى چوڭقۇر تونۇپ، قەھرىمانلىق، باتۇرلۇق جاسارىتىنى يېتىلدۈرۈشتە زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

1

ئالىپ ئەرتوڭا ئۆلدىمۇ؟
ئەسىز ئازۇن قالدىمۇ؟

---

① بۇ قوشاقلار مەھمۇد كاشغەرىنىڭ «تۈركىي تىللار دىۋانى» غا كىرگۈزۈلگەن مەرسىيىلەردىن تاللاپ ئېلىندى. 1 ــ توم، فاكسىمىل 33 ــ، 244 ــ، 104 ــ، 383 ــ، 431 ــ، 64 ــ، 462 ــ، 128 ــ، 90 ــ بەتلەر.

ئۆزلەك ئۆچۇن ئالدىمۇ؟
ئەمدى يۇرەك يىرتىلۇر.

(باتۇر ئەرتوڭا ئۆلدىمۇ؟
ۋاپاسىز دۇنيا قالدىمۇ؟
پەلەك ئۆچىنى ئالدىمۇ؟
ئەمدى يۇرەك يىرتىلۇر.)

2

بەگلەر ئاتىن ئارغۇرۇپ،
قازغۇ ئانى تۇرغۇزۇپ.
مەڭزى يۇزى سارغارىپ،
كۆركۇم ئاڭا تورتۆلۇر.

(بەگلەر ئېتىنى هارغۇزۇپ،
قايغۇ ئۇنى تۇرغۇزۇپ.
مەڭزى يۇزى سارغىيىپ
زەپەر ئاڭا سۇرتىلۇر.)

3

ئۇلىشىپ ئەرەن بورلەيۇ،
يىرتىپ ياقا ئۇرلايۇ.

www.uyghurkitap.com

سىقىرىپ ئۇنى يۇرلايۇ،
سىغتاپ كۆزى ئۆرتۇلۇر.

(ئەرلەر بۆرىدەك ھۇۋلىشىپ،
يىرتىپ ياقا ئاھ ئۇرۇشۇپ،
چىرقىراپ ئۇنى، پەرياد چىكىشىپ،
ئۆكسۇپ كۆزى ئۆرتىلۇر.)

4

ئۆزلەك ياراغ كۆزەتتى،
ئوغرى تۇزاق ئۇزاتتى.
بەگلەر بەگىن ئازىتتى،
قاچسا قالى قوتۇلۇر.

(زامان پۇرسەت كۆزەتتى،
ئوغرى تۇزاق ئۇزاتتى.
بەگلەر بېگىنى ئازدۇردى،
قاچسا قانداق قۇتۇلۇر؟)

5

ئۆزلەك كۇنى تاۋراتۇر،
يالڭوق كۇچىتىن كەۋرەتۇر،

ئەردىن ئاژۇن سەۋرەتۇر،
قاچسا تاقى ئارتىلۇر.

(زامان كۇنى تۇسالدۇرۇر،
ئىنسان كۇچىنى ئاجىزلىتۇر.
كىشىدىن دۇنيانى بوشىتۇر،
قاچسا تېغى ئارتىلۇر.)

6

ئۆزلەك قامۇغ كۇرەدى،
ئەردەم ئارىغ سەۋرەدى،
يۇنچىغ ياۋۇز تەۋرەدى،
ئەردەم بەگى چەرتىلۇر.

(زامان ھەممە ئاينىدى،
ئەردەم ئېرىغ كېمەيدى.
يامان ياۋۇز تەۋرىدى،
ئەردەم بېگى يوقىلىپ.)

7

ئۆزلەك ئارىغ كۇفرەدى،
يۇنچىغ ياۋۇز تەۋرەدى،

ئەردەم يەمە سەۋرەدى،
ئازۇن بەگى چەرتىلۇر.

(زامان ئېرىغ ئاينىدى،
يامان ياۋۇز تەۋرىدى.
ئەردەم يەنە كېمەيدى،
دۇنيا بېگى يوقىلىپ.)

8

كۈڭلۈم ئىچىن ئۆرتەدى،
پىتمىش باشىغ قارتادى،
كەچمىش ئۇدۇك ئىرتەدى،
تۇن كۇن كەچۇپ ئىرتەلۇر.

(كۆڭلۈم ئىچىنى ئۆرتىدى،
پۈتكەن يارىنى تاتىلىدى.
كەچكەن ئۇدۇكنى ئەسلەتتى،
تۇن - كۇن كېچىپ ئىزدىنۇر.)

9

ئۇگرە يوكى مۇنداق ئوق،
مۇندا ئازۇن تىلداغ ئوق.

ئاتسا ئازۇن ئوغراپ ئوق،
تاغلار باشى كەرتىلۇر.

(شۇنداق زامان ئادىتى،
باشقا سەۋەب بار تېخى.
ئېتىلسا دۇنيا ئوقى،
تاغلار بېشى يانجىلۇر.)

ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئوغۇزخان قوشاقلىرى

ئوغۇزخان ـــ مىلادىيە 7 ـ ئەسىردىن ئىلگىرى ئور ـ خۇن ـ سېلىنگا دەرياسى ۋادىلىرىدا ياشىغان «ئون ئۇيـ ـغۇر»، «توققۇز ئوغۇز» قەبىلىلىرىنىڭ ۋە تەگرىتېغىنىڭ ئىككى يېقىدا ياشىغان ئوغۇز قەبىلىلىرىنىڭ سەركەردى ـ سى. قەھرىمانلىق ھەققىدىكى مەشھۇر ئېپوس «ئوغۇز ـ نامە» (ياكى «ئوغۇزخان ھەققىدە قىسسە») ـــ ئۇيغۇر خەلـ ـقىنىڭ قىممەتلىك مەدەنىي مىراسلىرىنىڭ بىرى. ئوغۇز ـ خان ھەققىدىكى شېئىر ـ قوشاقلار قەدىمكى دەۋرلەردىن بېرى خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقىلىش بىلەن شۇ دەۋرنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكلىرىنى، ئېتنولوگىيىسىنى بەدى ـ ئىي شەكىلدە ئىخچام ئىپادىلەپ بەرگۈچى تارىخىي ھۆج ـ جەتتۇر. جۇڭگونىڭ قەدىمكى يىلنامىلىرىدىن «تارىخنامە»، «خەننامە»دىكى «ھونلار ھەققىدە قىسسە» بابىدا ئوغۇزخان ۋە ئوغۇزلار ھەققىدە مەلۇمات بېرىلگەن. مەھمۇد كاشغەرى «تۈركىي تىللار دىۋانى» ناملىق ئەسىرىدىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ چوڭ تارمىقى بولغان ئوغۇز قەبىلىسى توغرىسىدا توختالغان. «ئوغۇزخان قوشاقلىرى» قەدىمكى ئۇيغۇر يازما

ئەدەبىياتى يادىكارلىقلىرىنى، قەدىمكى ئۇيغۇر ئەدەبىي تىل-لى ۋە ئەدەبىياتىنىڭ ئىسىل ئۈلگىلىرىنى ئۆگىنىش، تەتقىق قىلىش جەھەتلەردە تەڭداشسىز مۇھىم ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئوغۇزخاننىڭ ئۆزىنى خان دەپ جاكارلىغان ۋاقتىدا ئېيتقان قوشىقى:

مەن سەنلەرگە بولدۇم قاغان،
ئالالىڭ يا تاقى قالقان،
تامغا بىزگە بولسۇن بۇيان،
كۆك بۆرى بولسۇنغىل ئۇران؛
تەمۇر جىدالار بول ئورمان؛
ئاۋ يەردە يورۇسۇن قۇلان،
تاقى تالۇي، تاقى مۇرەن
كۈن تۇغ بولغىل، كۆك قورىقان.

يەشمىسى:
(مەن سىلەرگە بولدۇم خاقان،
ئالغىن قولغا يا ۋە قالقان.
تامغا بولسۇن بىزگە بۇيان،①
كۆك بۆرە بولسۇن ھەم ئۇران.②

① بۇيان — بەخت - سائادەت مەنىسىدە.
② ئۇران — ھەربىي بەلگە، پارول مەنىسىدە.

تۆمۈر نەيزىلەر بولسۇن ئورمان،
ئوۋ يېرىدە يۈرسۇن مال ـ ۋاران.
دەريا ـ ئېقىن ئاقسۇن راۋان،
كۈن تۇغ بولسۇن، ئاسمان قورغان.)

* * *

ئوغۇزخاننىڭ تەنتەنىلىك زىياپەت ئۆتكۈزۈپ، ئۆز ئېلىنى ئوغۇللىرىغا ئۈلەشتۈرۈپ بەرگەن ۋاقىتتا ئېيتقان قوشىقى:

ئاي، (ئوغ) ۇللار كۆپ مەن ئاشتۇم،
ئۇرۇشقۇلار كۆپ مەن كۆردۈم.
جىدا بىلە كۆپ ئوق ئاتتۇم،
ئايغىر بىرلە كۆپ يۈرۈدۈم،
دۈشمەنلەرنى يىغلاغۇردۇم،
دوستلارۇمنى مەن كۈلدۈردۈم،
كۆك تەڭرىگە مەن ئۆتەدۈم،
سىزلەرگە بەرەمەن يۇرتۇم...

يەشمىسى:
(ئەي ئوغۇللار، كۆپ يەپ ـ ئىچتىم،
نۇرغۇن جەڭ ۋە ئۇرۇش كۆردۈم.
كۆپلەپ نەيزە، ئوقلار ئاتتىم،
ئايغىر بىلەن كۆپ يول يۈردۈم.

www.uyghurkitap.com

دۈشمەنلەرنى زار يىغلاتتىم،
دوستلىرىمنى مەن كۈلدۈردۈم.
تەڭرى بۇرچىنى مەن ئۆتىدىم،
سىزلەرگە بىرەي مەن يۇرتۇم...)

*　　　　*　　　　*

ئوغۇزخاننىڭ ئۆز ئوغۇللىرىنى ئوۋغا ئاتلاندۇرۇش ئالدىدا ئېيتقان قوشىقى:

كۈن، ئاي، يۇلدۇز، تاڭ سارىغا سەنلەر بارۇڭ،
كۆك، تاغ، تەڭىز تۈن سارىغا سەنلەر بارۇڭ...

يەشمىسى:
(كۈن، ئاي، يۇلتۇز، تاڭ تەرەپكە سىزلەر بېرىڭ،
كۆك، تاغ، دېڭىز، تۈن تەرەپكە سىزلەر بېرىڭ.)

ئۇلۇغ تۈركنىڭ چۈش كۆرگەندىن كېيىن، ئوغۇزخانغا ئېيتقان قوشىقى:

ئاي، قاغانۇم، سەنگە ياش(ا) غۇ بولسۇنغىل ئۇزۇ (ن)،
ئاي، قاغانۇم سەنگە تۆر(ۈ) لۈك بولسۇنغىل تۈزۈن.
(بەنگە كۆك) تەڭرى بەردى تۈشۈمدە، كەلدۈرسۈن
تالاي تۇرۇر يەرنى ئۇرۇغۇڭغا بەردۈرسۈن.

يەشىمىسى:

(ئەي خاقانىم، بولسۇن سېنىڭ ئۆمرۈڭ ئۇزۇن،
ئەي خاقانىم، ھاكىملىق ساڭا مەنسۇپ بولسۇن.
چۈشۈمدە ماڭا كۆرسەتكەننى تەڭرى بەرسۇن،
يەرلىرىڭنى ئەۋلادىڭغا نېسىپ قىلسۇن.)

www.uyghurkitap.com

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ھەققىدە قوشاقلار

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان — قاراخانىيلار خانلىقىنىڭ مەشھۇر خاقانى، ئىسلام دىنىنى تۇنجى قېتىم ئۇيغۇرلار تارىخىدا قوبۇل قىلغان، تارقاتقان، كېڭەيتكەن، مۇستەھكەملىگەن، ئىسلام دىنىنى دۆلەت دىنى قىلىپ بەلگىلىگەن مەرىپەتپەرۋەر زات. ئۇ مىلادىيە 889 - يىلى تۇغۇلۇپ 955 - يىلى ۋاپات بولغان. ئاتۇشنىڭ مەشھەتكە، يەنى ئۆزىنىڭ ۋەسىيىتى بويىچە ھۆرمەتلىك ئۇستازى ئەبۇناسىر سامانىنىڭ يېنىغا دەپنە قىلىنغان.[1]

قاراخانىيلار خانىدانلىقى — جۇڭگو تارىخىدا، ئۇيغۇر تارىخىدا، تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ تارىخىدا، ئىجتىمائىي تۈزۈمىنىڭ تەرەققىياتى، پەن - مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنىڭ گۈللىنىش سەۋىيىسىنىڭ يۈكسەكلىكى، ھۆكۈم سۈرگەن ۋاقتىنىڭ بىر قەدەر ئۇزۇنلۇقى بىلەن باشقا ئۇيغۇر خانىدانلىقلىرىدىن ئالاھىدە پەرق قىلىدىغان، چوڭ، قۇدرەتلىك ھاكىمىيەت ھېسابلىنىدۇ.[2]

---

[1] ھاجى نۇر ھاجى: «قاراخانىيلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىلى نەشرى.

[2] ۋېي لياڭتاۋ: «قاراخانىيلار تارىخىدىن بايان»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 2000 - يىلى نەشرى.

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ئەنە شۇ قۇدرەتلىك ھاكىمىيەتىنىڭ ھۆكۈمدارى بولۇپ، ئەينى دەۋردە دۆلەت، خەلققە پايدىلىق نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ، بۇ ئالتۇن دەۋرنىڭ تەڭداشسىز سىمۋولىغا ئايلانغان.

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان ھەققىدىكى قوشاقلار ئەينى دەۋردىكى تارىخىي، سىياسىي، ئىجتىمائىي ئەھۋاللارنى بىلىش ۋە تەتقىق قىلىشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان،
سىزگە ئويۇن سالدۇق بىز.
ئويناپ - ئويناپ قىز - ئوغۇل،
ئەمدى قىيرىپ قالدۇق بىز.

جان قارلىغاچ، قارلىغاچ،
ئوڭ دولامغا قونساڭچۇ؟
ئۇلۇغ بۇغرا ئاتامغا،
مەندىن سالام ئېيتساڭچۇ؟

ئەجەبمۇ ياراشىپتۇ،
قارا ئاتنىڭ قاشقىسى.
ئەل دەردىنى بىلمەيدۇ،
بۇغراخاندىن باشقىسى.

نېمە دەردى بار ئىكەن؟
تۇمۇچۇقلار سايرايدۇ.

بۇغراخان ئامان بولسا،
ئۆلىمالار يايرايدۇ.①

ئاتۇش دېگەن ئوبدان يۇرت،
دۈشەنبە بازارى بار.②
غېرىبلارنى قوللايدۇ،
ھەزسۇلتان مازارى بار.③

ھەزسۇلتاندا تۇغ ـ ئەلەم،
قولىدا قىلىچ ـ قەلەم.
يىغلىماڭلار ياش بالىلار
ئۆتۈپ كېتىدۇ ئەلەم.

ئىشىك ئالدى سالاسۇن،
سارلار كېلىپ ئويناسۇن.
قەشقەردىكى يارىمنى،
ھەز سۇلتانىم قوللاسۇن.

---

① ئەينى دەۋردە سۇلتان سۇتۇق بۇغراخاننىڭ ئۆز ئوردىسىغا نۇرغۇن ئالىم، ئۆلىما، ئىلىم ئىگىلىرىنى توپلاپ، ئۇلارغا شارائىت يارىتىپ بەرگەنلىكى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

② ئەينى ۋاقىتتا ئاتۇشنىڭ دۈشەنبە كۈندە بازىرى بولىدىغانلىقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

③ يەرلىك خەلق ئارىسىدا سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان مازىرى «ھەز سۇلتىنىم» دەپ ئاتىلىپ ئومۇملاشقان. يەنى ھەزرىتى سۇلتان سۇتۇق مەنىسىدە.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

مەھمۇد كاشغەرى ھەققىدە قوشاقلار

مەھمۇد كاشغەرى 11 ـ ئەسىردە ئۆتكەن ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى، تىلشۇناس، جامائەت ئەربابىدۇر.[1]

مەھمۇد كاشغەرى قاراخانىيلار خاندانلىقىنىڭ خان ئەۋلادلىرىدىن بولۇپ، تەخمىنەن 1005 ـ يىلى قەشقەرنىڭ ئوپال يېزىسىدىكى ئازىق كەنتىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇ قاراخانىيلار خاندانلىقىنىڭ خانلىق مەركەزلىرىدىن بىرى بولغان قەشقەردە ياشاپ، ئىلىم تەھسىل قىلىپ، تىل تەتقىقاتى ۋە ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان.

قاراخانىيلار خاندانلىقى دەۋرىدە ئەرەب تىلى بىلەن تۈركىي تىلى بەيگىگە چۈشكەن ئىككى ئاتتەك كېتىۋاتقان ۋەزىيەت مەۋجۇت ئىدى. سىياسىي، ھەربىي، دىنىي، ئىقتىسادىي ئالاقە، شەرق ـ غەرب مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئېھتىياجى بىلەن ئەرەب ئابباسىيلار سۇلالىسىنىڭ ھۆكۈمران دائىرىلىرى، سودا ـ سانائەت ساھەسى، دىنىي ساھە ۋە ئىلىم ـ مەرىپەت ساھەسى تۈركىي تىلىنى ئۆگىنىش زۆرۈرىيىتىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى.

---

[1] «شىنجاڭ گېزىتى»، «قەشقەر گېزىتى»نىڭ 2005 ـ يىل 8 ـ ئۆكتەبىردىكى 1 ـ بەت خەۋىرى. «مەھمۇد كاشغەرى دۇنياغا كەلگەنلىكىنىڭ 1000 يىللىقىنى خاتىرىلەش بويىچە مەملىكەتلىك ئىلمىي مۇھاكىمە يىغىنى قەشقەردە داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلدى.»

مەھمۇد كاشغەرى ئەنە شۇ ئېھتىياجىنىڭ ھۆددىسى-
دىن چىقىش ئۈچۈن، ئىرادە كەمىرىنى باغلاپ، جاپالىق
ئىلمىي تەكشۈرۈش، تەتقىق قىلىشقا ئاتلىنىدۇ. ئالدى
بىلەن «خاقانىيە» ئۆلكىسىنى(جۇملىدىن قەشقەرىيە، ئى-
لى، يەتتىسۇ، ئىسسىق كۆل بويلىرىنى)، قىرغىز، تاتار
داللىرىنى، بۇلغار، قىپچاق سەھرالىرىنى، شەرقىي ئۇي-
غۇر شەھەرلىرىنى، ئارغۇ - ئوغۇز يېزىلىرىنى كېزىپ،
تۈركىي تىلدا سۆزلەشكۈچى ئاساسىي قەبىلە - ئايم-
اقلارنىڭ تىللىرى بىلەن شۇ مىللەتلەرنىڭ شېئىر -
قوشاق، كۈيلىرىنى، ماقال - تەمسىل، ئىدىئوم سۆزلى-
رىنى، تۇرلۇك ئوخشىتىش، سۇپەت، چىرايلىق سۆز -
ئىبارىلىرىنى يىغىپ - توپلاپ خاتىرىلەيدۇ. ئۇ نەچچە
يىللىق جاپالىق ئىزدىنىش جەريانىدا يىغىپ - توپلى-
غان بارلىق تىل خەزىنىلىرىنى ئىلمىي تەتقىقات ئاسا-
سىدا ئەستايىدىل تۈرلەرگە ئايرىپ رەتلەپ چىقىش ئار-
قىلىق، 1072 — 1074 - يىللىرى ئەرەب لۇغەتشۇناس-
لىقىنىڭ يېڭى ئۇسۇللىرىدىن تېخىمۇ ئىلغار بولغان
ئۇسۇللارنى قوللىنىپ، ئەرەب ئېلىپبەسىنىڭ تەرتىپى
بويىچە تۈركىي تىل بىلەن ئەرەب تىلىنىڭ ئىزاھلىق
سېلىشتۇرما لۇغىتى — «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» («تۈر-
كىي تىللار دىۋانى») ناملىق ئۈچ توملۇق تىل قامۇسىنى
ۋۇجۇدقا چىقىرىدۇ.

«دىۋان»نىڭ مەزمۇنى تۈركىي تىلدا كۆپ ئىشلىتى-
لىدىغان سۆزلەر، گىراماتىكىلىق قائىدىلەر، ھەربىي -

مەمۇرىي ئاتالغۇلار، يېزا ئىگىلىك، يېمەك ـ ئىچمەك، مالىيە ـ سودا، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، تېببىي ـ دورىگەرلىك، ھايۋانات، ئۆسۈملۈك ۋە ئاسترونومىيە جىسىملىرىغا، كالېندارچىلىققا دائىر سۆزلەر، قەبىلىلەر ۋە ئۇلارنىڭ مۇھىم داستانلىرىدىن پارچىلار، شېئىر ـ قوشاقلار، ماقال ـ تەمسىللەر ۋە رىۋايەتلەردىن ئىبارەت ناھايىتى كەڭ دائىرىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

مەھمۇد كاشغەرى «دىۋان»نى باغداد شەھىرىدە قايتا تۈزەتكەندىن كېيىن، تەخمىنەن 1076 ـ يىلى باغداد خەلىپىسى ئوبۇلقاسىم ئابدۇللا مۇقتەدى بىئەمرۇللاغا تەقدىم قىلغان. ئۇ بۇ بۈيۈك ئەسىرىدە تۈركىي تىلىنىڭ ئومۇمىي تۈزۈلۈشى، فونېتىكا، لېكسىكا، گراماتىكىلىق خۇسۇسىيەتلىرىنى ئىنچىكە تەھلىل قىلىش بىلەن 11 ـ ئەسىردىكى تۈركىي تىلىنى ئوغۇز ـ قىپچاق شىۋىسى ۋە ئۇيغۇر ـ قارلۇق شىۋىسىگە ئايرىپ، دۇنياۋى خاراكتېرلىك سېلىشتۇرما تىلشۇناسلىقنىڭ ئۈلگىسىنى يارىتىپ بەرگەن. ئۇ شۇ ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا ئالەمدىن ئۆتكەن ۋە ئوپالدىكى ھەزرىتى موللام تېغىغا دەپنە قىلىنغان.

مەھمۇد كاشغەرى ھەققىدىكى قوشاقلار تارىختىن بۇيان ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن، خېلى كۆپ قىسمى ھەرخىل سەۋەبلەر بىلەن يوقىلىپ كەتكەن، دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كېلەلىگەنلىرى ئۇنىڭ ناھايىتى ئاز بىر قىسمىدۇر. بۇ قوشاقلار بۇ ئالىمنىڭ دۇنياۋى شۆھرىتى، تۆھپە ـ نەتىجىلىرى، ۋە ئىنسان قىممىتىنى چو-

شىنىشتە، ياش ـ ئۆسمۈرلەرگە ئىلىم ـ مەرىپەت تەربىيىسى، ئىزدىنىش تەربىيىسى، ئەنئەنە تەربىيىسى، تىل ۋە مائارىپ، ئەخلاق تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا كاتتا ئەھمىيەتكە ئىگە.

هەزرىتى موللام[①] بوۋىمىز،
هەممىمىز قول قويىمىز.
كىرىپ كەلسە پەتىگە،[②]
ئەركەك پاقلان سويىمىز.

موللام تېغى جايىڭىز،
هەزرىتى موللام نامىڭىز.
هەزسۇلتىنىم ئىكەنغۇ،
ئەسلىي پۇشتى زاتىڭىز.

تاغقا چىققان بوۋىمىز،
باغقا چىققان بوۋىمىز.
بېشىمىزغا سايىۋەن،
موللام بېغىلىق بوۋىمىز.

① يەرلىك خەلق ئارىسىدا مەھمۇد كاشغەرى «هەزرىتى موللام»، «ئىلىمگە هۆددىگەر پىرىم» دەپ ئاتىلىپ كەلگەن. مەھمۇد كاشغەرى ئۆز دىۋانىدا «ئوپال بىزنىڭ يۇرتىمىڭ نامى»، «ئازىق بىزنىڭ يۇرتىنىڭ نامى» دەپ ئاتىغان. مەھمۇد كاشغەرى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئەجدادلار «هەزرىتى موللام قەبرىگاهى ــ مەھمۇد كاشغەرىنىڭ ئىلىمي سۈپىتى، ئۇنۋانى، نامىدۇر.» دەپ ئوتتۇرىغا قويغان. شۇڭا، تارىختىن بۇيان هەزرىتى موللام مەھمۇد كاشغەرى نامىدا ئومۇملىشىپ كەتكەن. هازىرمۇ كىشىلەر بۇ جاينى هەزرىتى موللام دەپ ئاتايدۇ.

② پەتە ــ پاتىھە ئوقۇش، هال سوراش، يوقلاش مەنىسىدە.

ئۈجمىلىكنىڭ[1] ئۈجمىسى بار،
پىشسا ھەر ياز سەيلىسى[2] بار.
ھەزرىتى موللامغا ئالەمنىڭ،
چوڭ ھۆرمەت، مەيلىسى بار.

ھەزرىتى موللام تېرىكى،
تەڭگە تېرەك بولدىمىكىن؟
مۆتىۋەر مەھمۇد بوۋا،
ئەلگە يۆلەك بولدىمىكىن؟

ئىشىك ئالدى جەگە تېرەك[3]،
بۇلبۇل ئۈچۈپ ئۆتەلمەس.
ھەزرىتى موللامدەك ئالىم،
ئەمدى قايتا تۆرەلمەس.

---

① ئۈجمىلىك — موللام بېغى كەنتىنىڭ بىر مەھەللىسىنىڭ ئىسمى، موللام تېغى باغرىدا ئۈجمىلىك مەھەللىسى بار. تارىختىن بۇيان ئۈجمىنى كۆپ ئۆستۈرۈش بۇ جاينىڭ ئەنئەنىۋى ئادىتىگە ئايلانغان. شۇ سەۋەبلىك موللام بېغى مەھەللىسى — ئۈجمىلىك دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

② ئۈجمە سەيلىسى — ھەريىلى ئۈجمە پىشىشقىدا، يېقىن - يىراقتىكىلەر يىغىلىپ «ئۈجمە سەيلىسى» ئۆتكۈزۈش ھەزرىتى موللامدا ئۆتكۈزۈلىدىغان نورۇز پائالىيەتلىرىدىن كېيىنكى خەلق ئارىسىدىكى يەنە بىر ئەنئەنىۋى پائالىيەتتۇر. بۇ پائالىيەتتىن كېيىن كىشىلەر يازلىق ئورمىغا كىرىشىپ كېتىدۇ.

③ جەگە تېرەك — ھەزرىتى موللام قەبرىگاھىنىڭ ئاياغ تەرىپىدىكى كەڭ كەتكەن يانتۇلۇقتا قەد كۆتۈرگەن تېرەكلىك جاينى كۆرسىتىدۇ. ئادەتتە كىشىلەر بۇ جاينى «جەگە تېرەك» دەپ ئاتىشىدۇ.

رىۋايەتلەرگە ئاساسلانغاندا، مەھمۇدىيە مەدرىسى بىنا قىلىنىدىغان چاغدا مەدرىسىنىڭ تۈۋرۈك، خار، لىم ياغاچلىرى ۋە باشقا لازىمەتلىكلەر پىلان بويىچە تەييارلىنىپ، ئازراق جەگە ياغاچ كەملەيدىغانلىقى ئېيتىلغانىمىش. مەھمۇد كاشغەرى ئۇستىلارغا ھېلىقى تېرەكلىكنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «كۆردۈڭلارمۇ، ئەنە ئاۋۇنىڭ ھەممىسى جەگە تېرەك» دېگەن ئىكەن. شۇنىڭدىن بۇيان بۇ جاينىڭ ئىسمى «جەگە تېرەك» دەپ ئاتالغان.

مۇللام تېغىدا ئاتام بار،
مۇللام بېغىدا ئانام بار.
ھەزرىتى مۇللام ئالىمغا،
چىن كۆڭۈلدىن سالام بار.

مۇللام تېغى باغرىدا،
ھەزرىتى مۇللام ھويلىسى.
ھويلىدا ئەينۇلىسى،
بېغىدا شاپتۇلىسى.

مېھمانلارغا سۇ قۇيغان،
ئالتۇندىن ئاپتۇۋىسى.
«خۇش كەپلا» دەپ تۇۋلايدۇ،
شېخىدا شاتۇتىسى.

سەللە تۇماقلىق بوۋىمىز،
كەمچەت تۇماقلىق مومىمىز.
بۇ ئۇلۇغ زات، ئالىمدىن،
سۆيۈنگەن يۇرت ئەھلى بىز.

ئوپۇلاتنىڭ[1] تاغلىرى،
ئەتراپىدا باغلىرى.
ئالىم بىلەن سۆيۈنۈپ،
ئۆتەر ئوپال باللىرى.[2]

---

① ئوپۇلات ــ مەھمۇد كاشغەرى قەبرىگاھىنى ئوراپ تۇرغان تاغلار خەلق ئارىسىدا ئوپۇلات دېيىلىدۇ. بۇ يەردە ھازىر ئوپۇلات كەنتى بار. ئوپۇلاتمۇ قەدىمي تارىخىي جاي ھېسابلىنىدۇ.

② بۇ قوشاقلارنى ئوپالدىكى مۆتىۋەر مائارىپچى قاسىم رېھىم ئېيتىپ بەرگەن. 20 ـ ئەسىرنىڭ 80 ـ يىللىرىدا ئەدىب ئۆمەر ئوسمان شىپاھى، ئاۋۇت ئوسمان، قادىر ھوشۇر قاتارلىقلار قەلەم تەۋرىتىپ خاتىرىلىگەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پېگى ئادرېسى

تېلىلار (تېلەن تاغ) قوشىقى

تېلىلار — ئۇيغۇرلارنىڭ يىراق ئەجدادى، ئۇلارنىڭ مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 3 - ئەسىرگىچە بولغان تارىخي پائالىيەتلىرى جۇڭگونىڭ تارىخ سەھىپىلىرىگە ناھايىتى تەپسىلىي پۈتۈلگەن.①

«تېلىلار قوشىقى» ئەڭ بۇرۇن ئىجاد قىلىنغان قوشاقتۇر. بۇ قوشاقتا قۇملۇقنىڭ جەنۇبىغا كۆچۈپ كەلگەن ئۇيغۇرلارنىڭ ئۇزۇن ئەسىر جاپالىق ئەمگەك قىلىش ئارقىلىق چارۋىچىلىق ئىشلەپچىقىرىشىدا ۋە يايلاق قىياپىتىدە زور ئۆزگىرىش بولغانلىقى، قۇملۇق - بوستانلىق مەدەنىيىتىدە مىسلى كۆرۈلمىگەن گۈللىنىش ۋۇجۇدقا كەلگەنلىكى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ قوشاقلار قەدىمكى ئەجدادلارنىڭ بوستانلىق مەدەنىيىتىنى قانداق ياراتقانلىقىنى تەتقىق قىلىشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

تېلى ۋادىسى،
چوغاي ئېتىكى.②

---

① «قەدىمكى دەۋردە جۇڭگونىڭ شىمالىدا ياشىغان مىللەتلەرنىڭ قىسقىچە تارىخى» خەنزۇچە 113 — 114 - بەتلەر.

② ئىچكى موڭغۇلدىكى چوغاي تېغىنى كۆرسىتىدۇ.

چۈمكىگەن ئۈنى،
ئاسمان چېدىرى.

ئاسمان سۈپسۈزۈك،
چەكسىز تاغ ـ دالا.
گۈزەل يايلاقتا،
تولغان قوي، كالا.

بۇ قوشاق تەرجىمىسىنىڭ يەنە بىر خىل ۋارىئانتى

چوغاينىڭ تاغلىرى[1]
باغرىدىن ئاقار،
تۈرالار دەرياسى
ئويناپ، دولقۇنلاپ.

ئاسماننىڭ گۈمبىزى
بارىگاھىسىمان،
تۈرىدۇ پايانسىز
دالىنى قاپلاپ.

شۈنچە كۆپ، غۇبارسىز،
ساماۋى ئاسمان.

① ئابدۇللا تالىپ: «ئۇيغۇر مائارىپى تارىخىدىن ئوچېركلار»، 21 ـ بەت.

دالىلار بىپايان
كۆرۈنمەيدۇ قاش.

كۆرۈنۈپ قالىدۇ،
سانسىز چارۋا ـ مال.
ئەسكەندە شامالىلار،
ئوتلار ئەگسە باش.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرىسى

بەگقۇلى ھەققىدىكى قوشاق

مىلادىيە 5 ـ ئەسىرنىڭ بېشىدا شەرقىي ئۇيغۇرلار ـ نىڭ قوغۇرسۇر قەبىلىسىنىڭ خانى بەگقۇلى دۈشمەنگە قارشى جەڭدە باتۇر، جاسارەتلىك بولۇپ، لەشكەرلەرگە چېۋەرلىك بىلەن باشچىلىق قىلىپ، ئالىيجاناب پەزىلەتنى ئارقىلىق ئۆزىنى نامايان قىلىپ، ئەل ـ ئاۋام ئارىسىدا داڭق چىقارغان.[1] بۇ قوشاق — ئەنە شۇ سەردارنىڭ تەڭداشسىز كۈچ ـ قۇۋۋىتى ۋە شان ـ شەرىپى شەنىگە قارىتىپ ئىجاد قىلىنغان. بۇ قىسقا، مەزمۇنلۇق قوشاقتا ئاۋام خەلق قىزلىرىنىڭ ئەنە شۇنداق بەگقۇلىغا ئوخشاش چىدamlىق، جاسارەتلىك يىگىتلەرگە جۈپ بولۇش ئارزۇسى ئىپادىلەنگەن.

«ۋاي كەلدى بەگقۇلى» دېگەندە ئانا،
توختايدۇ بوۋاقنىڭ يىغىسى شۇئان.
دەيدىكەن ياش قىزلار ئېيتقاندا ناخشا،
«بولسىدى يىگىتىم بەگقۇلى سىمان.»

---

① «سۈينامە»، خەنزۇچە نەشرى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرىسى

مىرزا ئابابەكرى ھەققىدىكى نەزمىلەردىن ئۆرنەكلەر

مىرزا ئابابەكرى — 1467 ـ يىلى قەشقەرنى بېسىۋې-
لىپ، موغۇلىستاننى پارچىلاپ، ئۆزىنى «خان» دەپ جاكار-
لىغان بىر زالىم ھۆكۈمدار. ئۇ قارا كۆڭۈل، گۇمانخور،
زالىم ئادەم بولغاچقا، قول ئاستىدىكى چوڭ ـ كىچىك ئە-
مەلدارلاردىن تارتىپ، يېزا ـ قىشلاقلاردىكى ئاددىي
پۇقرالارغىچە ھەممىسى ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىپ ئۆزىنى
قاچۇرغان، ئۇ ھۆكۈمرانلىق قىلىپ تۇرغان مەزگىللەردە
ئاجىزلارنى بوزەك قىلىپ، خەلقنى ئۆچلەشتۇرۇپ، ئالىم ـ
ئەدىبلەرنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ، جازالاپ، كىشىلەرنىڭ لە-
نىتىگە قالغان. ئۇ يەنە زالىملىقتا ھەددىدىن ئېشىپ، كى-
شىلەرنىڭ بۇ شەھەردىن ئۇ شەھەرگە بېرىشىنى مەنئى قى-
لىپ پەرمان چۈشۈرگەن. كەڭ ئاۋام ئۇنىڭ ئەمر ـ پەرمان-
لىرىغا نارازىلىق بىلدۈرگەندە، ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ئاستى-
دىكى 3000 دىن كۆپ ئادەمنىڭ پۇتلىرىنى تىزىدىن چورت
كېسىپ تاشلىغان. نۇرغۇن ئاۋام پۇقرالار ئۇنىڭ زۇلۇمى
دەستىدىن ناھەق ئۆلۈپ كەتكەن. ئاۋام خەلققە يۈرگۈزگەن
بۇ ۋەھشىيانە ھەرىكەت ۋە زۇلۇم قىلمىشلىرى تۈپەيلى،
ئۇنىڭ ھۆكۈمرانلىقى ئاجىزلاپ، ھالاكەتكە يۈز تۇتقان. زۇ-
لۇمدىن جاق تويغان ئاۋام خەلق سەئىدخانغا ماسلىشىپ،

قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ، سەئىدخانغا بەيئەت قىلغان. نەتىجىدە، مىلادىيە 1514 ـ يىلى 8 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنى ياركەند خانلىقى دۇنياغا كەلگەن.

مىرزا ئابابەكرى ھەققىدىكى نەزمىلەر ئەينى ۋاقىتتىكى خەلق غەزىپىنىڭ ئىنكاسى سۈپىتىدە تارىختىن ئورۇن ئالغان.①بۇ نەزمىلەر ئەينى ۋاقىتتىكى جەمئىيەت ئەھۋالىنى بىلىشىمىزگە قارىتا مۇھىم يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

ئابابەكرى ئەردى كاشغەر ھاكىمى،
كى يوق ئېردى رۇستەمدىن ئانىڭ كەمى.

ئانىڭ ئىلكىدىكى ئەل ـ ئۇلۇس تەمام،
تاپىپ ئېردى بەندو ـ بالادا مەقام.

ئۆلۈپ بەندى زىنداندا ئۆلگەنلىرى،
قازىق بىرلە دەرماندە قالغانلىرى.

تۇتۇپ بەزىلەرنىڭ قۇلاغىنى كېسىپ،
قۇلاغۇ ئىلكۇ ئاياغىنى كېسىپ.

يەنە بەزىلەرنى تۇتۇپ ئاختىلاپ.
....

① بۇ پارچە ياركەند خانلىقىنىڭ ئاتاقلىق شائىرى ئايازبەگ قوشچىنىڭ «جاھاننامە» ناملىق داستانىدىن تاللاپ ئېلىندى.

www.uyghurkitap.com

بايانداي ئۇرۇشى ھەققىدە قوشاقلار

1851 ـ يىلى 1 ـ ئايدا، خوڭ شيۇچۈەن رەھبەرلىك قىلغان تەيپىڭ تيەنگو قوزغىلىڭى گۇاڭشى ئۆلكىسىنىڭ سەيجىڭسەن رايونى جىنتيەن يېزىسىدا كۆتۈرۈلۈپ، ئىك- كى يىلغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە سەككىز ئۆلكىگە تارى- لىپ، ناھايىتى زور تەسىر پەيدا قىلدى. قوزغىلاڭچى قوشۇن نەنجىڭنى پايتەخت قىلىپ، 14 يىل چىڭ سۇلا- لىسىگە قارشى ئىنقىلابىي ھاكىمىيەتنى تۇتۇپ تۇردى. لېكىن، چىرىپ كەتكەن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى جا- ھانگىرلار بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، يەرلىك مىلىتا- رىستلاردىن زېڭ گوفەن، زېڭ گوچۈەن، لى خۇڭجاڭ، زوزۇڭتاڭ قاتارلىقلارنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، بۇ دېھقانلار قوزغىلىڭىنى مەغلۇپ قىلدى. چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى تەيپىڭ تيەنگونى باستۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، شەندۇڭ- دىكى نەنداڭ، غەربىي شىمالدىكى خۇيزۇلار قوزغىلاڭلى- رىنى بېسىقتۇرۇپ، ئاندىن شىنجاڭغا قاراپ ئىلگىرىلىگە- نىدى.

شىنجاڭنىڭ ئىلى رايونىدىكى قوزغىلاڭ ۋە بۇ قوز-

غىلاڭ نەتىجىسىدە قۇرۇلغان «ئىلى سۇلتانلىقى» ئەنە شۇ تەيپىڭ تيەنگو ئىنقىلابىنىڭ يېڭى تارىخىي شارائىتتىكى داۋامىدۇر. باياندايدىكى قوزغىلاڭ چىرىكلەشكەن چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىقىغا قارشى ئېلىپ بېرىلغان بىر قېتىملىق دېھقانلار ئىنقىلابى بولدى.

چىڭ سۇلالىسى جۇڭغارلارنى تىنچىتىپ، ئۇزۇن ئۆتمەي شىنجاڭدا ئەسكەر تۇرغۇزدى. ئىلى رايونىدا جاڭ-جۇن مەھكىمىسى قۇرۇپ، 100 مىڭغا يېقىن چېرىك توختاتتى. بىر قىسىم يۇقىرى قاتلام ئەكسىيەتچىلەر يەر-لىك فېئوداللار بىلەن بىرلىشىپ، خەلقنى تالان - تاراج قىلدى. باج - سېلىقلار كونىسىنىڭ ئۈستىگە يېڭىسى چاپلىنىپ تۇردى. ئەمگەكچى خەلق ھالاكەت گىردابىغا كېلىپ قالدى. ئىلى ئاسمىنىنى قارا بۇلۇتلار قاپلىۋالغان ئەنە شۇنداق شارائىتتا، 1864 - يىلى ئىلىدىكى ئۇيـ-غۇرلار ۋە باشقا مىللەت ئەمگەكچىلىرى قوللىرىغا قورال ئېلىپ، يەرلىك فېئودال - ئەمەلدارلارغا قارشى جەڭگە ئاتلىنىدۇ. ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ ئەمەلدار ۋە چېرىك-لىرى باياندايى ۋە كۈرە سېپىللىرىغا بېكىنىدۇ. سادىر پالۋان باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىدا تۇرغان مۇھىم ۋەزىپىلەرنىڭ بىرى ئىلىدىكى ئەكسىيەتچى ھۆ-كۈمرانلارنىڭ مەمۇرىي ۋە ھەربىي مەركىزى بولغان با-ياندايى سېپىلىنى ئېلىش ئىدى. بىراق، سېپىل ناھايىتى مۇستەھكەم بولغىنى ئۈچۈن، قوزغىلاڭچىلار دەرھال سې-پىل ئىچىگە بۆسۈپ كىرەلمەيدۇ. قوزغىلاڭچىلار بۇ ھەق-

تە كۆپ باش قاتۇردۇ. ئۇلار بايانداي سىپىلغا ئىككى قېتىم ھۇجۇم قىلدۇ. سىپىل ئاستىغا لەخمە كولاپ، دورا كۆمۈپ سىپىلنى پارتلىتىپ، ئومۇمىي ھۇجۇمغا ئەپلىك ۋە داغدام يول ئاچىدۇ. ئاندىن پۈتكۈل قوزغىلاڭچىلار سىپىلغا بىسىپ كىرىپ غەلىبىنى قولغا كەلتۈردۇ. بۇ قوشاق تارىختا بولۇپ ئۆتكەن ئەنە شۇ بايانداي ئۇرۇشى ھەققىدە توقۇلغان.

جاڭجۇن دىگەن ئىپلاسنىڭ،
زۇلۇمىغا چىدىماي؛
چىقتى خەلق سىپىلغا،
غەزەپلىنىپ توختىماي.

قورقۇپ جاڭجۇن ئالۋاستى،
مۆكتى سىپىل ئىچىگە.
مەھكەم ئىكەن سىپىلى،
يەتمىدۇق ھىچ ئىپىگە.

قورشاپ تۇرغان خالايىق،
ئۆزگەرتمىدى گىپىنى.
شۇ سىپىلغا كىرىشنىڭ،
قىلماق بولدى ئىپىنى.

جاپا چەككەن يارەنلەر،
پىدا قىلدى جىنىنى.

دەرۋازىغا ئوت قويسا،
تاقىۋالدى ئىچىنى.

قالدى ھەممە قايغۇرۇپ،
ئويلاپ، چايقاپ بېشىنى.
چىقىپ سادىر پالۋان،
سۈندۈردى ياۋ چىشىنى.

كولاپ سېپىل تېگىنى،
كۆمدى كۆپلەپ دورىنى.
پىلتا بىلەن ئوت ياقتى،
قىلىپ ئوبدان ئېپىنى.

گۈمبۈرلىگەن ئۈن بىلەن،
ۋەيران بولدى سېپىلى.
غېمىنى يەپ جاڭجۈننىڭ،
ھودۇقۇشتى چېرىكى.

شۇندا خەلق يۈگۈردى،
ئاندا قاتتىق جەڭ بولدى.
تەييار تاپلار ئۆلۈكى،
سېپىل بىلەن تەڭ بولدى.

www.uyghurkitap.com

جاڭجۇن باشلىق چوڭلىرى،
تۆت ئىشىككە يۈگۈردى.
ئۆزىنى ئۆزى باشلاپ،
ئۆلۈمىگە ئۈلگۈردى.

شۇ كۈنىلا خالايىق،
دۈشمەنلەرنى چېپىشتى.
غەزەپ بىلەن گېلىغا،
نەيزىلەرنى تىقىشتى.

تالقان يېگەن خەلقلەر،
نېمەتلەرگە يېتىشتى.
ئازاد بولۇپ زۇلۇمدىن،
مۈڭلىرىنى ئېيتىشتى.

«كۆچ - كۆچ» قوشاقلىرى

«كۆچ - كۆچ قوشاقلىرى» — تارىخىي قوشاقلار ئىچىدىكى ئەڭ نادىر قوشاقلارنىڭ بىرى بولۇپ، خەلق ئارىسىدا ناھايىتى چوڭقۇر يىلتىز تارتقان.

19 - ئەسىرنىڭ 60 - يىللىرىدا چارروسىيە جۇڭگو زېمىنىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ بېسىۋېلىشنى قەستلەپ، ئىلىس قولىنى ئېلىمىزنىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئىلى رايونىغا سوزغان. 1865 - يىلى ئەنگلىيە ياقۇپبەگنى يۆلەپ تۇرغۇزۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭنى تەسىر دائىرىسىگە ئالغان. چارروسىيە «روسىيە چېگرىسىنىڭ بىخەتەرلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش» دېگەننى باھانە قىلىپ، 1871 - يىلى 6-، 7 - ئايلاردا ئەسكەر ئەۋەتىپ، ئىلىنى بېسىۋالغان ھەمدە «ئىلى مەڭگۈ روسىيە قارىمىقىدا بولىدۇ» دەپ جاكارلىغان.

چارروسىيە ئىلىنى بېسىپ ياتقان ئون يىل (1871~ 1881) ئىچىدە ئىلىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنى ئېغىر تالان - تاراج قىلغان. 1881 - يىلى «جۇڭگو - روسىيە ئىلى شەرتنامىسى» ئىمزالىنىپ، چارروسىيە ئىلىنى قايتۇرۇپ بەرگەن بولسىمۇ، لېكىن، جۇڭگونىڭ

قورغاس دەرياسىنىڭ غەربىدىكى كەڭ زېمىننى بۆلۈۋالغان، 9 مىليون رۇبلى پۇلنى قاقتى - سوقتى قىلغان. بۇنىڭ بىلەنلا قالماستىن، ئۇلار يەنە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىدىن رۇسىيە سودىگەرلىرىنىڭ شىنجاڭنىڭ ئىلى، چۆچەك، قەشقەر، تۇرپان قاتارلىق بىر قىسىم شەھەرلىرىدە ئەركىن سودىگەرچىلىك قىلىشىغا يول قويۇشنى، «ۋاقتىنچە باج ئالماسلىق» نى يولسىزلىق بىلەن تەلەپ قىلغان ھەمدە «قوغداش» نامى ئاستىدا ئىلىدىكى ھەر مىللەت خەلقى (ئۇيغۇرلاردىن 56 مىڭ ئۆيلۈك، خۇيزۇلاردىن 12 مىڭ ئۆيلۈك)نى رۇسىيە تەرەپكە مەجبۇرىي كۆچۈرگەن. كۆچۈرۈلگەنلەر رۇسىيىگە بارغاندىن كېيىن، قۇللارچە مۇئامىلىگە ئۇچراپ كۆپ رىيازەت چەككەن. «كۆچ - كۆچ قوشاقلىرى» ئەنە شۇنداق تارىخىي شارائىتتا بارلىققا كەلگەن. بۇ قوشاقلاردا چاررۇسىيىنىڭ ئەنە شۇ جىنايەتلىرى پاش قىلىنىپ، چاررۇسىيىنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى ئۈستىدىن قاتتىق شىكايەت قىلىنغان. خەلقنىڭ جاھانگىرلارغا بولغان قاتتىق ئۆچمەنلىكى ۋە غەزەپ - نەپرىتى ئىپادىلەنگەن ھەمدە ئۆز ئانا يۇرتى، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى، يۇرتداش، دوست - بۇرادەرلىرىنى چوڭقۇر سېغىنىش ھېسسىياتى بايان قىلىنغان. خەلقنىڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمران سىنىپلارغا قارشىلىق كۆرسىتىش جاسارىتى ئەكس ئەتتۈرۈلۈپ، ۋەتەننى سۆيۈش، ۋەتەن بىرلىكىنى قوغداش روھى نامايان قىلىنغان.

«كۆچ - كۆچ قوشاقلىرى» — ياش ئەۋلادلارغا ۋەتەن-

پەرۋەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا ھۆججەت خاراك-
تېرلىك رول ئوينايدۇ.

ئاق پادىشاھ لەشكىرى،
ئالتۇن كولاپ، تاش كەستى.
دېھقانلارنى «كۆچ - كۆچ» دەپ،
قىلىچ بىلەن باش كەستى.

كۆچ - كۆچ دېسە قورقمامدۇ
كۆچۈپ يۇرمىگەن ئەللەر؟
ئۆز يۇرتىغا يېتەمدۇ؟
بېرىپ كۆرمىگەن يەرلەر.

ئوقنى ئاتتى يۇرەككە،
يېنىپ تەگدى بىلەككە.
ئاق پادىشاھنىڭ قىلغىنى،
ئورناپ كەتتى يۇرەككە.

ئالمۇتاغا «كۆچ» دەيدۇ،
بارار يېرىمىز قۇملۇق.
راست گېپىنى ئېيتمايدۇ،
كۆزى كۆك، بېشى يۇڭلۇق.

قاراخان بىلەن ئاق خان،
گېپى بىر ئىكەن باشتا.

كۆچۈشنى خىيال ئەيلەپ،
كېمە ياسىدۇق قاشتا[1].

كەتمەيمىز دېگەن بىلەن،
بۇ ئىشقا نېمە چارە؟
غۇلجىنى بېسىۋالدى،
دىلىمىز سۇنۇق پارە.

ئىلىدىن چىققان كۈنى،
يانبۇلاقتىن قايرىلدۇق.
تۇغۇلۇپ ئۆسكەن يۇرتلاردىن،
ئۆلمەي تۇرۇپ ئايرىلدۇق.

كۆچۈپ ماڭغان كۆچمەنلەر،
قىبلىگە قاراپ ماڭدى.
كۆچمەي قالغان ئادەملەر،
مانجۇغا قاراپ قالدى.

توققۇزتارادىن ئۆتكەندە،
ياماتۇنىڭ تاشلىرى.
كۆچۈپ بارغان خەقلەرنىڭ،
قۇرۇمايدۇ ياشلىرى.

① قاش ــ قاش دەرياسى بويىدا مەنسىدە.

ئورۇس ھارۋىسى دەيدۇ،
ئالدى چاقى پەس ئىكەن.
خەقنىڭ يۇرتىدا يۇرۇپ،
كۇن ئالماقمۇ تەس ئىكەن.

كۆچمەنلەر كۆچۇپ ماڭدۇق،
بالا ـ چاقا پىيادە.
يامان دېمەڭلار بىزنى،
تەقدىر بىلەن ئىرادە.

قۇلۇنلىرى تاي بولدى،
يوغان بولدى ئات بولدى.
يۇرتتا قالغان تۇغقانلار،
ئەمدى بىزگە يات بولدى.

ئەلنىڭ ئالدى يەتكەندۇر،
يەركەنتنىڭ بازارىغا.
دۇئا قىلىپ ئۆتكەندۇر،
خونۇقاي مازارىغا.

بۇ يولدا تولا مېڭىپ،
پۇتۇم قايرىلىپ كەتتى.
ھارۋىغا چۇشەي دېسەم،
ئۆكۇز ئالدىراپ كەتتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

مىڭ جاپا بىلەن سالغان،
قالدى باغۇ بوستانلار.
يۇرتىمىزدىن ئايرىلىپ،
دىلدا قالدى ئارمانلار.

خونۇقاي يولىدا تاللار،
شاخ ـ شېخىدا مارجانلار.
خەقنىڭ شەھىرىدە ئىشلەپ،
ئېقىپ كەتتى بۇ جانلار.

يەركەنتكە بارارمىز دەپ،
ئەسكى تام ئارا ياتتۇق.
ئۆي ـ جايىمىز پۈتكىچە،
جاپانى تولا تارتتۇق.

ئۆسەككە بارارمىز دەپ،
ئۆسەكچە خىيال قىلدى.
يەركەنت دېگەن يەرلەرگە،
بارغانلار نېمە بولدى؟

ئۆسەككە بارغان خەقلەر،
ئەسكى تامنى ئۆي قىلدى.
ئۇندا خوتۇن ئالغانلار،
ئەسكى تامدا توي قىلدى.

چېلەك ـ چېلەك دەيدىكەن،
قانداق ئىكەن بۇ چېلەك؟
قىش ـ قىراۋدا «كۆچ» دەيدۇ،
ئۇڭغا تارتمىغان پەلەك.

قارىياغاچ دېگەن يەردە،
قارىياغاچ تولا ئىكەن.
غېرىبلىق ئەسەر قىلسا،
تۇگىمەس بالا ئىكەن.

يېڭى مايور يەر بەرمەس،
يول ئۇستىنى تەردۇرمەس.
باشقا قاتتىق كۇن چۇشتى،
بىر خولۇقتىن يەر بەرمەس.

قارىسام كۆرۇنمەيدۇ،
بىزنىڭ ئۆينىڭ ياغىچى.
ئېتىزلاردىن يەر تەگمەي،
ماكان بولدى تاغ ئىچى.

يەركەنتنىڭ يولى دەيدۇ،
كۆۋرۈكىدە يوغان تاش.
بىزنى يۇرتتىن ھەيدىگەن،
نىكولاي دېگەن باغرى تاش.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com

ۋەلى باينى باي دەيدۇ،
باي قىلسا خۇدا قىلغان.
ئاتمىش مىڭ تارانچىنى،
ئىلىدىن جۇدا قىلغان.

بىز ئىلىدىن كۆچكەندە،
ئالتىنچى ئاي روزا ئىدى.
بۇنداق ئېغىر كۈنلەردە،
ئاتا ـ ئانا بولسىدى؟

كۆچمەنچى بولۇپ قالدۇق،
بىللە كېتىلى دوستلار.
ئارىدا قونۇپ مېڭىپ،
چاپسان يېتىلى دوستلار.

كەتمەيمىز دېگەن بىلەن،
بۇ ئىشقا نىمە چارە؟
زالىملارنىڭ دەستىدىن،
يۈرەكلىرىمىز سەدپارە.

تۇخۇم كۆمدۇم ئوچاققا،
ئېتىلغاندۇر بۇ چاغقا.
ئىلىدىكى تۇغقانلار،
سېغىنغاندۇر بۇ چاغقا.

ئالمۇتاغا بارمايمەن،
پۇتۇم تولا ئاغرىيدۇ.
ئىلىدىكى يارىمغا،
ئەجەب ئىچىم ئاغرىيدۇ.

يەركەنتكە كېلىپ دوستلار،
يار بويىدا كۆپ ياتتۇق.
ئەسلى تارتمىغان دەردنى،
يەركەنتكە كېلىپ تارتتۇق.

ئاقتارمىغا ساراي سالدىم،
تاختاي بىلەن ياپتۇردۇم.
كۆچمەي قالغان دوستلارنى،
خۇدايىمغا تاپشۇردۇم.

يار دەردى يامان ئىكەن،
مەن ئۆرە ماڭالمايمەن.
ئىلىدىكى يارىمنى،
ۋاقتىدا كۆرەلمەيمەن.

يار ئارقىسىدىن باردىم،
قورغاسنىڭ بازارىغا.
يارنى ئەگىشىپ يۈرۈپ،
مەن قالدىم سازايىغا.

www.uyghurkitap.com

يەركەنتنىڭ يولى دەيدۇ،
بېلەتسىز ئۆتەلمەيدۇ.
غۇلجىدا قالغان سىڭلىڭىز،
غېرىبلىقتىن كېتەلمەيدۇ.

بېرىپ كۆرمىگەن ئەلنى،
بارماي تۇرۇپ بىلمەيمىز.
خۇدا نېسىپ قىلسۇن دەپ،
بىر ئاللادىن تىلەيمىز.

ئىلىدىن كۆچكەنلەرنىڭ،
دەردى بار، پىراقى يوق.
ئەرۋاھ تەلمۈرۈپ قالدى،
يىپى بار، چىراغى يوق.

يۇقىرىلاپ بېرىۋىدىم،
ئۇسساپتۇ باينىڭ باغلىرى.
ئولتۇرۇپ يىغلاۋىدىم،
سىيرىلدى كۆچمەن داغلىرى.

كۆرەدىن چىققان هارۋا،
يانبۇلاقا ياماشتى.
مەن يۇرتۇمنى ئويلىسام،
كۆزۈمگە يىغا ئولاشتى.

يەركەنتتىن ئۆتۈپ ئۆسسەك،
ئۆسسەكتىن ئۆتۈپ تۇرگىن.
بۇ زۇلۇمنى سەن سالدىڭ،
ئاخىرى ئۆزۈڭ كۆرگىن.

ئالمۇتا دېگەن شەنىڭ،
ئالمىسى تولامىكىن؟
جانغا پاتتى غېرىبلىق،
كەلمىسەك بولامىكىن؟

بىز مازارغا يەتكەندە،
چۆپ قالدۇق ئوچاقتا.
جاڭجۇن قوغلاپ چىقاردى،
يۇرت بىلگەندۇر بۇ چاغقا.

غۇلجا دېگەن شەھرىمىز،
ئېسىمىزدىن كەتمەيدۇ.
غۇلجىدىكى دوستلاردىن،
نېمىشقا خەت كەلمەيدۇ؟

قارىغاي يوپۇرماقى،
ياپىېشىل بولار ئىكەن.
ئۆز يۇرتىدىن ئايرىلسا،
خويمۇ دەرد بولار ئىكەن.

ئالما ئاتتىم دەرياغا،
لەيلىڭۋىلىپ، چۆكمەيدۇ.
قىرىنداشنىڭ ئوتلىرى،
يالقۇنجايدۇ، ئۆچمەيدۇ.

گۈلنى تەردىم هويلامغا،
قىسقىلى قىزلار قېنى؟
تىزىپ قويدۇم نان يېقىپ،
يېگىلى باللار قېنى؟

بۇ يولدا تولا ماڭدىم،
بۇ يول مېنىڭ يولدىشىم.
هېرىپ ــ ئېچىپ كەلگەندە،
سۇ بەردى بىر قولدىشىم.

خويمۇ خار بولۇپ كەتتۇق،
ياقا يۇرتلاردا ئىشلەپ.
يار خالتا ئەۋەتىپتۇ،
«يېسۇن دەپ توقاچ چىشلەپ».

كىچىك باللار ئويناپدۇ،
تال چىۋىقنى ئات قىلىپ.
كۆچمەن باللار يىغلايدۇ،
ئۆز يۇرتىنى ياد قىلىپ.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىكىگى ئادرېسى

كېلىمەن ئۇزۇن يولدا،
مەن كەينىمگە قايرىلىپ.
قارىماس ئىدىم، دوستلار،
ئاتام قالدى ئايرىلىپ.

قىبلىدىن شامال چىقسا،
دەرەخ ئېگىلەي دەيدۇ.
يۇرتۇمنى خىيال قىلسام،
ئۆپكەم ئۆرۈلەي دەيدۇ.

ئاخشىمى قاراڭغۇدا،
كۆرۈنەر چىراغ ئوتى.
كەڭ يايراپ يۈرەي دېسەم،
قورقىمەن خەقنىڭ يۇرتى.

ئىلىدىن چىققان يىگىت،
تونى بار، تۈگمىسى يوق.
بېشىغا گۈل قىسىپتۇ،
گۈلى بار، غۇنچىسى يوق.

كەچ كىرىپ تاڭ ئاتمايدۇ،
بىز بىلەن قېرىشقاندەك.
يۇرتىمىزدىن ئايرىلدۇق،
لاچىن سوققان توشقاندەك.

www.uyghurkitap.com

قارىساق كۆرۈنمەيدۇ،
يۇرتىمىز — ئاۋرال تېغى.
ئەجەبمۇ يامان ئىكەن،
تىرىك ئايرىلىش دېغى.

جىڭلاپ بەرگەن ئۈندىن،
ئېتىپ ئىچىمىز ئاشنى.
خۇدا بۇيرىسا كۆرەرمىز
ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشنى.

زالىم بەگلەر يول بەرمەس،
يول ئۈستىدە تۇرغۇزماس.
باشقا قاتتىق مۈك چۈشتى،
بەش خولۇقتىن يەر تەگمەس.

چۆللەرگە چىقىپ كەتسەك،
چۆلنىڭ بورىسى باردۇر.
«كۆچ ـ كۆچ» بولغان ئەللەرنىڭ،
قېرى ـ چۆرىسى باردۇر.

قويسام سەھەر بولۇپتۇ،
ئىچىم غەمگە تولۇپتۇ.
بۇ «كۆچ ـ كۆچ»نىڭ دەردىدە،
يۇرتۇم ۋەيران بولۇپتۇ.

بىرىنىڭ ئاتىسى ئۆلگەن،
بىرىنىڭ ئانىسى ئۆلگەن.
نەچچىلەپ زامان ئۆتتى،
بۇ ئىشلارنى كىم كۆرگەن؟

ئەل ـ ئاغىنە خوش ئەمدى،
خۇدايىمغا ئامانەت.
جېنىمىز ئامان بولسا،
كۆرۈشەرمىز سالامەت.

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىكىر تارىيسى
www.uyghurkitap.com

لاشمان ـ قايقا داۋان قوشاقلىرى

1916 ـ يىلى چاررۇسىيە پادىشاھى نىكولاي ئىلى رايونىدىن رۇسىيىنىڭ يەركەنت، ئاقسۇ قاتارلىق جايلىرىغا كۆچۈرۈلگەن ئۇيغۇرلار ئارىسىدىن 1000 كىشىنى لاشمان (قارا خىزمەت) لىققا تۇتۇش ھەققىدە پەرمان چۈشۈردى. بۇ يەردىكى ئۇيغۇرلار چار پادىشاھىنىڭ بۇيرۇقىغا ناھايىتى نارازى بولۇپ، ئوچۇق قارشىلىق كۆرسىتىدۇ. لېكىن، چار پادىشاھ جاللاتلىرى 12 ئادەمنى «قايقا» دېگەن داۋاننىڭ ئۈستىدە ئېتىپ تاشلايدۇ، فېئودال سىنىپلارنىڭ قولچوماقچىلىرىدىن بولغان بەگ ـ شاڭيو، ئەللىكبېشى، بولۇسلارنىڭ مەجبۇرلىشى بىلەن بىر تۈركۈم ئۇيغۇر ياشلىرى لاشمانلىققا تۇتۇپ كېتىلىدۇ. نەتىجىدە يۇرت ـ مەھەللە چۆلسىرەيدۇ، نۇرغۇن كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ قوۋم ـ قېرىنداش، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرىدىن، بېقىپ ئۆستۈرگەن يىگىت ـ باللىرىدىن ئايرىلىدۇ. يەركەنت ئاسمىنىنى كەمبەغەل خەلقنىڭ ئاھۇ زارى ۋە پەريادى قاپلايدۇ. لاشمانلىققا تۇتۇپ كېتىلگەنلەر ئالمۇتا، يۇزۇپكا قاتارلىق جايلاردا ھەيدىلىپ يۈرۈپ، كۆمۈر كانلىرى ۋە ۋاگون يوللىرىدا قۇل بولۇپ ئىشلەپ، كۆرمى-

گەن كۆنى قالمايدۇ، ئادەم تارتقۇسىز ئازاب ـ ئوقۇبەتلەر ـ نى باشتىن كەچۈرىدۇ.

«لاشمان ـ قايقا داۋان قوشاقلىرى» ئۇيغۇر خەلقىنىڭ چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا بولغان مىللىي، سىنىپىي ئۆچمەنلىكى، تاجاۋۇزچىلارنىڭ بوزەك قىلىشى بىلەن چىدىغۇسىز دەرد ـ ئەلەم تارتقان خەلقىنىڭ ئۇلارنىڭ مالاي ـ غالچىلىرىغا بولغان غەزەپ ـ نەپرىتى، ئۆز قېرىنداشلىرىغا بولغان چوڭقۇر مېھىر ـ مۇھەببىتى ئىپادىلەنگەن.

يىگىتلەرنى لاشمانلىققا ئېلىپ ماڭغاندا ئېيتقان قوشاقلار:

ئۆستەڭ ياقىلاپ مېڭىپ،
ئات قامچا تېپىپ ئالدىم.
لاشمانلىققا كەتكەنلەرنى،
قوشاققا قېتىپ ئالدىم.

ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈنلەردە،
يىغلىغاندۇر چۆللەردە.
ئۇششاق باللىرى بارلار،
زار يىغلايدۇ يوللاردا.

ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن،
بوڭ ـ بوڭ قوڭغۇز ئەمەسمۇ؟

يىگىتلەرنى تۇتۇپ بەرگەن،
ئازاد توڭگۇز ئەمەسمۇ؟

لاشمانلىققا ماڭغاندا،
ئەل غەمدە يىغلاپ قالدى.
ئامان بولغىن بالام! دەپ،
قارا كۆزگە ياش ئالدى.

ئاياللار تولا يىغلاپ،
ياغلىق ئۆچى ھۆل بولدى.
ئىشقا كېتىپ ياش باللا،
يۇرتىنىڭ ئىچى چۆل بولدى.

ئىشىكىڭدە سۇ ئاقار،
سۇ تېگىدە قۇم ئاقار.
لاشمانلىققا كەتكەننىڭ،
بالىسىنى كىم باقار؟

ئاتا ـ ئانا بىچارە،
زار يىغلىشىپ قالماقتا.
كۆڭلى قارا نىكولاي،
ياش باللارنى ئالماقتا.

ئۆستەڭ ياقىلاپ ماڭسام.
ئورۇسلارنىڭ مۇنچىسى.

www.uyghurkitap.com

لاشمانلىقتا كەتكەنلەر،
قىزىلگۈلنىڭ غۇنچىسى.

پەرەڭ ياغلىق تىكىپسىز،
ئۇنى ئۆچمەيدۇ دەمسىز؟
ئېرىڭىزنى سېتىۋەتتى،
ئۇنى بىلمەيدۇ دەمسىز؟

قارىغاينىڭ يوپۇرماقى،
قاتمۇقات بولار ئىكەن.
قېرىنداشتىن ئايرىلساڭ،
خويمۇ دەرد بولار ئىكەن.

شامال چىقسا گۈركىرەپ،
تال ئېگىلىپ پەس بولدى،
زالىملارنىڭ زۇلمىدىن،
كۈن ئالماقمۇ تەس بولدى.

ئورۇسلارنىڭ دوختۇرى،
ياش باللارنى كۆرىدۇ،
ماڭ ئالدىغا! سەن تۇر! دەپ،
كەمبەغەلنى ئۇرىدۇ.

بىز يەركەنتتىن چىققاندا،
ئاتلار قالدى تىزىلىپ.

ئامان بولساق كۆرۈشەرمىز،
قۇچاقلىشىپ، ئېسىلىپ.

يەركەنتتە ئىككى مەسچىت،
بىرى خەلىپە، بىرى تاش.
لاشمانلىقتا كەتكەننى،
كۆرەرمىكىن ئەزىز باش.

هاجى توڭغۇز يەركەنتنىڭ،
باللىرىنى كۆپ ساتتى.
ئۆزى ئېلىپ جىق پۇلنى،
قورسىقىنى دومبايتتى.

بىز يەركەنتتىن ماڭغاندا،
ئامبال ـ دوتەي ئۇزاتتى.
بەش كۈن ئۆتمەستىن تېخى،
قىيامەتنى كۆرسەتتى.

دەريا بويىغا كەلسەك،
قىبلىدىن بوران بولدى.
لاشمانلىقتا ماڭغانلار،
يىغلىشىپ راۋان بولدى.

شاكىرجاننىڭ دوپپىسى،
ياغاچ قوزۇقتا قالدى.

شاكىرجاننىڭ ئانىسى،
ھەسرەت ـ قايغۇدا قالدى.

ئېگىز دۆڭنىڭ باغرىدا،
ئۇششاق ـ ئۇششاق قارا تاش.
لاشمانلىقتا ماڭ! ــــ دەيدۇ،
ئىسلام ئاخۇن ئەللىكباش.

ئۆستەڭ سۈيى ئېچىلدى،
تۇغانلىرى چېپىلدى.
لاشمانلىقتا كەتكەنلەر،
مال ئورنىدا سېتىلدى.

يەركەنتنىڭ بازارىغا،
كىرگەندۇ ئۇلاغ، سامان.
ئاڭلاڭلار بۇرادەرلەر
بىزنى كۆيدۈرگەن زامان.

ئېتىمنى توقۇپ قويدۇم،
يوپۇق ياپىمەن ئەمدى.
سۆيگەن ياردىن ئايرىلىپ،
يالغۇز ياتىمەن ئەمدى.

ساندۇق ئىچىدە ئۈزۈم،
يىغلايدۇ قارا كۆزۈم.

لاشمانلىقتا بىز ئاجىز،
ئۆتمەيدۇ مېنىڭ سۆزۈم.

كېلىمەن ئۇزۇن يولدا،
كەينىمگە بەك قايرىلىپ.
قارىماس ئىدىم دوستلار،
ئانام قالدى ئايرىلىپ.

بىزنىڭ تاپقان پۇلىمىز،
نىكولاينىڭ قولىدا.
خويما زىلۋا يىگىتلەر،
لاشمانلىقنىڭ يولىدا.

نىكولاي باغرى تاشتىن،
ئۇيازغا كەلدى بۇيرۇق.
زالىملار ئاتقا مىنىپ،
بىزگە قىلماقتا زورلۇق.

ئاقساقالغا يالۋۇرسام،
ئويلاپ باقايلى، دەيدۇ.
ئەللىكبېشى ئامبالدىن،
سوراپ باقايلى، دەيدۇ.

ئاقساقالغا يالۋۇرسام،
ئاقچاڭ بولسا بەر، دەيدۇ.

پۈلۈك بولمىسا سېنىڭ،
لاشمانلىققا بار، دەيدۇ.

لاشمانلىققا ماڭغاندا،
يەركەنتلەرگە قار ياغقان.
قېيىم بەگ، ھاجى بولۇس،
بىزنى ئاقچىغا ساتقان.

قورقمايمىز بىز بۇرادەر،
زالىملارنىڭ دوقىدىن.
ئاتا ــ ئانا خەت سالغىن،
يۇرۇپ تۇرغان پوچتىدىن.

قولىمىزدا ئاق ياغلىق،
كۆز ياشلارنى ئېرتىمىز.
ئاتا ــ ئانىنى تاشلاپ،
يۇرتتىن قانداق كېتىمىز؟

يەركەنتتىن چىقىپ كەتتۇق،
ئالمۇتىغا بىز يەتتۇق.
قىشنىڭ كۈنى سوغلاردا،
مۇشەققەتنى كۆپ تارتتۇق.

ئالمۇتا خەلقى بىزگە،
چاجاڭ قىلدى يوللاردا.

خۇشال بولۇپ ھەممەيلەن،
رەھمەت ئېيتتۇق ئۇلارغا.

بۇيرۇق بەرگەن نىكولاي،
مىلىڭ لاشمانچى ئالسۇن، دەپ.
كۆپ ئادەم دۇئا قىلدى
ئامان ـ ئېسەن يانسۇن، دەپ.

لاشمانلىقتا ماڭماستا،
ئادەملەر ئېتىلىپ كەتكەن.
زالىم بولۇس ـ مىڭبېشى،
ئاقچىغا سېتىلىپ كەتكەن.

لاشمانلىقتا يازدۇردى،
مىلىڭ يىگىتنى يارىتىپ.
قولاق سالماي زالىملار،
ئەل ھەم يۇرتنى يىغلىتىپ.

بىزنى نىكولاي ئالغاندا،
ئاكوپ كولايسەن، ـــ دېگەن.
بىز قايتالمايمىز دەپ،
ئەزىز جاندىن غەم يېگەن.

بىچارە لاشمانلىقلار،
زالىملارغا باغلانغان.

ئاخشىمى ناخشا ئېيتىپ،
كوچىلارنى ئايلانغان.

كوچىلارنى ئايلانساق،
يار بويىدا تۇرغۇزدى.
قېچىپ كەتمەك بولدى، ــــ دەپ،
زالىملارغا ئۇرغۇزدى.

ھەر جۇمەدە توپلىشىپ،
ئۆستەڭ بويلاپ ئوينايتتۇق.
بىزنى تۇغقان يۇرتىمىز،
يەركەنتكە تويمايتتۇق.

لاشمانلىقتا ماڭغاندا،
يەركەنتتە ئاتام قالغان.
ئامان بول ئانا دېسەم،
قارا كۆزىگە ياش ئالغان.

بازار تەرەپكە ماڭدۇق،
«زامانەي» دەپ ناخشا ئېيتىپ.
سوغۇقتا ئېلىپ ماڭدى،
كەمبەغەلنى قاقشىتىپ.

بىز كەلگۈچە ئاتىلار،
ئامان بولسۇن ئانىلار.

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
www.uyghurkitap.com

بىر كۈنى ھەم قايتارمىز،
بىزنى كۈتسۇن بالىلار.

ھاۋادا ئۇچۇپ يۈرگەن،
ۋىچىر - ۋىچىر قارلىغاچ.
لاشمانلىقتا ماڭغاندا،
بالام قالغان يالىڭاچ.

لاشمانلىقتا تۇتۇپ كېتىلگەن يىگىتلەرنىڭ خاڭدا ۋە ۋاگون يوللىرىدا ئىشلەپ يۈرۈپ ئېيتقان قوشىقى:

ئالمۇتىدىن خەت سالدىم،
يېرىم ئالمىنى چىشلەپ.
ئامان بولساق كۆرۈشەرمىز،
ۋاگون يولىدا ئىشلەپ.

ۋاگون يولى قايدادۇر؟
تۇپراقلىرى مايدادۇر.
لاشمانلىقتا كەتكەنلەر،
قارا كۆمەچ نان يەيدۇ.

لاشمانلىقتا ماڭغاندا،
پۇتلار تېشىلىپ كەتكەن.
قىزىلگۈلدەك يىگىتلەر،
خاڭلاردا ئۆلۈپ كەتكەن.

ئېتىزدىكى بوزتورغاي،
بالىلىرىغا دان بەرگەن.
تۇراخۇن جېنىم دوستۇم،
خالق ئۈستىدە جان بەرگەن.

يۈزۈپكا دېگەن جايدا،
ۋاگونلارنى ھەيدەيمىز.
قالغانلار دۇئا قىلسۇن.
ئامان بولساق قايتارمىز.

كەتمەن بىلەن گۈرجەكلەر،
لاشمانلىقنىڭ قولىدا.
ئۆلسەك جېنىمىز پىدا،
دوست ـ بىرادەر يولىدا.

يۈزۈپكىغا بارغاندا،
ئىشلىدۇق كۆمۈر خاڭدا.
كىچە ـ كۈندۈز ئىشلەپمۇ،
زادى تويمىدۇق نانغا.

كىچىلەردە ئىشلەيمىز،
خاڭلاردا كۆمۈر تاشقا.
چاپسان بول! دەپ ئۇرىدۇ،
قامچىلار بىلەن باشقا.

www.uyghurkitap.com

ئاتا ـ ئانام سورىسا،
يۈزۈپكا شەھىرىدە دەڭلار.
قولىدا كەتمەن ـ گۈرجەك،
ئىشلەپ تۇرىدۇ دەڭلار.

كەتمەن بىلەن گۈرجەكنى،
تاشكۆمۈرگە چاپىمىز.
يەركەنتتە ئامان بارمۇ؟
بىزنى تۇغقان ئانىمىز.

يۈزۈپكىدا ئىشلەيمىز،
يەرنىڭ ئاستىدا ـــ خاڭدا.
خۇدايىمغا يىغلايمىز،
سەھەر ۋاقتىدا ـ تاڭدا.

زەمبىلدە كۆمۈر توشۇپ،
قوللار قاپىرىپ كەتتى.
ئاچلىق بەك يامان ئىكەن،
بەللەر پۈكلىنىپ كەتتى.

بىرمۇنچىمىز ئىشلەيمىز،
پويىزلارنىڭ يولىدا.
بەك تولا ئازاب چەكتۇق،
زالىملارنىڭ قولىدا.

قەيەرگە بېرىشنى بىلمەي،
فىرۇنزىدە ئۈچ ئاي تۇردۇق.
ژاندارما ھەم پولىتسىيىدىن،①
تۈگىمەس ئەلەم كۆردۇق.

ئاسمانغا چىقاي ئېگىز،
بۇلۇتقا سالاي كىگىز.
زالىملارنىڭ كۆكسىگە،
سانجىيمەن تۆمۈر بىگىز.

قوينۇمدىكى توقاچنى،
سىيادان سېلىپ ياپقان.
باي باللىرى ئورنىدا،
زالىملار بىزنى ساتقان.

ناغرا - دۇمباق چېلىندى،
يىغا - ئۈنلەر تارقالدى.
ئاۋات بولغان شۇ يەركەنت،
بارات ئايدا بۇزۇلدى.

ئاقسۇدىن لاشمانلىققا ماڭغان يىگىتلەرنىڭ ئېيتقان قوشىقى:

① ژاندارما - پولىتسىي — روسچە ھەربىي ۋە ساقچى مەنىسىدە.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم،
«دانىشمەن» ئەللىكبېشى.
قىرىق يىگىت بېرەي دەپ،
قول قويغان ئەللىكبېشى.

قىرىق يىگىت ئاتلانسا،
كۆرۈنمەس سايىنىڭ تېشى.
لاشمانلىقلا ماڭغاندا،
قۇرىدى كۆزنىڭ يېشى.

لاشمانلىقلا ماڭغاندا،
كەينىمىزگە قايرىلدۇق.
ئۇرۇق ـ تۇغقان قېرىنداشتىن
ئۆلمەي تۇرۇپ ئايرىلدۇق.

قارا ئېتىم تاي ئىدى،
يوغان بولدى ـ ئات بولدى.
لاشمانلىقلا كەتكەنلەر،
نىكولايغا خار بولدى.

ئاق كەپتەر، چىلان كەپتەر،
ئاق بۇغدايدىن دان يەيدۇ.
لاشمانلىقلا بىز ماڭدۇق،
ئاتا ـ ئانام غەم يەيدۇ.

باينىڭ باللىرى قالدى،
بولۇسلارغا پۇل بېرىپ.
گاداي باللىرى كەتتى،
يىرتىلغان چاپان كىيىپ.

ئاتمىش بەشچە بالىنى،
ئالدىغا ئىلغاپ تۇرۇپ.
«چاپسان بول!» دەپ ھەيدىدى،
قامچىلاپ ئۇرۇپ يۇرۇپ.

ئالتە يۇزچە بالىنى
بىر - بىردىن ساناپ قويدى.
بولۇسلارنى تىللىسام،
زەي ئۆيگە قاماپ قويدى.

لاشمانلىققا بار دەيدۇ،
قايسى يەردۇر بىلمەيمىز.
خوش دوستلار، ئاغىنىلەر،
بىز ئاۋاتقا كەلمەيمىز.

كۆپكۆك يېشىل پوتامنى
بېلىمگە باغلاپ قويدى.
تۇرسۇندەك يالاقچىنى
يۇزبېشى سايلاپ قويدى.

ئاقساقالنى تىللىدىم،
بىزگە قىلدى كۆپ زورلۇق.
لاشمانلىققا بارمايمىز،
سىتنۋالغان قۇلۇڭ يوق!

يىگىتلەر لاشمانلىققا ماڭغاندا، ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ
ھەسرەت چېكىپ زارلىنىپ ئېيتقان قوشقى:

بېغىمغا گۈل تېرىسام،
ئېچىلماي توزۇپ كەتتى.
لاشمانلىققا كەتكەنلەر،
ياش تۈرۈپ ئۆلۈپ كەتتى.

بىز قېرىلار ئۈستىگە،
ھەر قەدەمدە مىڭ جاپا.
رەھىمسىز بۇ بەگلەردىن،
كۆرمىدۇق ھېچبىر ۋاپا.

بىچارە يىگىتلەرنىڭ،
تېپىلارمۇ خۇشلۇقى؟
قىزىلگۈلنى ئۈزۈپ بەرگەن،
ئۆزىمىزنىڭ بوشلۇقى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى www.uyghurkitap.com

بايلار ھەرگىز غەم قىلماس،
ھەممىسى ئۆيدە يېتىپ؛
قايتۇرۇۋالدى بالىنى
بەزىسى بەگدىن سېتىپ.

كەلمىگەن بۇنداق بالا،
كۆرمىگەن ئاتا ـ بوۋا.
قېرىنداش قىلسۇن دەۋا
يوق بۆلەك مۇندىن داۋا.

لاشماندىكى ياشلارنى،
كۆرگىلى بولارمىكىن؟
سولاشقان مېنىڭ جېنىم،
سەن كەلگۈچە تۇرارمىكىن؟

مايسا تېرىپ، دان تېرىپ،
جان ساقلىدۇق ھەممىمىز.
يۇرتىمىزدىن يوقالدى،
قايان كەتتى بالىمىز.

تاش ئاتتىم سايغا چۈشتى،
ساينىڭ تاشلىرى ئۆچتى.
جان بالام، جېنىم بالام،
قارا كۆزۈمدىن ئۆچتى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىلىگى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

قارا ـ قارا قاغىلار،
ئېگىز ـ ئېگىز ئۇچۇشلار.
مېنىڭ بالىلىرىم نەدە؟
خەۋەر بېرىپ تۇرۇڭلار.

تام ئۈستىگە تام قويدۇق،
ھويلىنى يوغان قوروپ.
قەيەرلەردە يۈرگەندۇ
بالىلىرىم غېرىب بولۇپ؟

يار بويىدا بەش ئۆردەك،
بەشىلىسى بىر خىلدەك.
لاشمانلىققا كەتكەنلەر،
ئېچىلغان قىزىلگۈلدەك.
ئېگىز دۆڭگە ئۆي سالدىم،
قوم چۆگۈنگە چاي سالدىم.
لاشمانلىققا بالامغا،
پوچتا بىلەن خەت سالدىم.

يۇقىرىقى گازارمىغا،
سولاپ قويدى بالامنى.
قانداق تاشلاپ كېتەرسەن،
جېنىم بالام ئاناڭنى.

ئون ئالتىنچى يىلىدا،
مالاي بولدۇق ھەممىمىز.
بالىلاردىن ئايرىلدۇق،
قانداق كۈنلەر كۆرىمىز؟

ئالمىلار پىشىپ قالدى،
يېشىل باغلار ئىچىدە.
ئامان يانغىن سەن بالام،
يالغۇز ئاناڭ بەختىگە.

ئوڭ قولۇمدا ئوڭ ئۈزۈك،
سول قولۇمدا سول ئۈزۈك.
بالامدىن ئايرىلغۇچە،
ئۆلۈپ كەتكىنىم تۈزۈك.

ئالتىنچى ئاي باھاردا،
ئارا، گۈرجەك خاماندا.
بالىلىرىمنى يادلايمەن،
بىر كۆرۈشكە ئارماندا.

ئوت يېقىلدى جېنىمغا،
ھېچ كىشى بىلمەس ئۈنى.
خۇدايىمغا تاپشۇرۇپ،
قويدۇم بالىلىرىم سېنى.

www.uyghurkitap.com

غەيرىتىم، جان قۇۋۋەتتىم،
ياندىكى رۇستەملىرىم.
سۇ قۇيۇپ تەربىيە قىلغان،
باغدىكى بوستانلىرىم.

سەندىن خوشلىشىپ قالدى،
ئاقسۇ، كەتمەن تاغلىرى.
قولۇمدىن ئۇزۇلۇپ كەتتى،
بۇ يۈرەكنىڭ باغلىرى.

بۇ يۈرەك قايناپدىغۇ،
ئوتتا قويغان چەينەكتەك.
ئارقاڭلاردا بىز قالدۇق،
كاككۇك بىلەن زەينەپتەك.

ئەمدى مەن قانداق قىلاي،
بۇ يىگىتلەر بەختىنى.
ساقلىغىن ئاللا كېرىم،
ئوت ئىچىدە پاختىنى.

يۈزبېشىغا يىغلىساق،
سۆزگە قۇلاق سالمايدۇ.
مۇنداق جەبىر ـ جاپادا،
باللار ئامان يانمايدۇ.

تەمبۇرۇمنى چېكىمەن،
كۆندە يىغلاپ، ناخشا ئېيتىپ.
ئۆخلاپ يېتىپ يىغلايمەن،
جان بالامنى ياد ئېتىپ.

چىغلىق تىكەن ئىچىدە،
قۇمدىن تولا ئاق توشقان.
بۇ قوشاقنى قوشمايتتۇق،
دەردكە پايلىماي قوشقان.

ئاڭلاڭلار خالايىقلار،
ئولاتا ئېيتقان بېيىتنى.
لاشمانلىققا تۆتۈپ بەردى،
ھەمدەم دېگەن شېھىتنى.

قايقا داۋان تاغلىرى،
تۆكۈلگەندۇر قانلىرى.
تۆتۈپ نەيزە سالغاندا،
سىرقىرىغاندۇر جانلىرى.

توختىنىياز دېگەن باتۇر،
قايقا ئۆستىدە ياتۇر.
كۆپنىڭ غېمىنى كۆزلەپ،
ئۆز بېشىنى يەپ ياتۇر.

يەرلىكنى كولاۋېتىپ،
كەتمەن قايرىلىپ كەتتى.
قايقىنىڭ يىگىتلىرى،
ياش تۇرۇپ ئۆلۈپ كەتتى.

قارا ـ قارا قاغىلار،
باللىرىغا دان بەرگەن،
كىچىككىنە مۇساۋاي،
قايقا ئۈستىدە جان بەرگەن.

دۈشمەنلەر چىقىپ كەلدى،
قايقا ئۈستىدىن ئۆتۈپ.
شېھىت بولغان يىگىتلەر،
قالدى قانلارغا پېتىپ.

يۇقىرىدىن چۈشۈپ كەلگەن،
جەرەن كۆزلۈك چاروللا.
قايقا ئۈستىدە ياتۇر،
قۇندۇز كۆزلۈك ياش باللا.

قايقا يولى تار ئىكەن،
ئىككى يېقى قار ئىكەن.
باللىسىنى كۆرمەككە،
بارچە يوقسۇل زار ئىكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىكىر ئادرېسى

بۇلبۇل سايرار ياز كېلىپ،
كۆك چىمەن باغ ئىچىدە.
جاننى بەردىڭ ۋاقىتسىز،
باياۋان تاغ ئىچىدە.

ئاسماندىكى ئاي قايدا؟
«ئاۋات» دېگەن جاي قايدا؟
يۇرتنىڭ كۆز نۇرى بولغان،
توختىنىياز باتۇر قايدا؟

چۆل قايقىنىڭ بېشىدا،
قار كۆچمەي يېتىپ ئالدى.
شېھىت بولغان ئەرلەرنىڭ،
باللىرى يېتىم قالدى.

قايقا يولى ھەيۋەتلىك،
بۇلاق سۈيى شەربەتلىك.
مەقسىتىگە يېتەلمىگەن،
كېرىم ئاخۇن رەھمەتلىك.

ئۆستەڭ بويىدا يالپۇز،
يالپۇزنىڭ شېخى يالغۇز.
جېنىمغىنە شۇ ئادەم،
قايقا ئۇستىدە يالغۇز.

ئالما ئاتتىم دەرياغا،
لەيلىۋالدى، چۆكمەيدۇ.
قىرىنداشنىڭ ئوتلىرى،
يالقۇنجايدۇ، ئۆچمەيدۇ.

ئوقنى ئاتتى يۈرەككە،
يىنىپ تەگدى بىلەككە.
باي زالىملار قىلغىننى،
ئورناپ كەتتى يۈرەككە.

ئىشىك ئالدى توپ سىدە،
ئاتقا سىپ بىرەي بىدە.
زالىملارنىڭ زۇلمىدا،
بولدى يۈرەكلەر زىدە.

كەچ كىردى زاۋال بولدى،
دەرۋازىنى ياپقاندۇر؟
شىھىت بولغان يىگىتلەر،
قانغا مىلىنىپ ياتقاندۇر؟

ئۆستەڭ بويى سۈزۈك تاش،
ماڭغانلارنىڭ كۆزى ياش.
بۇ پەرماننى چىقارغان،
نىكولاي زالىم باغرى تاش.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرىسى

سارى جاز قوشاقلىرى

چار پادىشاھ ھۆكۈمىتى ئىلىنى بېسىۋالغان مەزگىلدە، ئىلىدىكى بىر قىسىم ئۇيغۇر، خۇيزۇ دېھقانلىرى ۋە ھۈنەرۋەن، كاسىپلارنى مەجبۇرىي ھالدا رۇسىيىنىڭ قاراقول، تالغىر، چېلەك، ئالمۇتا قاتارلىق جايلىرىغا كۆچۈرگەن.

سارى جاز — ئالمۇتاغا قاراشلىق بىر كىچىك ناھىيە بولۇپ، كۆچمەنچى خەلقنىڭ بىر قىسمى مۇشۇ جايغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. ئەينى يىللاردا توقۇلغان بۇ قوشاقتا كۆچمەنچى خەلقنىڭ سارى جازغا يېتىپ بارغاندا بېشىدىن كەچۈرگەن ئېغىر كۈنلىرى ۋە تارتقان دەرد - ئەلەملىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

سارى جازغا يەتكەندە،
چۆپ قالدۇق ئوچاقتا.
دارىن① بىزنى پالايدۇ،
خەت كەلمەيدۇ بۇ چاغقا.

① دارىن — ئەمەلدار مەنىسىدە.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرىسى

كۆرەدىن چىققان ھاۋا،
يان بۇلاققا ياماشتى.
مەن يۇرتۇمغا قارىسام،
يىغا ماڭا ياماشتى.

ئاخشىمى قاراڭغۇدا،
غىجەك سوقىمىز تاك ـ تاك.
نىمە تاپىمەن دەيسەن،
مەخپىر شاڭبىگى ـ پاختەك.

توقلەك بىلەن شاكىر،
بىر كېيىك ئېتىپ كەلدى.
سارى جاز دېگەن يەرگە،
تۆمۈر شاھ يېتىپ كەلدى.

جىڭلاپ بەرگەن ئۇنىدىن،
ئېتىپ ئىچىمىز ئاشنى.
بۇيرۇسا كۆرەرمىزمۇ
ئاتا ـ ئانا، قېرىنداشنى؟

پالۋاننىڭ مىنگەن ئېتى،
ياتقان يەردە ئېغىنار.
بىچارە شۇ پالۋانلار،
بالىلىرىنى سېغىنار.①②

---

① ئا. شەمىيۋا: «خرىستوماتىيە»، 1952 ـ يىلى نەشرى.
② ئۇچقۇنجان ئۆمەر: «ئۇيغۇر خەلق تارىخى قوشاقلىرى»، قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى، 1981 ـ يىلى نەشرى.

ۋاڭخولۇ قوشاقلىرى

ۋاڭخولۇ قوشاقلىرى ــــ ئىلى خەلقى ئارىسىدا تارقى-لىپ يۈرگەن، ئۇيغۇرلارنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىدىكى ئەڭ داڭلىق قوشاقلارنىڭ بىرى. ئۇ ئادەتتە «ئۆستەڭ قوشاقلىرى»، «ۋاڭخولۇ ئالۋىنى قوشاقلىرى»[1] دەپمۇ ئا-تىلىدۇ. بۇ قوشاقلارنىڭ مەزمۇنى ئۆزئارا گىرەلىشىپ كەتكەن.

1760 - يىللىرى، چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمرانلىرى جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قەشقەر، مەكىت، ئاقسۇ، ئۇچتۇر-پان، خوتەن قاتارلىق جايلىرىدىن نەچچە ئون مىڭلىغان يېزا ئاھالىسىنى مەجبۇرىي ھالدا ئىلىغا كۆچۈرۈپ چى-قىپ بوز يەر ئاچقۇزۇپ، تېرىقچىلىق قىلدۇردى. چىڭ خاندانلىقىنىڭ ئەمەلدارلىرى يەرلىك پومېشچىك - بەگ-لەرنىڭ يول كۆرسىتىشى بىلەن يەنە ئىلى دەرياسىنىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن كۇرە شەھىرىگىچە 90 نەچچە كىلو-مېتىر ئۇزۇنلۇقتا ئۆستەڭ چاپقۇزدى. ئۆستەڭ چېپىش جەريانىدىكى بۇ ئېغىر ئەمگەككە ئالدى بىلەن دېھقانلار

① ۋاڭخولۇ ــــ خەنزۇچە سۆز بولۇپ، دەريانى قاچۇرۇش ياكى ئارقىسىغا ياندۇرۇش دېگەن مەنىدە.

قاتناشتۇرۇلدى، زالىم بەگلەر قامچىلىرىنى ئوينىتىپ،
كەڭ ئاۋامنى قاتتىق خورلىدى. خەلقىنىڭ تارتمىغان ئازا-
بى قالمىدى، ئىلىدىكى ئاقئۆستەڭ ئەنە شۇ يىللاردا چې-
پىلغان، ئۇ ئەمگەكچى خەلقىنىڭ قانلىق كۆز ياشلىرىنىڭ
گۇۋاھچىسى. «ئۆستەڭ قوشاقلىرى» ياكى «ۋاڭخۇلۇ قو-
شاقلىرى» ھەر يىلى ئەتىيازدا تېرىلغۇنىڭ ئالدىراش
پەيتلىرىدە باشلىنىدىغان ئەنە شۇ ئالۋان - ھاشار ئىش-
لىرىنى مەزمۇن قىلىپ توقۇلغان. بۇ قوشاقلاردا ھاشار-
چىلارنىڭ تارتقان ئېغىر كۈلپەتلىرى، ئاۋام خەلقىنىڭ
روھىي ھالىتى، ئەمەلدار، گۇڭتۇ① لارنىڭ زالىملىقى،
ھاشارچىلار - مەدىكارلارنىڭ چىڭ خانىدانلىقى ھۆ-
كۈمرانلىرى ۋە يەرلىك پومېشچىك - ئاقسۆڭەكلەرگە
بولغان غەزەپ - نەپرىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. زالىملار-
نىڭ «دەريانى ئادەم ئارقىلىق توسۇش»تىن ئىبارەت ئەخ-
مىقانە قىلىقلىرى ناھايىتى كۈچلۈك تىل ئارقىلىق
مەسخىرە قىلىنغان.

«ۋاڭخۇلۇ قوشاقلىرى» — ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يېقىنقى زامان تارىخىنى تەتقىق قىلىش ۋە چۈشىنىشتە مۇھىم رول ئوينايدۇ.

دەريانىڭ سۈيى تاشسا،
توختى ئاتلىقنى تاشلايدۇ.

---

① گۇڭتۇ — ئىش باشقۇرغۇچىلار، ئىش ھۆددىگە ئالغۇچىلار مەنىسىدە.

www.uyghurkitap.com

ھاشارچى كۆرۈپ بۇنى،
خۇدايىمغا يىغلايدۇ.

دەريانىڭ سۈيى تاشسا،
چوڭ كۈرەنى سوقماقچى.
ئەقىلسىز نادان بەگلەر،
ئادەم بىلەن توسماقچى.

ئۆستەڭنىڭ تېگى قاتتىق،
چاپسا كەتمەن ئۆتمەيدۇ.
زالىم تۈگچىسى بەگلەر،
بېشىمىزدىن كەتمەيدۇ.

ئۆستەڭنىڭ قېشى لايدۇر،
دەسسىسەم لىغىلدايدۇ.
زالىم بەگلىرى كەلسە،
يۈرەكلەر جىغىلدايدۇ.

پۇقرالار كېچە ــ كۈندۈز،
بۇ دەرياغا ئىشلەيدۇ.
ئۆيىنى خىيال قىلىپ،
زار قاقشايدۇ، يىغلايدۇ.

www.uyghurkitap.com

ئاقئۆستەڭنى چاپسۇن دەپ،
جاڭجۇندىن چۈشۈپتۇ خەت.
پەرماننى ئېلىپ چىقتى،
زالىم تىلمىچى ئەخمەت.

بېرىپ ئۆستەڭ بېشىغا،
يەردىن چام بۆلۈپ بەردى.
جانلاردىن ئۆتۈپ كەتتى،
ئالۋان ـ سەيسىنىڭ دەردى.

ئۆستەڭ چاپمىغان خەقنى،
دارلاپ قامچىغا باستى.
چىدىيالماي قامچىغا،
ئۆستەڭ ياقىلاپ قاچتى.

ئۆستەڭنى چېپىۋېتىپ،
كەتمەن قايرىلىپ كەتتى.
كەمبەغەل ھاشار بىلەن،
ئۆيدىن ئايرىلىپ كەتتى.

چېپىپ پۈتكەن ئۆستەڭدە،
سۇلار ئاقار شارقىراپ.
ئۆستەڭ بويىغا كەلسەك،
بايلار كېلەر ۋارقىراپ.

دەريا ـ ئۆستەڭ سۈيىگە،
مىراب دېگەن باش ئىكەن.
ئادالەتنى بىلمىگەن،
باغرى قارا تاش ئىكەن.

قىيان كەلدى شارقىراپ،
كوچا ـ كوينى ياقىلاپ.
جاننى ئالدى بەگ ـ بوجاڭ،
«توس سۈنى!» دەپ ۋارقىراپ.

ئۆستەڭ چاپماي بەگ، غوجام،
تولدۇرۇپتۇ سېغىنى.
ئۆستەڭ چېپىپ ئاچ قالدۇق،
بىزگە بەرمەس ئۈنىنى.

هاشار كەلسە قات ـ قەۋەت،
بىز چېكىمىز نادامەت.
بىرەر قېتىم سۇ تۇتساق،
باشقا كەلگەن قىيامەت.

ياز بولسا قىلار غەمكىن،
ۋاڭخۇلۇنىڭ ئالۋىنى.

بۇ ھاشارغا باش بولغان،
زالىملارنىڭ يامىنى.

ئىلى دەريا توسۇن ئات،
ۋاڭخۇلۇدا توسۇلماس.
ھاشارچىلار غەزىپى،
ئەمدى زادى بېسىلماس.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىكىر ئادرېسى

سېپىل قوشاقلىرى

17 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، چىڭ خا-
نىدانلىقى جۇڭغارلارنىڭ كۆپ قېتىملىق پاراكەندىچىلىك-
لىرىنى تىنچىتىپ، شىنجاڭدىكى ھۆكۈمرانلىق ھوقۇقى-
نى ئەسلىگە كەلتۈردى. ئەينى يىللاردىكى ھۆكۈمرانلار
نۇرغۇن ئەسكىرىي كۈچىنى كۆرە شەھىرىگە توپلاپ، چوڭ
سېپىل سوقتۇرۇپ، خەلقنى تېخىمۇ ئاسان ئىدارە قىلىش
ۋە باستۇرۇش تەدبىرلىرىنى تۈزۈپ چىققانىدى. قەشقەر
ۋە ئاتۇشتىكى ھۆكۈمرانلارمۇ «چېگرىنى قوغداش»نامى
ئاستىدا، ئەمگەكچى خەلققە تۈرلۈك ھاشار، مەدىكارلىق
سېلىقلىرىنى سېلىپ، زۇلۇمنى كۈچەيتتى، سېپىل سو-
قۇش ھاشارىغا بارمىغان ۋە قارشىلىق كۆرسەتكەنلەرنى
رەھىمسىز جازالاپ، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلدى.

«سېپىل قوشاقلىرى» ــــ ئەنە شۇ تارىخىي ئارقا
كۆرۈنۈش ئارقىسىدا مەيدانغا كەلگەن. بۇ قوشاقلار غۇل-
جا، قەشقەر، ئاتۇش قاتارلىق يۇرتلاردىكى ئەمگەكچى ئام-
مىنىڭ سېپىل سوقۇش جەريانىدىكى ئەمگەك ئازابى ۋە

زۇلۇمغا قارشى نارازىلىق كەيپىياتىنى ۋە ئىسيانكارلىق روھىنى ئەكس ئەتتۈرگەن.

بۇ قوشاقلار مەزمۇن ۋە تىل جەھەتتىن ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا پايدىلىق ئەھمىيەتكە ئىگە.

سېپىل سوققىلى كەپتۇ،
سەھرادىن قېرى - ياشلار.
تولا تارتىپ بۇ دەردنى،
ئاقاردى بىزنىڭ باشلار.

سۇلتان خوجام سورايدۇ:
— سېپىل سوققانلار نەلىك؟
بىز نىمە گۇناھ قىلغان،
بىكار ياتىدۇ شەلىك.[1]

بىز سېپىلغا چىققاندا،
خۇدايىم ساقلىسۇن ئوقتىن.
ئەجەبمۇ قۇتۇلمىدۇق،
زۇلۇم بىلەن زورلۇقتىن.

سېپىلنى سوقۇۋېتىپ،
كەتمەن قايرىلىپ كەتتى.

---

① سېپىلنى ئاساسەن دېھقانلار سوققان، شەھەرلىكلەرگە سېپىل سوقۇش ئالۋىنى سېلىنمىغان.

www.uyghurkitap.com

بۇ زۇلۇمنىڭ دەستىدىن،
بەللەر مۈكچىيىپ كەتتى.

يېڭى سوققان سېپىلنىڭ،
ئەتراپىدا جىق پوتەي.
سېپىل سوقۇپ خارلاندۇق،
ئادەم يامىنى دوتەي.

تېرەكلەر ئېگىز ئۆسۈپ،
چۈشتى سېپىلغا سايىسى.
سېپىلنى سوقماي دېسەك،
ئۇرۇپ قىينار يايىسى.

سېپىلغا چىقىڭ، باللار،
دۇم - دۇمنى سوقۇڭ، باللار.
پاششاپبەگ قوغلاپ كەلسە،
ئۈن سالماي قېچىڭ، باللار.

قاسىم دېگەن داخەنزە،[1]
سېپىل تۈۋىدە قالدى.
مېنىڭ يارىم خوخەنزە،[2]
ئۆزىنىڭ ۋەدىسىدە قالدى.

---

① داخەنزە — چوڭ، باتۇر، نوچى.
② خوخەنزە — باتۇر يىگىت.

سېپىل چۈشتى ئازاققا،[1]
يېڭى شەھەر سالماققا.
بارمىغانلار ھاشارغا،
ئەمدى قالدى تاياققا.

ئالۋان چاچتى يۈزبېشى،
ئاسماندىكى تۈتۈنگە.
دوقى بىزگە خۇشامەت،
بولدى گېپى پۈتۈنگە.

ئاچيا[2] بويى ئاق بوزاڭ،
سۇ كۆرمىگەن توپىسى،
مېلى باردىن مال كەتتى،
مېلى يوقنىڭ توخۇسى.

بوتۇڭ كەلدى، ئىت كەلدى،
پۇلى يوقنى چىشلەيدۇ.
پۇلى بارنىڭ ئالدىدا،
مالاي بولۇپ ئىشلەيدۇ.

سېپىل سوقتۇق ئاچياغا،
ئىشتارچى[3] نىڭ يېنىغا.

①②③ ئاتۇشتىكى يۇرتلارنىڭ نامى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com

يۈدۈپ چىقتۇق تونىنى.
ئېگىز سېپىل تېمىغا.

نىزام بىلەن پالتاجى،①
ھاشارچىغا باش بولدى.
كەمبەغەلنىڭ ئوغلىنىڭ،
بېشى قېتىپ تاش بولدى.

تاراسلىغان قامچىنىڭ،
ئۈچى قىزىل قان بولدى.
قاڭ ئۈرغانلار ھاسىراپ،
ئاخىر يېرىم جان بولدى.

يېڭى شەھەر يېقىن بولدى،
باققۇ② بىلەن تېتىرغا③
ئىشلەۋەردۈق بىكارغا،
ئىگە بولماي ھىجىرغا.

سېپىلنىڭ تېمى ئېگىز،
ئەتراپىدا خەندەكلىك.
ماتا كىيگەن مەدىكار،
ئۆيدە ياتار دەردمەن.

①②③ ئاتۇشتىكى يۇرتلارنىڭ نامى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگە ئادرېسى

تىجەن① سېپىي يامان ساي،
سەل كېلىدۇ شارقىراپ.
جېنىمىزنى ئېپ بولدى،
يايى، دورغا ۋارقىراپ.

باغرىق② بىلەن ئازغاندىن،③
ھەيدەپ كەلدى باپكارنى.
بەش تەڭگىگە ئېپ كېدۇق،
بىر تەڭگىلىك ماتانى.

بۇگەن④ بېشى بۇيامەت،
ئەسلىي ئىسمى باي ئەمەت.
ئۆمرۈم ئۆتتى ھاشاردا،
تۇغۇلغانغا نادامەت.

مەشئەتتىكى جۇزىدىن⑤،
چېرىك چىقتى شاپاشلاپ،
گەپ قىلساق سولاپ قويدى،
گۆشىمىزنى تاراشلاپ.

ئاتۇشتىكى ئازاقنى،
يەر ـ زېمىندا باي دەيدۇ.

---

①②③④ ئاتۇشتىكى يۇرتلارنىڭ نامى.
⑤ جۇزى ـــ ساقچىخانا مەنىسىدە.

سەيسى چىقسا نامراتنىڭ،
بېشى قېتىپ ۋاي دەيدۇ.

تۆت قوۋۇقلۇق سېپىلنى،
قىرىق كۈندە پۈتكۈزگەن.
دەررە ـ قامچا دەردىنى،
جېنىمىزدىن ئۆتكۈزگەن.

ھاكىم چىقتى ئاچياغا،
قومۇش قۇلاق ئات مىنىپ.
تاغار يۈدگەن بالىنىڭ،
كەتتى بېلى قاتلىنىپ.

بوتۇڭ چىقسا باغرىققا،
ناننى چىگدۇق ياغلىققا.
دېۋەيلىدى: ئىشلە! ـــ دەپ،
ئۆيدە ياتقان ئاغرىققا.

كېچىگزى[1]نى شور دەيدۇ،
تاپالمىدىم شورىنى.
چېقىۋەتكۈدەك بولدۇم،
تۈتۈن چىققان مورىنى.

---

① ئاتۇشتىكى يۇرتلارنىڭ نامى.

قۇم سىغىردا[1] باي بارمۇ؟
ئۇرۇق قويدا ماي بارمۇ؟
كەتمەن چاپقان هاشارچى،
ئۇتلىغۇدەك چاي بارمۇ؟

كەتمەننىڭ سېپى قاتتىق،
قاپىرىپتۇ ئالىقىنىم.
سېپىل پۇتكۇچە ئۆيدە،
بىر قېتىممۇ ياتمىدىم.

سېپىل سوقۇپ شە سالدۇق،
هاكىم بېگىم سورايدۇ.
باي ئۆيىدە پولۇ يەپ،
كەمبەغەلنى يونايدۇ.

---

① ئاتۇشتىكى يۇرتلارنىڭ نامى.

يەتتە قىزلىرىم ھەققىدە قوشاقلار

17 ـ ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا، ئۈچتۇرپاندا بەش يىل ئامبال بولۇپ تۇرغان سۇ چىڭ ۋە يەرلىك ھاكىمبەگ ئابدۇللا ۋەكىللىكىدىكى چىڭ خاندانلىقى ھۆكۈمرانلىرىنىڭ دەھشەتلىك زۇلۇمى ئەمگەكچى خەلقنى ئۆلۈم گىردابىغا ئەكېلىپ قويدى. ئۈچتۇرپاندىكى غەزەپ ـ نەپرىتى تېشىپ، پۇرسەت كۈتۈپ تۇرغان رەھمەتۇللا بەگ باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار ئاشۇ ئەزگۈچى ھۆكۈمرانلارغا قارشى ئۇرغۇن قېتىم شىددەتلىك جەڭلەرنى ئېلىپ باردى، قوزغىلاڭچى قوشۇن ئىچىدىكى مايسىخان قاتارلىق يەتتە قىز دۈشمەن ئەسكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا تىغمۇتىغ تاقابىل تۇرۇپ، كۆپ قېتىملىق مۇھاسىرىنى بىتچىت قىلىپ، ئۇيغۇر خوتۇن ـ قىزلىرىنىڭ باتۇر، پىداكارلىق روھىنى نامايان قىلدى. ئۇلار مۆلجەر تاغدىكى ھايات ـ ماماتلىق ئاخىرقى جەڭدە، دۈشمەنىنىڭ قولىغا تىرىك چۈشمەسلىك ئۈچۈن تاغ چوققىسىغا چىقىۋېلىپ قاتتىق ئېلىشتى ۋە ئەڭ ئاخىرىدا ئۆزىنى تىك ياردىن تاشلاپ، ئەركىنلىك يولىدا قۇربان بولدى.

«يەتتە قىزلىرىم ھەققىدە قوشاقلار» ئۈچتۇرپان ۋە

www.uyghurkitap.com

ئاقسۇ تەۋەسىدە تارقالغان بولۇپ، ياش ئەۋلادلارغا مەرد،
باتۇرلۇق تەربىيىسى، ئىنقىلابىي ئەنئەنە تەربىيىسى ئې-
لىپ بېرىشتا ناھايىتى زور قىممەتكە ئىگە.

ئەل ـ يۇرت ئۈچۈن سەن ئەمەس،
نان بېرىدۇ خۇدامۇ.
يەتتە قىزغا ئۆكسۈمەس،
خەلقىمىزدىن دۇئامۇ.

يەتتە دېگەن ساناقنى،
مىليون بارماق سانايدۇ.
ھەر ساناقتا يەتتە قىز،
بارماقلاردىن مارايدۇ.

ئۆلگەن ئەمەس يەتتە قىز،
يەتتە مىڭ بولۇپ تارالغان.
يەتتە قىزنىڭ قېنىدىن،
نۇرغۇن پالۋان يارالغان.

جانان بولار يەتتە قىز،
يەتتە مۇشتنى ئاتقانغا.
جازا بەرسۇن خۇدايىم،
يەتتە قىزنى ساتقانغا![1]

---

① «تارىخىي شەخسلەر ھەققىدە ھېكايىلەر»، 2 ـ قىسىم، شىنجاڭ خەلق نەشرى-
ياتى، 2003 ـ يىلى نەشرى.

يالغۇز تويۇن قوشقى

يالغۇزتويۇن ـــ قۇمۇل شەھىرىنىڭ تاشۋېلىق يېزىسىدىكى بىر تاغنىڭ ئىسمى.

1688 ـ يىلىدىن 1694 ـ يىلىغىچە غالدان قۇنتەيجى پۇتۇن شىنجاڭ رايونىنى قاتتىق پاراكەندىچىلىككە سېلىپ، يۇرت ـ خەلقنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلدى. ئۇ باشچىلىق قىلغان قوراللىق باسمىچىلار قۇمۇلنىڭ يالغۇز تويۇن قاتارلىق جايلىرىغا باستۇرۇپ كېلىپ، ئورما ئورۇۋاتقان بىگۇناھ 66 نەپەر ياشتىن 40 نەپىرىنى قىرغىن قىلغان، 26 نەپىرى قېچىپ قۇتۇلغان. بۇنىڭغا چىداپ تۇرالمىغان ئۆمەر باتۇر باشچىلىقىدىكى قۇمۇل خەلقى باسمىچىلارغا قارىتا جازا ئۇرۇشى قىلىپ، ئۇلارغا قاقشاتقۇچ زەربە بېرىپ، جەڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەن. بۇ قوشاق ئەنە شۇ تارىخىي ۋەقەنى ئەكس ئەتتۈرگەن. بەزى مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، يالغۇز تويۇن توغرىسىدا يەنە داستانمۇ يېزىلغانلىقى مەلۇم.

www.uyghurkitap.com

يالغۇزتويۇن بىر پارچە تاغ،
تەبىئىي قورغان.
ئاتمىش ئالتە ياش بالىنى،
بۇغدايدەك ئورغان.

يالغۇزتويۇن، يالغۇز خادا،
سۇلارنى سەپكەن.
ئۆزى پېقىر، كۆڭلى سۇنۇق،
ئاسماننى تەپكەن.

يالغۇزتويۇن، يالغۇز جاڭزا،
ئۆزى شو خوزا.
ياتقان يېرى ئالتۇن خادا،
كۇمۇش موخوزا.

يالغۇزتويۇن تاغ ئارقىسى،
قاپقارا سايدۇر.
ئۆمەر باتۇر مىنگەن ئېتى،
كۆك ئالا تايدۇر.

كۆك ئالا تاينى مىنىپ ئۇ،
شامالدەك چاپقان.
چىدالماستىن ياۋ لەشكەرلىرى،
ئۆرۈلۈپ قاچقان.

ئاتمىش ئالتە بىگۇناھ ياش،
«ئاللا» دەپ ياتقان.
ئاتا ـ ئانىسى يىغلىسىپ كېلىپ،
ماتەمگە پاتقان.

لاچىن كۆلدىن چۇشۇپ كەلدى،
ئاتلار ئويناتىپ.
قوللىرىدا كۇمۇش مىلتىق،
قۇلانلار ئاتىپ.

لاچىنى غولدىن چۇشۇپ كەلدى،
بىر ھاشىم ئوغلان.
قىزىل ـ يېشىل تون كىيىپتۇ،
ياقىسى بۇلغۇن.

ئۆمەر باتۇر جەڭگە چۇشۇپ،
قاقشىدى دۇشمەن.
قۇيرۇقىنى تىكىپ قاچتى،
ياۋ ـ سېسىق ئەمەن.

ئۆمەر باتۇر خۇش ئەر ئىدى،
تاغ ـ داۋان ئاشقان.
ئاتنى قويۇپ، تاينى مىنىپ،
خوتەنگە يول ئاچقان.

www.uyghurkitap.com

يالغۇزتويۇن، تاغ ئارقىسى،
تۇپتۇز بىر تەبىئىي قورغان.
بىر مىڭ ئۈچ يۈز چېرىك كېلىپ،
كەينىگە قاچقان.

يالغۇزتويۇن بىر تاغ ئىكەن،
ئون بىر كۈن تۇردۇم.
مەن ـ مەن دېگەن يارەنلەردىن،
هال ـ ئەھۋال سوردۇم.①

① ئا. ئىسمائىل: «قومۇل نەزمىلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1992 ـ يىلى نەشرى.

خالق قوشاقلىرى

«خالق قوشاقلىرى» — ئۇيغۇر خەلق تارىخي قوشاق-لىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. ئۇ سىياسىي، ئىج-تىمائىي ھەم تارىخي تۈس ئالغانلىقى بىلەن خاراكتېر-لىنىدۇ.

1914 - يىلى باشلانغان بىرىنچى دۇنيا ئۇرۇشىدىن كېيىن، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمرانلار ۋە يەرلىك پومېشچىك - بۇرژۇئازىيە شىنجاڭنىڭ تەبىئىي بايلىقلىرىنى تالان - تاراج قىلىپ، ھەر مىللەت خەلقىنى دەھشەتلىك ئېكس-پىلاتاتسىيە قىلدى. جەنۇبىي شىنجاڭدىن جان بېقىش كويىدا شىمالىي شىنجاڭغا چىققان تۈركۈم - تۈركۈم ئەمگەكچى مۇساپىرلار ئۇ يەردىكى پىلچى، كۆكيار قاتار-لىق كۆمۈر خاڭلاردا ئات - ئۇلاغ ئورنىدا ئىشلەپ، كۆر-مىگەن كۈنى، تارتمىغان دەرد - ئەلەمى قالمىغانىدى. ئەينى يىللاردىكى خالق ئىشچىلىرى توقۇغان بۇ قو-شاقلاردا ئۇلارنىڭ قالاق ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىدىن پايدىلىنىپ كان خوجايىنلىرى ۋە گوڭشۇلارغا يالىنىپ ئىشلەپ، بېشىدىن كەچۈرگەن ئېچىنىشلىق قىسمەتلىرى تەسۋىرلەنگەن، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ جانىنى ئالىقانغا ئېلىپ

www.uyghurkitap.com

قويۇپ ئىشلەپ ھېچنېمىگە ئېرىشەلمىگەنلىكى، ياقا يۇرتلاردا خانىۋەيران بولغانلىقى، غەمكىن، بىچارە، ئەندىشە بىلەن تولغان روھىي كەيپىياتى ئىپادىلەنگەن.

ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتىكى تۆنجى ئەۋلاد ئۇيغۇر كۆمۈركان ئىشچىلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق ھاياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بۇ قوشاقلار شىنجاڭنىڭ كۆمۈركان تارىخىنى، كۆمۈر كان ئىشچىلىرىنىڭ ئۆتمۈش تارىخىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئەينى يىللاردىكى تۇرمۇش سەرگۈزەشتىلىرىنى بىلىۋېلىشىمىزغا پايدىلىق. بۇ قوشاقلار ئۆتمۈشنى ئۇنتۇماي، بۈگۈنكى يېڭى دەۋردە غەيرەت ـ جاسارەتكە كېلىپ، زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىغا تېگىشلىك ھەسسە قوشۇشىمىزغا ئىلھام ۋە مەدەت بېرىدۇ.

1

ئىلىنىڭ سول يېنىدا،
قارىياغاچ دەپ غولى بار.
غولى قىشىغا جايلاشقان،
پىلىچى① دەپ خېڭى بار.

يازدا بولسا چاڭگۈك بىز،
خورجالارغا ئىشلىدۇق.
سوغ چۈشكەندە بىكار بوپ،
خاڭ تېگىدە قىشلىدۇق.

① پىلىچى ــ غۇلجىدىكى خاڭ ئىسمى.

بوتۇڭلارنىڭ غېمى يوق،
قۇمدىن تولا ھېلىسى،
بەل داۋاندا① يول تۇرار،
خۇددى سايىنىڭ تۈلكىسى.

يۇرتداش بولۇپ ھال سوراپ،
باشلاپ ماڭار گەنزىگە②
بىز بىلمىز مەقسىتى،
بوغۇۋالماق قەرزگە.

باڭمەن③ كېلىپ ھىجىيىپ،
باشلاپ ماڭار زوخاڭغا④
«ياۋاش بولساڭ نەپ تولا» —
دەيدۇ ئۆرۈپ دولاڭغا.

زوخاڭدىن چۈشۈپ بېرىپ،
باش يوفاڭ⑤ ئىكەن دەيمىز.
جىڭدىن چۈشكەن ئاق ناننى،
زالارغا مىلەپ يەيمىز.

---

① بەل داۋان — پىلچى خاڭنىڭ تۆۋەن تەرىپىدىكى داۋان يولى.
② گەنزە — ئاشخانا.
③ باڭمەن — بوتۇڭنىڭ ياردەمچىسى.
④ زوخاڭ — قۇدۇق ئاستىدىكى شامال ۋە ئادەم ماڭىدىغان يول.
⑤ باش يوفاڭ — قۇدۇق بىلەن شامال كىرىش ئېغىزىنىڭ تۇتاشقان ئورنى.

www.uyghurkitap.com

زوخاڭدىن چۈشۈپ بىرىپ،
ئەردىلىك يۇفاڭ بۇ دەيمىز.
بىشىمىز دىڭغا① تەگكەندە،
ئىستىقىنا جان دەيمىز.

ئەردىلىك يۇفاڭمۇ دەيسەن،
سەندىلىك يۇفاڭمۇ دەيسەن.
خاڭغا چۈشكەن باللارنى،
خۇدا ئامان قىلغايسەن.

زوخاڭدىن چۈشۈپ بىرىپ،
لى سو② چاپقان ئوخشايمەن.
بىرىشى سۇنۇق يارماق،
جاننى ساتقان ئوخشايمەن.

زوخاڭ دىگەن تىك ئىكەن،
تەستە ماڭدۇق تىيىلىپ.
خاڭغا چۈشسەك تۇرۇپتۇ.
لىڭفۇدىسى③ گىدىيىپ.

زادى دەيدۇ لىڭفۇدى،
كەتمەن ئالغىن قولۇڭغا.

---

④ دىڭ ــــ چىراغ.
⑤ لى سو ــــ كۆمۈر ئاستىنى چاپقاندا بۇلۇڭ تەرىپىنى چىپىش.
① لىڭفۇدىسى ــــ خاڭ ئاستىدا ئادەم ئىشلەتكۈچى.

ئۆلۈپ كەتسەڭ كارىم يوق،
چاققان ماڭغىن بوزىڭغا.①

داۋاتۇرغا② گۆش چۇشتى،
سۇ باتۇرغا③ مەنتۇزا.
زاچى④ كاڭشۇ بەك بوزەك،
ھەيدەپ يۇرگەن ھەر بوزا.

لىڭسى⑤ ماڭدى بوزىغا،
سۇ گاڭزىنى⑥ كۆتۇرۇپ.
سۇ چىپىشمۇ بەك جاپا،
باش چانايمىز كۇچۇنۇپ.

ئايلاپ چىقماي ئىشلىدۇق،
بوتوڭلارنىڭ زۇلمىدىن.
ساق چىقىشقا ئۇمىد يوق،
مىڭخۇلۇنىڭ⑦ ۋەھىمىدىن.

سىرىق ئىسىنىڭ دەستىدىن،
باش ئاغرىيدۇ چىڭقىلىپ.

---

① بوزاڭ ــ كۆمۇر ئېلىنىپ بولغان چوڭ بوشلۇق.
② داۋاتۇر ــ خاڭ ئاستىدىكى ياغاچ تۈۋرۈكنى قايتۇرۇپ كۆمۇر چۇشۇرگۇچى.
③ سۇ باتۇر ــ جوتو بىلەن كۆمۇرنىڭ ئاستىنى چىپىپ كىرگۇچى.
④ زاچى ــ كۆمۇر توپىسىنى تازىلاپ توشۇغۇچى.
⑤ لىڭسى ــ خاڭ تېخنىكى.
⑥ سۇ گاڭزى ــ كۆمۇر چېپىلغان ئورۇننى ئۆلچەيدىغان ياغاچ ئۆلچىگۇچ.
⑦ مىڭخۇلۇ ــ زەھەرلىك گاز.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىچىگى ئادرېسى

كېسەل بولۇپ ياتساق بىز،
قاراپ قويماس كۆز سېلىپ.

كاڭشۇ ياڭزا ئۆيىمىز،
ئوتتۇرىسىدا خودۇيزە①
ئارام ئېلىپ ئولتۇرساڭ،
تەكلىپ قىلار دۇيدۇيزە.②

كونا خاڭنىڭ داڭقى بار،
سەكسەن يىللىق خاڭ دەيدۇ.
بىز ئىشلىسەك بوتۇڭغا،
سېنى باققان مەن دەيدۇ.

زاڭموزىمۇ③ يېقىلدى،
چاڭسەن④ بويلاپ يۈزىغا.
كاڭشۇ ماڭار ئامالسىز،
ئاچ قورساققا زورىغا.

شىما؟⑤ — دېسە باغلايدۇ،
كومى⑥ بىلەن شۇ سانى.

① خودۇيزە — دۆۋىلەپ قالانغان كۆمۈر ئوتى.
② دۇيدۇيزە — قەغەز قىمار.
③ زاڭموزا — خاڭ يوللىرىغا قويۇلغان ھىجىر چىراغ.
④ چاڭسەن — كۆمۈرلۈكتىن ئېچىپ ماڭغان يول.
⑤ شىما؟ — نېمە؟
⑥ كومى — جاتوغا ھېسابلانماي چىقىدىغان ئۆششاق كۆمۈر.

ئامال قانچە يىغلىسا،
ھېساب بولماس پۇل سانى.

كۆمۈر يارغان پومىدى[1]
دىڭغا قاراپ تىڭشايدۇ.
كۆمۈر باسقان بالىلارنىڭ،
ئەجەب جېنى قاقشايدۇ.

چاڭسەن چاپتۇق بوزىدا،
مىڭخۇلۇنىڭ ئىچىدە.
شامال يەتمەي ئۆچىدۇ،
دىڭخۇلۇمۇ كېچىدە.

جۇۋاز[2] كەستۇق بىرچىغا
ئەندىشىدە تىپىرلاپ.
چاققانلىقتا قاچىمىز،
جان ساقلاشقا پىلدىرلاپ.

باشىڭدىسى[3] ساختىپەز،
پەيزە[4] قاتلاپ سانايدۇ.

① پومىدى ـــ چوڭ كۆمۈرنى پارچىلىغۇچى.
② جۇۋاز ـــ كۆمۈردىن قالدۇرۇلغان كىچىك تۈۋرۈك.
③ باشىڭدى ـــ خاڭ ئۈستىدە قۇدۇق ئاغزىغا مەسئۇل كىشى.
④ پەيزە ـــ چىققان كۆمۈرنىڭ ئارقان سانىنى ھېسابلايدىغان ياغاچ تاختا.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پېچكى ئادرېسى

باغمىدىسى[1] ھەسرەتتە،
لىگىسى كۆزىگە قارايدۇ.

دازادىسى[2] ئىشەنچلىك،
خوجايىنىغا بەك يېقىن.
لامادىسى[3] مۈگدەيدۇ،
كۆمۈر ساناپ ھەر قېتىم.

پىلىچىدە بار دەيدۇ،
مەيدان دېگەن گەمىلەر.
ئاغا كىرگەن ئادەمنىڭ،
ھوشى كېتىپ چۆرگىلەر.

خاڭدىن چىققان مەيداندا،
بىھوش بولدى مېڭىمىز.
يەر ئاستىدا ئىشلەيمىز،
ئامان بولسۇن جېنىمىز.

بىزنى ئەزگەن خاڭچىلار،
قاتتىق تۇردى پۇلنى دەپ.
ئىسمىمىزنى ئاتىماس،
«قارا پاچاق ئوغرى» دەپ.

---

① باغمىدى ــ خاڭ ئاستىدىن كۆمۈرنى ئارقانغا باغلاپ چىقارغۇچى.
② دازادى ــ چىققان كۆمۈرنى ئارقاندىن ئاجرىتىۋالغۇچى.
③ لامادى ــ كۆمۈر تارتىدىغان ئاتنى ھەيدىگۈچى.

قاتتىق ئىشلەپ بىر قىشنى،
ئۆتكۈزۈپتۇق كۈن كۆرمەي.
ئەتىيازدا بىز قالدۇق،
يالاڭ ئاياغ پۇل كۆرمەي.

قىچىپ كەتسەك گاڭگۇلغا،①
يالاڭ ئاياغ سوغۇقتا.
باڭمەن قوغلاپ ئۇرىدۇ،
ئاتلىق يەتسە تاياقتا.

ئاتتىن چاپسان ماڭمىز،
سوغۇق بولغاچ يولىمىز،
ئاچ قورساقتا ئۇششۇپتۇ،
قۇلاق، بۇرۇن، قولىمىز.

بوتۇڭ كەپتۇ خادىكتە،
ئادەم ئىزدەپ چاندۇرماي.
گاڭگۇل ياسىن② سىتىۋالدى،
كالتەك، قامچا ئۇردۇرماي.

گاڭگۇل خاڭغا بىر چۈشۈپ،
زەمبىل تۇتتۇق ئېڭىشىپ.
بىر جاتۇغا③ يەتمەستىن،
دۇمبە بولدى تېشىلىپ.

---

① گاڭگۇل ــ خاڭ ئىسمى.
② گاڭگۇل ياسىن ــ گاڭگۇل خاڭدىكى زومىگەر بوتۇڭ.
③ جاتۇ ــ ئىشچىلارنىڭ بىرگۈڭ ھەققى ئۈچۈن ئۆلچەملىك كۆمۈرنىڭ ئارقان سانى.

گاڭگۈل دېگەن تاغ ئىكەن،
بىر تەرىپى يان بېغىر.
جىمى خاڭدا ئىشلىدۇق،
جان بېقىشمۇ بەك ئېغىر.

لەلەشاڭدا[1] ئىشلىدۇق،
ئۆمىلەپ مېڭىپ چاڭشەندە.
ھەممە يەردە ئامال يوق،
بولدۇق ئەجەب دەپسەندە.

لىڭسى بەرگەن ياڭيۈنى،
كۆمۈپ قويغان ئوچاقتا.
پىشىسىمۇ ئۇ پىشقاندۇر،
قوشۇپ قوياي ئوچاقتا.

ئونىنچى ئاي كىلىپ قاپتۇ،
يۈرۈڭلار چىقىلى خاڭغا.
خاڭجادىن چاڭسەن ئېلىپ،
زۇلۇم سالىلى جانغا.

خاڭجانىڭ پۇلى كۆچلۈك،
قىلتاق سالار ھەر ياڭزا.

---

① لەلەشاڭ ــ گاڭگۈل خاڭنىڭ بىر تەرىپى، يەر نامى.

خاڭدا ئىشلىگەن باللار،
يېتىشى چوچونلوك فاڭزا.

ئوچ يوز ئاتمىش كون ئىشلەپ،
قالىمىز لەۋنى چىشلەپ.
تاۋكالارغا كىم كەلسون؟
ياندىكى پولنى پىشلەپ.①

خاڭجا باللىرى دەيدو،
قارا قوندوزغا ئوخشايدو.
چىشلىرى خوددى سەدەپ،
كوزى يولتوزغا ئوخشايدو.

ئىلىخودا يېتىمچى،
ئىشلەر يېرى پىلىچى.
ئوچ يوز ئاتمىش كون ئىشلەپ،
ئوتتوز يارماق ئېلىشى.

2

پىلىچى دېگەن خاڭدا،
يەر ئاستىدا ئىشلەيمىز.
كومور ئورولوپ چوشسە،
«بارموسەن؟» دەپ يىغلايمىز.

---

① پىشلەپ ــ غەملەش، جەملەش مەنىسىدە.

چەنزە دىگەن تۆمۈرى،
قاپقارادۇر كۆمۈرى.
خاڭدا ئىشلىگەنلەرنىڭ،
بەكمۇ قىسقا ئۆمرى.

دىڭخولارنى كۆتۈرۈپ،
خاڭنىڭ تېگىگە چۈشتۇق.
ئۆمرىمىزدە كۆرمىگەن،
ۋەيلۇن دوزاخنى كۆردۇق.

زۇخاڭدىن چۈشۈپ كېلىپ،
سۇنى چاپقان ئوخشايمىز.
بەرگىنى پۇچۇق يارماق،
جاننى ساتقان ئوخشايمىز.

ئەردىڭ يۇفاڭمۇ دەيمىز،
سەندىڭ يۇفاڭمۇ دەيمىز.
داڭقىدىن چۈشكەن ناننى،
خام سۇغا چىلاپ يەيمىز.

خاڭنىڭ ئىچى قاراڭغۇ،
قوللىرىدا دىڭخۇلۇ.
دىڭخۇلۇنى ئۆچۈرۈپ،
قوغلاپ چىقتى مىڭخۇلۇ.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىڭى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

خاڭجا بىرىدۇ چاڭسا،
زۇخاڭغا قاراپ ماڭسا.
باش يۇفاڭدىن ئۆتكەندە،
جاننى قولىغا ئالسا.

ئەردىڭ يۇفاڭ بار دەيسەن،
سەندىڭ يۇفاڭ بار دەيسەن.
بىشىڭغا گەنزى چۈشسە،
ئىسىتقىنا جان! دەيسەن.

باش يۇفاڭدىن ئۆتكەندە،
ئەردى يۇفاڭ بار دەيسەن.
خاڭ تىگىدە ئۇخلىساڭ،
بوتۇڭدىن تاياق يەيسەن.

داڭ كاڭشۇ دەپ داڭلايسەن،
پاكا چاڭساندو ماڭدايسەن.
دىڭغا بىشىڭنى ئۇرۇپ،
«ئىسىت، جان!» دەپ قاقشايسەن.

شاڭجۇ چاپىدۇ ئەخمەت،
شاجۇ چاپىدۇ رەھمەت.
ئۇچ چى سۇنى ئۆرۈگەن،
داۋاتۇرغا مىڭ رەھمەت.

www.uyghurkitap.com

قاسىم دېگەن شۇ باتۇر،
گەنجىلىڭ يىگىت ئەمەسمۇ؟
بىڭسىسىنى كۆرسەتتى،
باتۇر يىگىت ئەمەسمۇ؟

كۆمۈرىمۇ ئۆرۈلدى،
داۋاتۇرمۇ قۇتۇلدى.
بوتۇلۇڭ دېگەن دەيۈزگە،
پەمىدۇرلار ئېتىلدى.

لىڭسى دېگەن قارا يۈز،
بېشىمغا بالا بولدى.
زۇخاڭدا تولا يۈرۈپ،
كۆزلىرىم يارا بولدى.

كۆڭلۈمنى ئاچاي دېسەم،
دۇتارىمنىڭ تارى يوق.
لىڭسى باش تۇرۇپ بىزگە،
ئۆلگەن بىلەن كارى يوق.

كاڭشۇ فاڭزىدا ياتسام،
گۇڭتۇ كېلىپ قوغلايدۇ.
ئاچ قالغان يېتىمچىلەر،
جىڭموما ئوغرىلايدۇ.

باغمىدى بولاي دېسەم،
بولاشمايدۇ شېھىتى؟
گۈگتۈيىگدىن قورقمايمەن،
جان ئالار خۇدامىدى؟

ئاۋۇت دېگەن گۈگتۈرى،
ئېسىپ قويىدى ئاسمىنى.
گۈندىخانا جايىڭ دەپ،
سۇلاپ قويىدى قاسمىنى.

سەمەت دېگەن پاينەكۋاش،
لىگسى مەن دەپ توۋلايدۇ.
كاگشۇلارنى يامان دەپ،
خاگجالارغا بولايدۇ.

خاگجالارنىڭ دەردىدىن،
قېچىپ كەتتى كاگشۇلار.
مەلىدە ئەدەپ كەتتى،
قامچا تۇتۇپ شاگيولار.

خاگجانىڭ ئېتى ئەمەت،
لىگسىسى يامان سەمەت.
ئېيتساق ـ ئېيتساق تۈگمەس،
ئىچىمىزدە تولا دەرد.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

گۈگتۈلارغا بوغۇلۇپ،
خاڭلاردا يېتىپ قالدۇق.
خاڭجاسى يامان زالىم،
زۇلۇمغا پېتىپ قالدۇق.

خاڭجاسىدىن قورقماستىن،
سۈيدۈگگە كىرىپ كەتتۇق.
خوتۇن ـ بالىمىز ئاچ دەپ،
تۈنلەر يېتىپ غەم يېدۇق.

كاڭشۇمەن دەپ خاڭلاردا،
گۈگتۇ بىلەن ئېلىشتۇق.
ھالىمىزغا كىم يەتسۇن؟
جاننى ئېلىپ قېچىشتۇق.

3

قەشقەردىن چىققان باللار،
لەنتەنزىدە ئىشلىدۇق.
زالىملارنىڭ دەستىدىن،
خاڭ تېگىدە قىشلىدۇق.

قەشقەردىن چىققان باللار،
شۇنداق قاۋۇل ھەم داڭدا.

ھەرگىز مەن، سەن دېمەستىن،
ئىشلەيدۇ كۆمۈر خاڭدا.

ئىلىنىڭ داۋانىدىن،
ئۇرۇق ئات ئۆتەلمەيدۇ.
خاڭدىكى مۇساپىرلار،
پۇلى يوق كېتەلمەيدۇ.

ئىلىخونىڭ تاغلىرى،
تاغلىرىدا خاڭلىرى.
خاڭلىرىدا ئىشلەيدۇ،
كەمبەغەلنىڭ بالىلىرى.

كۆكيار خاڭدىن ئەكەلدۇق،
قالايدىغان كۆمۈرنى.
ئىسسىق كۆرمەي ئۆتكۈزدۇق،
ئالتە كۈنلۈك ئۆمۈرنى.

بىز ئىشلىگەن بۇ خاڭدا،
مەمەت موللا شەنسېڭتى.
يالاقچىلار ئالدىدا،
كۈن كەچۈرمەك بەك تەستى.

يالاقچى ھىلەك دولان،
ئىبراھىمنىڭ گۇڭتۇرى.

www.uyghurkitap.com

ھەسەن بوتۆڭ ھىيلىگەر،
قان يالىغان شۇم بۆرى.

ھەسەن بوتۆڭ دورغىسى،
ئاتىخان شاڭيو يورغىسى.
ھاۋۆز قارىي مۇناپىق،
ئادەم ئالداش موللىسى.

خاڭنىڭ ئاستىغا كىرىپ،
كۆمۈر بىلەن تاش ئالدۇق.
يۇرتىمىزنى خىيال قىلىپ،
قارا كۆزگە ياش ئالدۇق.

كۆمۈر خاڭدا ئىشلەيمىز،
ئايلىقىمىز بەش تەڭگە.
ئەجەبمۇ قىلىپتۇق بىز،
تۈگىمەس ئازاب، غەمگە.

كىچىلەپمۇ ئىشلەيمىز،
خاڭلاردا كۆمۈر تاشقا.
بوتۆڭ كىلىپ ئۇرىدۇ،
سىم قامچا بىلەن باشقا.

خاڭنىڭ ئاستى قاراڭغۇ،
ماڭالمىدۇق يول تىپىپ.

قوللار قاپىرىپ كەتتى،
كۆمۈرنى دەپ تاش چىپىپ.

كۆمۈر توشۇپ زەمبىلدە،
قوللار تېشىلىپ كەتتى.
قورساق ئېچى يامانكەن،
بەللەر مۈكچىيىپ كەتتى.

بىز سەيسىگە تۈتۈلۈپ،
ئىشلىدۇق كۆمۈر خاڭدا.
تىنىم تاپماي ئىشلەپمۇ،
قورساق تويمىدى ناندا.

ئېتىزدىكى بوز تورغاي،
بالىلىرىغا دان بەرگەن.
تۇرداخۇن شۇ رەھمەتلىك،
خاڭ ئاستىدا جان بەرگەن.

قاتار ـ قاتار قاغىلار،
بارساڭلار سالام دەڭلار.
مېنى ئاتام سورىسا،
خاڭنىڭ ئاستىدا دەڭلار.

www.uyghurkitap.com

نوم قوشاقلىرى

نوم — ئارا تۇرۇك ناھىيىسىنىڭ موڭغۇلىيە چېگرىسىغا يېقىن بىر چەت يېزا. بۇ يېزا ئىسسىقراق بولۇپ، ئەتراپلىرى جاڭگال - سايلار بىلەن تۇتۇشۇپ كەتكەن،خەلقى نامراتلىق ئىچىدە تۇرمۇش كەچۈرگەن. ئۆتمۇشتە قۇمۇل ۋاڭى تەرىپىدىن گۇناھ ئارتىلىپ، تۆھمەت چاپلانغانلارنىڭ ھەممىسى قۇمۇل شەھىرىدىن يىراق مۇشۇ چەت يېزىغا سۈرگۈن قىلىنىپ، زىندانلارغا سېلىنغان.

ئەينى يىللاردا توقۇلغان بۇ قوشاقلاردا قۇمۇلدىكى ئاشۇ گۇناھسىز كىشىلەرنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن ئېچىنىشلىق ھاياتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

1

نوم دېگەن بىر چەت يېزا،
ئەجەب ئىسسىق جاي ئىكەن.
خەلقىنىڭ دەرمانى يوق،
ئەتراپ جاڭگال - ساي ئىكەن.

نوم دېگەن سۇ ئايىغى،
يۇلغۇن، تىكەننىڭ سانى يوق.
ھاۋاسى ئىسسىق، جارى[①] قاتتىق،
خەلقنىڭ ئىمكانى يوق.

نوم دېمەڭلار، نوم دېمەڭ،
نوم دېگەن زىندان ئىكەن.
يوللىرى قارىغۇ تىكەن،
خەلقلىرى ئالۋاڭدىكەن.

بەك غېرىب بولدى كىشى،
باغداش دېگەن تاغ ئىچىدە.
قانىتىم بولسا ئۇچارمەن،
قاپقاراڭغۇ كېچىدە.

كەلمىگەن يەرگە كېلىپ،
ئەندىشىدە قالدى كىشى.
چەككىلى تاماكا يوق،
مۇڭداشقىلى نەدە كىشى؟

زوركى[②]نىڭ باشىغا چىقسام،
كۆرۈندى قۇمۇل باغلىرى.

① جارى — ۋاڭنىڭ بۇيرۇق، پەرمانلىرى.
② زوركى — تاغنىڭ ئىسمى.

ئاھ ئۇرۇپ قان يىغلىسام،
سىيرىلدى سەرۋەك[1] تاغلىرى.

قۇمۇلۇمغا كېتىمەن مەن،
نوملىرىڭ قالسۇن ساڭا.
«دۆلىتىڭ»نى خويما كۆردۈم،
رۇخسىتىڭ بولسۇن ماڭا.

2

مەن يىراقتىن قارىسام،
نوم يولى تۇز كۆرۈنەر.
ھەممە خەقنىڭ ئىچىدە،
مېنىڭ يارىم ئۆز كۆرۈنەر.

نوم يولىدا قاتنايدۇ،
ھارۋىلار دېگىر ـ دېگىر.
كىشىنىڭ يارى يار بولماس،
ئۆزىنىڭ يار يۈرەك ـ بېغىر.

نوم يوللىرى يۇلغۇنلۇق،
باي يوللىرى[2] بالغۇنلۇق[3]

---

① سەرۋەك ــ تاغنىڭ ئىسمى.
② باي ــ ئاراتۇرۇكتىكى يەر نامى.
③ بالغۇن ــ تاغدا ئۆسىدىغان بىر خىل گىياھ، ئۆسۈملۈك.

بۇ كەمنىڭ يىگىتلىرىنىڭ،
يانچۇقىدا بەش پۇڭ يوق.

نوم دېگەننىڭ ئەتراپى،
ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل كۆمۈرلۈك.
بىز ئىككىيلەن تېپىشتۇق،
سەن بولامسەن ئۆمۈرلۈك؟

نومنىڭكى توغراقلىرى،
ياندۇرسا چىراغچە يوق.
يار ئۇچۇن يېگەن تاياق،
ئاختۇرسا تىرناقچە يوق.

نوم يولىدا قارىسام،
ئۆسۈپ قاپتۇ قارىغاي.
مېنىڭ يارىم بار دېسە،
نومنىڭ يولىغا قاراي.

ئارا تۈرۈك چىرايلىق،
نومنىڭ يولى باراڭلىق.
يۈرۈيدىكىن نەلەردە،
مېنىڭ يارىم چىرايلىق.

تۆگىلەريۇ ـ تۆگىلەر،
قوڭغۇراق ئاسقان تۆگىلەر.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پېگى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

بۆز ـ ماتانى ئارتىشىپ،
نومغا ماڭغان تۆگىلەر.

چۆلگە كىرسەم يار بىلەن،
چۆل ئەمەسكەن، گۈلزاركەن.
ئالما ئوخشاش توغرىقى،
يۇلغۇنلىرى مازاركەن.

نوم تارايدا بىر بالا،
مىنگەن ئېتى بوز ئالا.
يۈرەكلەرنى كۆيدۈرگەن،
ئون بەش ياشلىق قىز بالا.

زۇنۇن بايۇ ـ زۇنۇن باي،
نوم شەھىرىگە كېلىڭ باي.
مېھرىخاننى ئەپ قويۇپ،
باركۆلدە يۈرۈڭ باي.

قىرسايلىقمۇ① قىر سايلىق،
ئاچچىقى يامان قىر سايلىق.
مېھرىخاننى كۆيدۈرگەن،
زۇنۇن بايمۇ چىرايلىق.

① قىرساي ــ قۇمۇلدىكى جاي نامى.

ئانىسى بەك خۇشالغۇ،
مېھرىخاننى بەرسەم دەپ.
مېھرىخانمۇ يىغلايدۇ،
زۇنۇن بايغا تەگسەم دەپ.

نوملار يولى يۇلغۇنلۇق،
قۇمۇل يولى ئالۋۇنلۇق.
بىز قۇمۇلغا يانغىچە،
خورجۇن ـ تاغار قۇپقۇرۇق.

نوم دېگەنگە بارغۇچە،
ئۇرار كۆزگە قۇم ـ توپا.
نومدا مېنىڭ يارىم بار،
ئاغزى چوغ ـ چوغ، بىۋاپا.

نوملار يىراق ئەمەسمۇ؟
قاقشال دەرەخ ئەمەسمۇ؟
نومدىكى شۇ يارىمنىڭ،
كۆڭلى بۆلەك ئەمەسمۇ؟

توپ توغراقمۇ، توپ توغراق،
نوملار يولى جۈپ توغراق.
ئىچىم كۆيەر يارىمغا،
ئىچەي دېسەم سۇ يىراق.

توشقانىم بار، ئاق توشقان،
نوملاردا تولا توشقان.
ئىچىم دەردكە توشقاندا،
دەردكە پايلىماي قاچقان.

تاغ ئاراسى، ئاراسى،
تاغدا قۇرغۇي بالاسى.
سىز بىزنى سورىسىڭىز،
بىزمۇ نومنىڭ بالاسى.

3

هاراق دېگەن ئاچچىق نېمە،
شىڭ ـ شىڭ قاينايدۇ.
چىڭگاڭ① خوجام كايىپ قالسا،
نومغا پالايدۇ.

نوم دېگەنمۇ، باي دېگەنمۇ،
پاشانىڭ يۇرتى.
پالىسىمۇ، ئۆلتۈرسىمۇ،
ئۆزىنىڭ سوتى.

كۈچ ـ قۇدرەتلىك ئاللا ئىگەم
ئالەمنىڭ شاهى.

① چىڭگاڭ ــ چىڭۋاڭ، قومۇلدىكى ۋاڭ ئىسمى.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىچى ئادرېسى

خۇدايىمغا يەتمەمدىكەن،
بەندىنىڭ ئاھى؟!

4

ئەي كاج پەلەك، نېمە دېسەم،
بولۇركىمن سېنى؟
زۇلۇم - كۈلپەت ئارقىنىدا،
چىرمىدىڭ مېنى.

زىنداندىكى توختاخۇندەك،
قىينىدىڭ مېنى.
دەرد - ئەلەمدىن بىردەم خالىي،
قىلمىدىڭ مېنى.

قىيناۋەرمە، قىيناۋەرمە،
ئۇۋالىم باردۇر.
قىيامەتكە بارغىنىمدا،
سوراقىم باردۇر.

5

نومىنىڭ يولىدا،
ساماۋەر قولىدا.
بىر سۆيۈپ قويۇڭ،
خۇدانىڭ يولىدا.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

كانچىلار قوشاقلىرى

«كانچىلار قوشاقلىرى» ــــ خالق قوشاقلىرىغا ئوخشاشلا ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتىكى كان ئىشچىلىرىنىڭ دەرد ـ ئەلەملىك ھاياتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. بۇنى توقۇغان ئەمگەكچىلەر دىيارىمىزنىڭ ئالتاي، ئۈرۈمچى، مايتاغ، قۇمۇل، ئاتۇش، خوتەن قاتارلىق جايلىرىدىكى ئالتۇن، كۆمۈش، مىس ۋە تۈرلۈك رودا ـ مەدەن كانلىرىدا ئىشلەپ، كان خوجايىنلىرىنىڭ قاتمۇقات زۇلمىغا ئۇچراپ، دەرد ـ ئەلەم بىلەن ئالەمدىن ئۆتكەنلەردۇر. بۇ قوشاقلار ئەنە شۇ ئېزىلگەن كان ئىشچىلىرىنىڭ تارىخىي پۈتۈكنامىسى بولۇپ، بۈگۈنكى زامان كان ئىشچىلىرىنىڭ ھاياتى بىلەن روشەن سېلىشتۇرمىدۇر. بۇ قوشاقلار بۈگۈنكى ئۇيغۇر سانائەت ئىشچىلىرىغا ئەنئەنە تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا، كان بايلىقلىرى، يەر ـ زېمىن بايلىقلىرىنى ئېچىش، قانۇن بويىچە قوغداش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا مول ماتېرىيال قىممىتىگە ئىگە.

ئەينى ۋاقىتتا ئۈرۈمچىدىكى كان ئىشچىلىرىنىڭ ئېيتقان قوشىقى:

ئۈرۈمچىدە كان تولا،
تېنەپ يۇرگەن جان تولا.
ئىش ـ ئوقەتمۇ تېپىلار،
ئەمما، قاتتىق نان تولا.

قوللاردا مېتىن، كەتمەن،
ئۈرىمىز قورام تاشقا.
خاڭجا كېلىپ قىستايدۇ،
تاياقتا ئۇرۇپ باشقا.

رودا يۈدۈپ ماڭغاندا،
كانىنىڭ ئاستى قاراڭغۇ.
ئايلىقىمىز بەش تەڭگە،
چىرايىمىز ياداڭغۇ.

قوللار قاپىرىپ كەتتى،
رودا توشۇپ زەمبىلدە.
ئۆلۈم پۇراپ تۇرىدۇ،
كان قۇدۇقى ھەر بەلدە.

يۇرتداشلارغا ئېيتىڭلار،
كىشىلەر چىقمىسۇن كانغا.
كىشىلەر چىقسا بۇ كانغا،
يۈرەك ـ باغرى تولار قانغا.

ئەينى ۋاقىتتا خوتەندىكى كان ئىشچىلىرىنىڭ توقۇغان قوشاقلىرىدىن تەرمىلەر:

خوتەننىڭ كانچىلىقى شىنجاڭنىڭ كان قېزىلما بايلىقلىرىنى ئېچىش بىلەن باغلىنىشلىق بىر چوڭ كەسىپ. كونا جەمئىيەتتىكى خوتەن كانچىلىرىنىڭ ئەھۋالى ئىنتايىن ئېغىر بولۇپ، كان خوجايىنلىرى كان ئىشچىلىرىنى قاتتىق ئېزىش ھېسابىغا يانچۇقىنى تولدۇرغان. بۇ قوشاقلاردا كان ئىشچىلىرىنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنىڭ كان خوجايىنلىرى تەرىپىدىن تارتىۋېلىنىپ خارلانغانلىقى، ئۇلارنىڭ ئۆمۈر بويى ئاتا - ئانا، بالا - چاقىلىرى بىلەن جەم بولالماي، جۇدالىقتا ئۆلۈپ كېتىشتەك پاجىئەلىرى ئەكس ئېتىلگەن. بۇ قوشاقلار كونا جەمئىيەتتىكى خوتەن كان ئىشچىلىرىنىڭ ئەھۋالىنى تەتقىق قىلىشتا چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە.

سوغراق كانلار ئالتۇن كان،
پىژغان كانلار كۆمۈركان.
بەگ - بوجاڭلار ئالدىدا،
كەمبەغەللەر كېپەك نان.

بوغاز لەڭگەر[①] دىن كەلدۇق،
چىقىل[②] ئارقىسى دىگەن كانغا.

---

① بوغازلەڭگەر — كېرىيە ناھىيىسىدىكى بىر جاينىڭ ئىسمى.
② چىقىل — كېرىيە ناھىيىسىدىكى بىر ئالتۇن كان ئىسمى.

كىچە ـ كۈندۈز شىغىل كولاپ،
جاپا سالدۇق ئەزىز جانغا.

ئالتۇن تاپماق جان بىلەن،
رەندە سالماق قان بىلەن.
سەھەر ۋاقتىدا خوشلاشتۇق،
مېھرىبان ئانا بىلەن.

مېڭىپ كەتتۇق زەي كانغا،
يۈزلەندۇق ئېگىز يانغا.
ئۈچ يۈز ئاتمىش كىچە ئۆتۈپ.
زەخىم يەتتى بۇ جانغا.

بىر پۇتۇمنى شاخقا قويدۇم،
بىر پۇتۇمنى لەمپىگە.
مۇنچىمۇ كۆڭۈل چۈشەرمۇ،
ئالتۇن دېگەن شەرمەندىگە.

ئانام زاھىت، دادام زاھىت،
تۇتۇپ بەردى مېنى كانغا.
چىققان ئالتۇن خۇش كەتتى،
ياغ بىلەن يېگەن نانغا.

چېقىل ئارقىسىغا كىرمەڭلار،
چېقىل ئارقىسىدا ئامبال بار.

ياش باللارنى سارغايتقان،
ئوشۇق بىلەن داڭگال① بار.

يوغان مەنسەپكە كىم يەتتى؟
ئۆلۈپ مەنسەپكە كىم يەتتى؟
ئۆلۈپ قالغان كانچىلار،
ئېگىسى ـ ئاياغى بىلەن ياتتى.

كىرىپ بىز سوغۇق كانغا،
يۆلەندۇق ئېگىز يانغا.
تاپقان بىر مىسقال ئالتۇن،
كەتتى نان پۇلى، چايغا.

ئارقا تاغ كانغا بېرىپ،
ئالتۇن تاپالمايدۇ كىشى.
بەگ ـ بوجاڭلار زۇلمىدا،
ئۆيدە ياتالمايدۇ كىشى.

---

① داڭگال ـــ ئوشۇقنى چۆرۈپ ئوينايدىغان قىمار مەنىسىدە.

كارىز قوشاقلىرى

كارىز ـــ ئۇيغۇرلارنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيىتىدىگە تەۋە بولغان بۈيۈك بايلىقلىرىنىڭ بىرى. كارىز تۇغرىسىدا تارىختىن بۇيان ناھايىتى كۆپ قوشاقلار ئىجاد قىلىنغان. بۇ قوشاقلار ئىچىدە تۇرپان ـ توقسۇنلاردا ئىجاد قىلىنىپ، تارقىلىپ يۈرگەن قوشاقلاردىن باشقا، يەنە كۇچا خەلقى ئارىسىدىمۇ خېلى بۈرۈنلا قوشاقلار ئىجاد قىلىنىپ، ئاھاڭغا سېلىنىپ، خەلق ئارىسىدا ئېيتىلىپ كەلگەن. كۇچا خەلقى ئارىسىدىكى كارىز قوشاقلىرى (ناخشىسى)نى كۇچالىق ئۇستا تەمبۇرچى ۋە خەلق قوشاقچىسى ھېلىماخۇن خەلپەت 1920 ـ يىللىرى ئەتراپىدا كۇچادا ھەقىقىي بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەگە ئاساسەن مەخسۇت خوجىنى مەسخىرە قىلىپ ئىجاد قىلغان. مەشھۇر خەلق سەنئەتكارى نىساخان ئانا بۇ تېكىستكە ئاھاڭ ئىشلەپ، بۈگۈنكى دەۋرگە يەتكۈزگەن.

كۇچادا ئىجاد قىلىنغان بۇ قوشاقتا ئاساسلىقى مۇنداق مەزمۇن بار: 20 ـ ئەسىرنىڭ 20 ـ يىللىرىدا تۇرپاندىن كۇچاغا ئەمەلدار قىلىپ تەيىنلەنگەن قادىر تۆڭلىك (خاتۇڭلىك 哈统领) دېگەن ئادەم كۇچاغا كەل-

گەندىن كېيىن، بۇ يەردە سۇنىڭ ناھايىتى قىسلىقىنى ھېس قىلىپ، ياللانما دېھقان، ئىشلەمچىلەرنى تەشكىللەپ، كارىز قازدۇرىدۇ. قېزىلغان كارىزلار بارغانسېرى ئاۋۇپ، خەلقنىڭ سۇ مەسىلىسى بىرقەدەر ھەل بولىدۇ. كېيىنچە ھەرقايسى جايلاردىكى كارىز كولانغان جاينىڭ ئەتراپى كىشىلەر كۆڭۈل ئاچىدىغان، ئارام ئالىدىغان سەيلىگاھقا ئايلىنىدۇ. شۇنداق قىلىپ كارىز سەيلىسى مەيدانغا كېلىدۇ. كارىز سەيلىسى قىزغىن داۋام قىلىۋاتقان كۈنلەردە، كۈچا ۋاڭ ئوردىسىنىڭ ئەمەلدارى مەخسۇت خوجا (زوڭگەي خوجام)① ماموت مىراب ۋە سەلەي ئىسىملىك ئىككى ئەمەلدارنى ئېلىپ، كارىز سەيلىسى بولۇۋاتقان جايغا چىقىدۇ ھەم ھاراق ئىچىپ مەست بولۇپ قالىدۇ. ئۇ يەنە مەستلىكىگە قارىماي، يوغانچىلىق قىلىپ، ئات چاپتۇرۇپ كېتىۋېتىپ، ئاتتىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئۆلۈپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ۋەقە پۈتۈن كۈچا ـ شايار تەۋەسىگە پۇر كېتىدۇ ۋە بۇ ھەقتە ناخشا پەيدا بولىدۇ.

بۇ تارىخىي قوشاقتا كۈچادىكى ھەشەمخور بەگلەرنىڭ كەمبەغەل ـ يوقسۇللارغا زۇلۇم سېلىش ھېسابىغا ئۆزىنى بېيىتقان، يانچۇقىنى تومپايتقان، ھارامدىن سەمرىپ، ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن كۈن ئۆتكۈزگەن قىلمىشلىرىغا نەپرەت ئوقۇلغان. بەگ ـ ئەمەلدارلارنىڭ چېكىدىن ئاشقان راھەت ـ پاراغەتلىرى، ئاخىرى خەلقنىڭ قارغىشىغا كەتـ

① زوڭگەي خوجام ـــ مەخسۇت خوجا كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

كەن ئۆلۈمى مەسخىرە قىلىنغان. ئەمگەكچى خەلقنىڭ يېڭى، بەختىيار تۇرمۇشقا بولغان ئارزۇ - ئارمانلىرى ئىپادىلەنگەن.

بۇ قوشاق ياش ئەۋلادلارغا ئۆتمۈشنى ئۇنتۇپ قالماي، هازىرقى زاماننىڭ قەدرىگە يېتىشنىڭ لازىملىقىنى چۈشەندۈرىدۇ. ھەمدە ئۇيغۇر خەلقىنىڭ كارىز مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىش ۋە دۇنياغا تونۇتۇشتا، كارىز مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىي رولىنى تەتقىق قىلىشتا زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

ئالتە شەھەرگە داڭ كەتتى،
بۇ يىل كارىزنىڭ سەيلىسى.
بىر تەرەپتە نەغمىسى بار،
ياش باللارنىڭ غەلۋىسى.

كارىز يولى ھەيۋەتلىك،
ئىچكەن سۈيى شەربەتلىك.
كارىزدا ئۆلۈپ كەتتى،
زوڭگەي خوجام رەھمەتلىك.

زوڭگەي خوجام ئۆي ساپتۇ،
تۆت بۇرجەككە گۈل ئويۇپ.
بىر بۇرجىكى قالغاندا،
ئاخىرەتكە يول تۇتۇپ.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

زوڭگەي خوجام پىلدىرلاپ،
كارىزغا چىقتى ئالدىراپ.
زوڭگەي خوجامنى ئالدىغان،
سەلەي ھەم ماموٗت مىراب.

كارىز يولى ئوي لەڭزە،
ئەتراپى قوموٗش لەڭزە.
زوڭگەي خوجامنى ئەپلىگەن،
بەش جىلىك ھاراق خوخەنزە.①

① خوخەنزە — نوچى مەنىسىدە.

كۆچا ۋەقەسى ھەققىدە قوشاقلار

«كۆچا ۋەقەسى ھەققىدە قوشاقلار» — 1929 ـ يىللاردا كۆچادا يۈز بەرگەن بىر قىبتىملىق ۋەقەنى ئاساس قىلىپ ئىجاد قىلىنغان. بۇ قوشاقلاردا، ياڭ زېڭشىن شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە، تيەنجىندىن كۆچاغا ئامبال بولۇپ كەلگەن بىر ئەمەلدارنىڭ ياڭ زېڭ ـ شىننى ئارقا تىرەك قىلىپ، يەرلىك بەگ ـ لويىلار، دور ـ غىلارنى ئىشقا سېلىپ، خەلقنىڭ ئۈستىدىن يۈرگۈزگەن زۇلۇم ـ ستەملىرى، ياش قىزلارغا قىلغان زورلۇق ـ زومبۇلۇق، باسقۇنچىلىقلىرى ۋە ئاۋام خەلقنىڭ ئۇلارغا بىلدۈرگەن نارازىلىقلىرى؛ ئەكسىيەتچىلەرنىڭ قىلمىش ـ ئەتمىشلىرىگە ئۆزئارا چاپان يېپىپ، خەلقنى باستۇرغان ـ لىقتىن ئىبارەت ھىيلە ـ مىكىرلىرى بايان قىلىنغان. بۇ قوشاقلار كۆچانىڭ ئەينى يىللاردىكى ئىجتىمائىي ئەھۋالىنى ئىگىلەشتە چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە.

بىلەلمىدۇق كۆچا تامان،
چىقتىمۇ «ئوغرى».①

① ئوغرى — ياڭ زېڭشىن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىلدە، ئۇنىڭغا قارشى تۇرغان ئىسيانچىلارنىڭ ھەممىسىگە «ئوغرى» دەپ تۆھمەت چاپلانغان.

ئۇيغۇر كىتاب تورى ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىكىر ئادرېسى www.uyghurkitap.com

بىلەلمىدۇق بۇ ۋەقەدە،
كىمنىڭدۇر توغرى.

ئاڭلىدۇق بىز تېشىپتۇدەك،
ئۆگەن دەرياسى.
باشلىنىپتۇ خالايىقنىڭ،
بىر چوڭ غوۋغاسى.

بولۇپتۇدەك بىر تيەنجىنلىك،
كوچاغا ئامبال.
كىيەر ئىكەن مەخمەل چاپان،
تاۋاردا تامبال.

يېپىشلىرى گوچۇڭلۇقنىڭ،
ئۇنىدا تائام.
توخۇ، توخۇم، قوزىلارنى،
يەركەن گاھى خام.

تېخى ئامراق ئىمىش ئۆزى،
ئۇزۇم، يېمىشكە.
چۈنتىكىمۇ توشۇپتۇدەك،
ئالتۇن ـ كۈمۈشكە.

توقلۇقىدىن چىقىرىپتۇ،
غەلىتە «شوخلۇق».

شۇنىڭ بىلەن باشلىنىپتۇ،
يەنە بىر شۇملۇق.

دەپتۇدەك ئۇ: «كۇچالىقنىڭ
ياڭگاڭزىسى خو.[1]
ئەكپىلىڭلار تالاپ تۇرۇپ،
كويچەن[2] دېگەن دو[3]».

دورغىلىرى ئۇنىڭ ھەريان،
چېپىپتۇ ئوقتەك.
خوتۇن ـ قىزنى بۇلاپتۇدەك،
ئىگىسى يوقتەك.

ئالتۇن قىزغا ئامبالنىڭ،
چۈشۈپتۇ كۆزى.
ئاياغ ئاستى قىلماقچىكەن،
مەسۇمنى ئۆزى.

ئاتا ـ ئانا چىدالماپتۇ،
بۇنداق خورلۇققا.
قول قوشتۇرۇپ تۇرامدۇ خەق،
بۇنداق زورلۇققا.

---

① ياڭگاڭزىسى خو ــ قىزلىرى ياخشى، نوچى.
② كويچەن ــ پۇل، ئاقچا.
③ دو ــ نورغۇن، كۆپ.

ئورغاق بىلەن ئارا، گۈرجەك
كۆتۈرۈپ دېھقان.
قورشىۋاپتۇ ئامبالنىمۇ،
كۆتۈرۈپ ئىسيان.

ياڭ[1] جاڭجۈننىڭ شەرىئەت دەپ،
قىلغىنى قېنى؟
ئاياغ ئاستى قىلىنامدۇ؟
پاك قىزنىڭ تېنى؟

توپ ئىچىدىن ئېتىلىپتۇ،
قىزنىڭ ئانىسى.
غەزىپىگە پايلىماپتۇ،
قولدا پالتىسى.

چېپىپىتۇدەك غەزەپ بىلەن،
يايىنى شۇئان.
بېرىپتۇدەك شۇم يايىمۇ،
تىن تارتماستىن جان.

«پاڭ!» قىلىپلا ئېتىپتۇ ئۇ،
دادىنى ئامبال.

---

① ياڭ ــــ ياڭ زېڭشىن.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پېگى ئادرېسى

ئاۋام خەقنى چېرىك بىلەن،
قىلىپتۇ قامال.

كۆچالىقنىڭ غەزەپ ـ قەھرى،
تېشىپتۇ شۇئان.
«ئەنتىمىزنى ئالىمىز!» دەپ،
تىكىپتۇلەر جان.

ئىش يوغىناپ تۇشمۇتۇشتىن،
چىقىپتۇ غوۋغا.
ياڭغا مەلۇم قىپتۇ ئىشنى،
كۆچالىق دورغا.①

ئەسقاتماپتۇ قازىلارنىڭ،
پەتىۋالىرى.
ئارىلىشىپتۇ موللىلارنىڭ،
ئەتىۋارلىرى.

غەزىپىگە پايلىماي خەق،
باشلاپتۇدەك جەڭ.
خەلق قىيان بولغاچ، چېرىك
كېلەلمەپتۇ تەڭ.

---

① دورغا ـــ ھەربىي ئەمەلدار.

لوجاڭجۇن[1] نىڭ پاچىقىغا،
تۇتىشىپتۇ ئوت.
يالقۇن بولۇپ يېنىپتۇدەك،
تامامىي يۇرت.

جاڭجۇن شۇئان پۇتى كۆيگەن
توخۇدەك بولۇپ.
يىغىپتۇدەك لويىلار[2]نى،
غەزەپكە تولۇپ.

دەپتۇ: «قېنى، بۇ ئىشقا بەل
باغلالايدۇ كىم؟
قىلالايدۇ قايسى ئادەم،
بۇ غوۋغانى جىم؟»

«مەن قىلالايمەن» دەپتۇ خاتۇڭ[3]
قىلىچىنى بىلەپ.
«مەن» دەپتۇ ئۇ لى فۇشۇ[4]مۇ،
ئايەت ھەجىلەپ.

«لازىم، — دەپتۇ ئۇ نەن فۇشۇ —،
پەم بىلەن باسماق.

① لوجاڭجۇن — ياڭ زېڭشىننىڭ ھۆرمەت نامى.
② لويى — ئاقساقال، خوجايىنلار.
③ خاتۇڭ — ئەسكەر بېشى قادىرنى دېمەكچى.
① لى فۇشۇ — ياڭ زېڭشىننىڭ يېنىدىكى ھەربىي ئەمەلدار.

پەم ئىشلەتمەي تەس بولادۇر،
غوۋغانى توسماق.

ئۆزۈم باراي جاڭجۈن ئاتا،
بەرگەيلا هوقۇق.
كۇچالىققا بىر بىڭسىمنى،
كۆرستەي تولۇق.»

بۇ ئەقىلگە ياك زېڭشىنمۇ،
ماقۇل بولۇپتۇ.
نەن فۇشۇغا «نەن دافۇشۇ[①]»
مەنسەپ بېرىپتۇ.

ئۇرۇمچىدىن نەن دافۇشۇ،
چىقىپتۇ يولغا.
هەمراھ بوپتۇ قازىكان،
بىرنەچچە موللا.

نەن دافۇشۇ يېتىپ بېرىپ،
كۇچاغا ئەتىسى.
باشلىنىپتۇ ئۆيمۇ ئۆيلەر
ئۇنىڭ پەتىسى.

---

① نەن دافۇشۇ ــــ نەن چوڭ ياردەمچى ئەمەلدار.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

بۇ ـــ پۇقرانىڭ تومۇرنى
تۇتقىنى ئىمىش.
ئەل رايىنى، ئەل ئويىنى،
ئۇققىنى ئىمىش.

«قولنى كەسمەي قان چىقماس» دەپ،
سۆزلەپتۇ نەن فۇشۇ.
ئىش چىڭىغا چىققان چاغدا،
ئامال دېگەن شۇ.

جاكارچىلار كوچا ـ كويدا،
چاجاڭ① ئۇرۇپتۇ.
داتاڭ② مۇ ھەم سوراق قىلىشقا،
سورۇن تۈزۈپتۇ.

تۇشمۇتۇشتىن يىغىلىپتۇ،
ئاۋام بوپ تەققاس.
بەگلەر جاق ـ جاق تىترىشىپ،
دەپتۇ ئەيىۇھەنناس.

ئامبالنىمۇ باشلاپ كەپتۇ،
يىنىدىن يالاپ.

---

① چاجاڭ ـــ خەۋەر قىلغۇچىلارنىڭ ئەسۋابى.
② داتاڭ ـــ چوڭ زال، چوڭ سەينا.

قىلماپتۇ ئۇ تېخى پىسەنت،
بويىنىنى تولغاپ.

دەپتۇ تېخى ئۇ: «نەن فۇشۇ،
قىلامسەن سوراق؟
سەن دېگەن كىم؟ مەن دېگەنچۇ؟
تازا ئويلاپ باق!؟

سوراق قىلسا جاڭجۇن كەلسۇن،
سەن يوقال كۆزدىن!
جاۋابىم شۇ، كۆتە كەشىڭنى!
يانمايمەن سۆزدىن.»

تاراقلاپتۇ ھەر تەرەپتىن،
زوكۇن تاختىسى.
نەن فۇشۇنىڭ چىقىپتۇدەك،
كۆزنىڭ پاختىسى.

ئېلىپتۇدەك قولىغا ئۇ،
پەرەڭ مىلتىقنى[1]
سالماي تۇرۇپ ئۇ ئامبالغا،
تۆمۈر چېتىقنى.[2]

① پەرەڭ مىلتىق ــ فرانسىيىدە ياسالغان مىلتىق.
② تۆمۈر چېتىق ــ پۇت ـ قولغا سېلىنىدىغان كىشەن.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرېسى

«مېنىڭ قولۇم ئەمەس بۇ، ھە
جاڭجۇننىڭ قولى.»
دەپ ۋارقىراپ تەپكىنى ئۇ،
بېسىپ بىر يولى.

«پاڭ!» قىپتۇ ـ دە، يىقىلىپتۇ،
جان بېرىپ ئامبال.
شۇنىڭ بىلەن جىمىپتۇدەك،
جىمىكى جاڭجال.

بۇ خەۋەردىن ياڭ زېڭشىن بەك،
بولۇپتۇ خۇشال.
ئامبالنى دەپ ئەرز قىلغانلار،
بولۇپتۇ ئوسال.

نەن دافۇشۇ ئەمەلدارنىڭ،
كاتتىسى بوپتۇ.
داناغا زىخ نادانلارنىڭ،
ئاتىسى بوپتۇ.

«ئاچىل» قوشىقى

«ئاچىل» ــــ يېقىنقى زامان شىنجاڭ تارىخىدىكى ئەڭ تەسىرلىك، ئەڭ باشلامچى تارىخىي قوشاقلارنىڭ، شۇنداقلا ئىنقىلابىي، جەڭگىۋار مارشلارنىڭ بىرى. ئۇ تۇرپان، قۇمۇللاردا ناھايىتى كەڭ تارقالغان. ئەينى يىللاردا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمران گۇ-رۇھلارغا، زۇلۇم ۋە ئاسارەتكە قارشى غەزەپ - نەپرىتى نا-ھايىتى كۈچلۈك بولسىمۇ، لېكىن تېخى ئويغىنىپ، ئىت-تىپاقلىشىپ، كۈرەشكە ئاتلىنىش دەرىجىسىگە بېرىپ يەتمىگەنىدى. ئەنە شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا، خەلق ئاممى-سىنى ئويغىتىپ، زىچ ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، چوڭ دائىرىدە زۇلۇمغا قارشى كۈرەشكە قوزغاش ئۈچۈن بىر جەڭگىۋار ناخشىنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلدى. تارى-خىي مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇ-خالىق ئۇيغۇر ئەسلىدىكى تۇرپان خەلق ناخشىسى «گۈل ئاچىل»غا ماسلاشتۇرغان ئاساستا، ئىنقىلابىي مەزمۇن بىلەن يۇغۇرۇلغان بەش كۇپلېتلىق بىر ناخشا تېكىستى يېزىپ، ئۇنىڭغا «ئاچىل» دەپ ماۋزۇ قويۇپ، قۇربان تەم-بۇرنىڭ ياردىمى ئارقىلىق ئاھاڭ - مۇزىكا ئىشلەتكۈ-

زۆپ، مەدەنىيەت، مائارىپ ئورۇنلىرى، ئاقارتىش مەكتەپ-
لىرىدىكى ئوقۇتقۇچى ـ ئوقۇغۇچىلارغا ئۆگىتىپ، خەلىق
ئارىسىدا كەڭ تارقاتقان. ئۇزۇن ئۆتمەي «ئاچىل» قوشىقى
رەسمىي ناخشا سۈپىتىدە چوڭ ـ كىچىك، ياش ـ قېرىلار
غىچە ھەممە ئادەم ئېيتىدىغان ناخشا بولۇپ، پۈتۈن شىن-
جاڭغا تارقالغان. 1931 ـ يىلى 3 ـ ئايدا قۇمۇل دېھقانلى-
رىنىڭ ئەكسىيەتچى ھاكىمىيەتكە قارشى قوزغىلىڭى
پارتلىغاندا، بۇ ناخشا ـ قوشاق تۇرپان ئويمانلىقىدىن
ھالقىپ، قۇمۇلغا يېتىپ بېرىپ، قوزغىلاڭچى قوشۇننىڭ
جەڭگىۋار مارشىغا ئايلانغانىدى. شۇنىڭدىن بۇيان، «ئا-
چىل» قوشىقى تارىختىكى بىر مىللىي ئويغىنىش دەۋرى-
نىڭ ساداسى بولۇپ، قالاقلىقنى، كونىلىقنى رەت قى-
لىپ، ئىلغارلىقنى قوبۇل قىلىش، نادانلىق، خۇراپاتلىق-
تىن قۇتۇلۇپ، ئىلىم ـ مەرىپەتنى سۆيۈش، دېموكراتى-
يە، ئەركىنلىكنى قولغا كەلتۈرۈشتە زور ئىلگىرى
سۈرۈش رولىنى ئوينىدى.

«ئاچىل قوشىقى» — بۈگۈنكى كۈندە، ئۇيغۇر خەل-
قىنىڭ يېقىنقى، مىللىي مەدەنىيەتكە، ئىلىم ـ مەرى-
پەتكە، ھالىلىق جەمئىيەت قۇرۇشقا تەلپۈنۈشتىن ئىبارەت
مىللىي پىسخىكىسىنى چۈشىنىش ۋە تەتقىق قىلىشتا
زور قىممەتكە ئىگە.

باغدا گۈللەر ئېچىلدى،
چېكەڭگە قىستۇرالامسەن؟

زوقلىنىپ، ئوىناپ، كۈلۈپ،
كۆڭلۈمنى ئاچالامسەن؟

تېرەك بېشىدا قاغا،
پەرق ئېتىپ بىلەلەمسەن؟
ھۆسنۈڭدىن گۈل ئۈندۈرۈپ،
قىستۇرۇپ كېلەلەمسەن؟

چاپتىم يورغا ئېتىمنى،
يارىمغا گۈل قىساي دەپ.
كۆرۈپ ئۆتتۈم بېغىمنى،
گۈزەل بوستان ياساي دەپ.

ئاچىل، ئاچىل، ۋاي ئاچىل،
ئاچىلمىساڭ گۈل قايدا؟

تۇرپان خەلقى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان «ئاچىل»نىڭ ئەڭ بۇرۇنقى تۇنجى تېكىستىنى ۋەتەنپەرۋەر شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مۇنداق يازغانىدى:

گۈلۈم ئاچىلاي دەيدۇ،[①]
باشقا سانجىلاي دەيدۇ.

① «ئاچىل قوشىقى»نىڭ تېكىست نۇسخىسى ۋە بۇ توغرىسىدىكى بىر قاتار مەلۇماتلار شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1980 ـ يىللاردا ۋە 2006 ـ يىلى قايتا نەشر قىلغان، خېۋىر تۆمۈرنىڭ «بالدۇر ئويغانغان ئادەم» (18 ـ باب، 226 ـ بەت) ناملىق كىتابى ۋە تۇرپان تارىخىغا دائىر بىر قىسىم تارىخىي ماتېرىياللاردىن ئېلىندى.

يارىمنىڭ يۈرەك ئۆتى،
تەنگە يامىشاي دەيدۇ.

يارىم ماڭا ناز قىلۇر،
كۆلۈپ مېنى ماز قىلۇر.
يار قەدرىنى بىلمەيسەن،
زىمىستاننى ياز قىلۇر.

يار دەردىدە خۇن بولدۇق،
تۈگمەنلەردە ئۇن بولدۇق.
قورقۇنچىڭدىن قاتتىق تاش،
بىرلىشەلمەي قۇم بولدۇق.

ياش تەلەپلەر ئۇخلاشما،
يار يولىدا پۇتلاشما،
يارىم ئۇچۇن جان پىدا،
قەدىمىڭگە مىڭ تىللا.

غەيرەت گۈلۈم ئاچىلغىل،
ھىممەت يولۇم ئاچىلغىل.

يارىم ئۇچۇن بەرسەم جان،
قاچان بولسا بىر ئۆلۈم،
ياكى ئۆلۈم، يا كۆرۈم.

ئۇيغۇر كىتاب تورى بېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ بىردىن بىر ئادرېسى

«جەرەن يە» قوشقى

1930 ـ يىللىرى، قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى مەز ـ گىلىدە، بىر تۈركۈم قوزغىلاڭچىلار پاناھ ئىزدەپ ھازىر ـ قى موڭغۇلىيىنىڭ مىڭگاڭ دېگەن يېرىدە ئالتە ئاي تـۇ ـ رۇپ قېلىپ، نۇرغۇن جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى بېشىدىن كەچۈرگەن. قوزغىلاڭچىلار يەيدىغان ئوزۇق ـ تۈلۈك بولمىغانلىقتىن، ئىلاجسىز تاغ ئارىسىدىكى قۇلان، جەرەن قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلاپ يەپ، ئاچارچىلىقتىن، ئۆلۈم خەۋپىدىن ساقلانغان.

قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭى مەزگىلىدە موڭغۇلىيە تەرەپ يەنە قۇمۇل دېھقانلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى قوللاپ، ئوق ـ دورا، قورال ـ ياراغ، كىيىم ـ كېچەك قاتار ـ لىقلارنى ياردەم قىلغان. ھەربىي تەلىم ـ تەربىيە مەشىقى ئۆچۈن ئادەم ئەۋەتكەن. ئىككى تەرەپ نوم يېزىسى ئارقى ـ لىق ئۆزئارا ئالاقىلىشىپ، ئىنقىلابىي ھەرىكەتلەرنى قانات يايدۇرغان. بۇ قوشاقلار ئەنە شۇ يىللاردىكى قوزغىلاڭ ـ چىلارنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن ۋەقەلەر ئاساسىدا ئىجاد قىلىنغان. «جەرەن يە» قوشىقى بەزىدە «جەرەنىيە»دەپ ئاتى ـ

لىپ كەلگەنلىكى مەلۇم. بۇ قوشاقلار خەلق ئارىسىدا كەڭ تارقالغانلىقى بىلەن مەشھۇر.

1

مىڭگاڭغا قاراپ ماڭدۇق،
قىيىن ـ قىستاڭ ساي سايان.
تاغقا ماڭسا تاغچىلار،
خوتۇن ـ بالا قاراپ قالغان.

ئالتە ئاي ياتتۇق مىڭگاڭدا،
سۆكسۆك بىلەن ئوت قالاپ.
كۆزنىڭ گۆھىرى ئاقتى،
قۇمۇل يولىغا قاراپ.

ئەتىگەندە كۇجە ئىچىپ،
كۈندۈزلىرى قوماچ يەپ.
مىڭگاڭدا تۇرۇپ قالدۇق،
جانلارغا پاناھ تىلەپ.

چۆلدە جەرەن ئاتۇرمىز،
بىرنى بىرگە چاتۇرمىز.
مۇساپىرنى خار كۆرمەڭ،
بەش كۈن، ئون كۈن ياتۇرمىز.

بىزلەر ئۆلۈپ كەتسەكمۇ،
ئەل ـ يۇرتلار ئامان بولسۇن.
بىزنى دېگەن يارەنلەر،
ئۆلمەستىن تىرىك قالسۇن.

ياھۇ يارەي، ياسەنچى،
بېلى ئۇزۇن بىرەنچى.
ئۆمرۈم ئۆتتى ئېرەنچى،
جەرەييەمۇ ـ جەرەن يە.

2

ئۇلاستايدىن چىقىپتۇ،
جاڭسىلىڭ دېگەن چوڭ دورغا.
بىزمۇ تولا قارىدۇق،
ئۇنىڭ چىقار يولىغا.

جاڭسىلىڭ دورغا يات ئەلدە،
مىڭ چىچەينىڭ چوڭىدەك.
خويمۇ قاۋۇل ئەر ئىكەن،
ھەممە ئىشنى قىلغۇدەك.

ھەر تەرەپتىن چېرىكلەر،
بىزنى ئارىغا ئالغاندا.

«ياردەم قىلاي» ــــ دەپ چىقتى،
خۇدا كۆڭلىگە سالغاندا.

بەرمەك بولدى بىزلەرگە،
مىڭ تال مىلتىق ـ قورالنى.
كىيىم ـ كېچەك، ئاش ـ تاماق،
ھەم قىپ بەردى ئامالنى.

ئۇ دېگەندەك بىزلەرمۇ،
قېتىپ قويدۇق ئۈچ ئادەم.
شۇ خىيال ـ ئويلار بىلەن،
تاشلىماققا بىر قەدەم.

لوپسۇن كىچىك دورغىسى،
خەتكە كامىل ئەر ئىكەن.
جاڭسىڭ دورغا سۆزلىسە،
بىرنى قويماي يازاركەن.

باتۇر دېگەن زونوكنىڭ،
تۇلكە بىلەن ياقىسى.
باتۇر جاننى كۆيدۈرگەن،
كۇكۇنلارنىڭ باقىسى.

قالماق تىلغا ئۇستىكەن،
نىياز ئاخۇن دورغىسى.

ئاتلاردىن كېيىن قالماس،
قاشقا ئاتنىڭ يورغىسى.

سۆلىتىگە قارىساق،
يولۋاس سۈپەت ئەر ئىكەن.
چىقىۋېلىپ شۇ نومغا،
خوتۇن ئالسام دەر ئىكەن.

ئۇيغۇر كىتاب تور بېكىتى
www.uyghurkitap.com

«تورپاق يېغىلىقى» ھەققىدە قوشاقلار

«تورپاق يېغىلىقى» — 1907 - يىلى قوزغالغان قۇمۇل تارىخىدىكى زور تەسىرگە ئىگە دېھقانلار قوزغىلاڭلىرىنىڭ بىرى. بۇ قوزغىلاڭغا «تورپاق» لەقەملىك ئاكا - ئۇكا ئىككىيلەن رەھبەرلىك قىلغان ھەمدە تورپاق جەمەتىنىڭ ئادەملىرى كۆپرەك قاتناشقاچقا، كېيىنكى كۈنلەردە قوزغىلاڭنىڭ نامى شۇ جەمەتنىڭ لەقىمى بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن. 1000 دىن ئارتۇق ئادەم قاتناشقان «گۈمبەز باغ»نى مەركەز قىلغان بۇ قوزغىلاڭ دەسلەپتە زور ئىلگىرىلەشلەرگە ئېرىشىپ، قۇمۇل ۋاڭلىرىنى تىترىتىپ، دېھقانلارنىڭ تەلەپلىرىنى قوبۇل قىلىشقا مەجبۇرلىغان بولسىمۇ، لېكىن، قوزغىلاڭچىلارنىڭ سالا - سۇلھى قىلىشى، تەجرىبىسىزلىكى ۋە كۈچ نىسبىتىنىڭ زور پەرقلىقى تۈپەيلىدىن مەغلۇپ بولغان. قوزغىلاڭ يېتەكچىلىرىدىن موللا راجى، خوجامنىياز، دۇگامەتتىن ئىبارەت ئۈچ كىشى قولغا چۈشۈپ قېلىپ، قۇمۇلنىڭ خاگۈسەن دېگەن يېرىدە كاللىسى ئېلىنغان، 12 كىشى ياقا يۇرتلارغا سۈرگۈن قىلىنغان.

«توړپاق يېغىلىقى» ھەققىدىكى بۇ قوشاقلار ئەينى يىللاردىكى قۇمۇل دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ كۆتۈرۈلۈش جەريانى، مۇساپىسى، ئىش ئىزلىرىنى بىلىۋېلىشىمىزغا بەلگىلىك ياردەم بېرىدۇ.

تۈگمەس ئالۋان ـ ياساقلار،
جانغا ئارام بەرمىدى.
تىل ـ ھاقارەت ئاڭلاشقا،
ئەلدە تاقەت قالمىدى.

ئارا، چاپچا كۆتۈرۈپ،
ئادالەت دەپ قوزغالدى.
ئەلچىلەرنى ماڭدۇرۇپ،
گۇمبەز[1] باغقا توپلاندى.

قاتتىق چۇقان سېلىشتى،
ئۇچ ئايغىچە ئېلىشتى.
قىستاپ كېلىپ سۇقوۋۇقتا،
يەتتە شەرتنى قويۇشتى.

شاھ مەخسۇت سۇلھى بىلەن،
تەلەپلەرگە قول قويدى.
كاسىپلار قولى بىلەن،
چوڭ بىر تاشقا خەت ئويدى.

① گۇمبەز باغ ــ جاي ئىسمى.

www.uyghurkitap.com

خەتلىك تاشنى تىكلەتتى،
تاش تارتما① دېگەن جايدا.
ئىشقا سالدى موللىنى،
سۆلھەدىن ئېلىپ پايدا.

يالغان چىقىپ ۋەدىسى،
ئىش بۇزۇلدى ئەتىسى.
خاگۇسەندە② ئېلىندى،
ئۇ كىشىنىڭ كاللىسى.

مىلتىقلىرى بەتلىنىپ،
زارىپ، نازى ئېتىلدى.
ئەمەت نومغا پالىنىپ،
ئون بەش يىللىق كېسىلدى.

---

② تاش تارتما — جاي ئىسمى.
① خاگۇسەن — جاي ئىسمى.

غۇلجا ـ قورغاس يولىنى ياسىغۇچىلار قوشىقى

1932 ـ يىللىرى، غۇلجا بىلەن قورغاس ئارىلىقىدا تۇنجى قېتىم تاشيول ياسىلىپ، قاتناش ئىشلىرىدا قۇلايلىق بولدى. بىراق، ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ تۇرلۇك ئالۋان ـ ياساقلىرى، ئادالەتسىز سىياسەتلىرى تۇپەيلى، بۇ يولنى ياساشقا پەقەت كەمبەغەل، يېتىم ـ يېسىرلار ھەيدىلىپ، باي ـ تۆرە، پومېشچىكلارنىڭ بالىلىرى چەتتە قالدى. ئەينى ۋاقىتتا ئازاب ـ كۇلپەت تارتقان يول ياسىغۇچىلار ئۆزلىرىنىڭ چەككەن رىيازەتلىرىنى ئەنە شۇ قوشاقلاردا ئەكس ئەتتۇرگەنىدى.

ئەگلەكنى تىكلەپ قويۇپ،
شېغىل تاشنى ئاتىمىز.
ستارشىنى① كېلىدۇ ــ دەپ،
ئاچ ـ زارلىقتا ياتىمىز.

يەركەنت دېگەن بىر يەردە،
تولا كۆيەر ئېلېكتر.

---

① ستارشى ــ كاتتىۋاش ـ ئەمەلدارلار.

ئات ـ ئۆلاغ جۆدەپ كەتتى،
تۆگىمەيدۇ بۇ مېتىر.

يانبۇلاق دېگەن يەردە،
ئىشلەيمىز بىز ياش باللا.
قىش، قىرو ـ زىمىستاندا،
ياتار يېرىمىز تالا.

مىس كانىدىكى ئىشلەمچىلەر قوشاقلىرى

1840 ـ يىللىرى غۇلجىدىكى بايلار بىر مىس كان ئاچقان بولۇپ، نۇرغۇن كەمبەغەل ـ يوقسۇللارنىڭ بالىلىرى بۇ يەردە ئىشلەپ كۆن ئۆتكۈزگەن. ئۇلار زالىم لويى، بەگلەرنىڭ قامچىسى ئاستىدا، قارا يەرنىڭ تەكتىگە چۆكۈپ، مىس كولاپ، ئېچىنىشلىق هايات كەچۈرگەن. بەزىلىرى ئاغرىپ يېتىپ قېلىپ ئۆلۈپ كەتكەن، بەزىلىرى ئۆز يۇرتلىرىغا قايتالماي، ئاتا ـ ئانا، ئائىلە ـ تەۋەلىرى بىلەن جەم بولالماي، «تىرىك ئايرىلغان». بۇ قوشاقلار ئەينى دەۋردىكى مىس كان ئىشلەمچىلىرىنىڭ تارتقان زۇلمىنى ھەقىقىي ئەكس ئەتتۈرگەن بولۇپ، مۇھىم پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە.

تەڭرىتاغنىڭ بېشىدا،
مىسكان دېگەن مەلە بار.
ئىشلەمچىگە رەھىمسىز،
جۇ دا لويى[1] دەللە بار.

① جۇ دا لويى ـــ مىس كانىنىڭ خوجايىنى.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرېسى

مىسكان دېگەن مەلىكەن،
ئېگىز داۋان بەلەنكەن.
ئىشلەمچىنى قاقشاتقان،
جۇ دا لويى بەگ ئىكەن.

مىسكان دېگەن مەلىدە،
كۈندە ئۈچ تام سوقىمىز.
قېچىپ كېتىلى دېسەك،
جۇدا لويىدىن قورقىمىز.

مىسكاندىكى باللارنىڭ،
دەردى تولا ھېسابسىز.
يۈرتقا كەتكۈزمەيدۇ،
جۇ دا لويى ئىنساپسىز.

مىس كولايمىز جەنزىدە،
قارا يەرنىڭ تەكتىدە.
سىيتەك دوقا[1] كاپشىيدۇ،
بەش سەر پۇلنىڭ كەينىدە.

مىسكاندىكى ئىشلەمچى،
تەڭدىن تولىسى يېتىمچى.

① سىيتەك دوقا — مىس كاندىكى خوجايىنلارنىڭ قول چومىقى.

يېتىمچىگە كۆشەندە،
سىيىت دوقا چېقىمچى.

ئىشلەمچىگە «يە» دەيدۇ،
ئىچىپ كەتكەن تېرىقنى.
چېرىكلەرنى بوردايدۇ،
بېرىپ توخۇ، بېلىقنى.

چېرىك ياتىدۇ تاشتا،
سىيتەك دوقا يان قاشتا.
ئىشلەمچىگە ئارام يوق،
زالىم قامچىسى باشتا.

ئەجەب قېرىشىپ قاپتۇ،
سىيتەك دوقا بىز بىلەن.
ئۆزى قاشتا ئوينايدۇ،
سارىخان داپ يۇز بىلەن.

قارا سايىنىڭ سۇلىرى،
تېگى پاتقاق، بەك چوڭقۇر.
سىيتەك دوقا كۆيدۇرگە،
قىلىقى سەت، بەد چوقۇر.

بەش سەر كۈمۈش تەڭ بولدى،
ئىشلەمچىنىڭ بېشىغا.

ئۇيغۇر كىتاب تورى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

پۇل تاپسام قاچاي دەيمەن،
ئاتا ـ ئانام قېشىغا.

بىز بۇياقتا ماڭغاندا،
ئانام قالغان ئىشىكتە.
دېگەنىدى «پات كەلگىن،
بالاڭ قالدى بۆشۈكتە».

ئىشلەمچىلەر يىغلايدۇ،
ئاتا ـ ئانىسىنى ياد ئېتىپ.
ئۆلمەي تىرىك ئايرىلغان،
ئۆسكەن يەرنى ياد ئېتىپ.

ئاق ئەلەم، قىزىل ئەلەم،
يارىمىنىڭ قېشى قەلەم.
ھېچ كىشىگە كەلمىگەي،
بىزگە كەلگەن دەرد ـ ئەلەم.

ئاخشىمى ياتار بولساق،
سالغىلى كىگىز قېنى؟
جانلارغا زامىن بولغان،
زالىملارنىڭ مىس كېنى!

چاكارلار قوشىقى

«چاكارلار قوشىقى» — ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتە، باي - پومېشچىك، بەگ - خوجىلارنىڭ ئۆيىدە ئىشلەپ، ئالەمدىن ئۆتكەن بىچارە چاپاكەشلەرنىڭ ئىجاد قىلغان قوشاقلىرىدۇر. بۇ قوشاقلاردا تەڭسىزلىك ھۆكۈم سۈرگەن فېئوداللىزم جەمئىيىتىدىكى مىليونلىغان ئەمگەكچىلەر قاتارىدا زۇلۇم چەككەن كەمبەغەل باللىرىنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ قوشاقلار بۈگۈنكى زاماندىكى ياش ئەۋلادلارغا ئۆتمۈشنى ئۇنتۇماي، ھازىرقى زامانىنىڭ قەدرىگە يېتىش تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ.

باي، غوجامنىڭ ئۆيىدە،
يارغىنىم كۆتەك.
ئىشلىگەنگە بەرگىنى،
سېسىغان كېپەك.

باي، غوجامغا خوتۇنى،
سالىدۇ چۇشەك.

نېمە كارى بىز بىلەن،
مۆزلىساق، ئۆلسەك.

باي، غوجامنىڭ باللىرى،
ئىتقا ئاۋارە.
كەمبەغەلگە بىر نان يوق،
قىلدۇ نالە.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

لەڭچىلەر قوشىقى

«لەڭچىلەر قوشىقى» — ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتە، لوپنۇر - چاقىلىق ئوتتۇرىسىدا ئاشلىق توشۇيدىغان بىر تۈركۈم ئاق كۆڭۈل ياشلارنىڭ قىسمەتلىرى بايان قىلىنغان قوشاقلاردۇر. بۇ قوشاقلار تىل ۋە بەدىئىيلىك قۇرۇلمىسى جەھەتتىن باشقا قوشاقلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىدۇ. مۇھىم پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە.

كالا باقىپ كەل دەيدۇ،
كالا باقاي كىم بىلەن.
دۇرالدا[1] چاي تالىشىپ،
ئۇرۇشتۇم شىلدىر[2] بىلەن.
ئىگەمنىڭ سۆزى كەڭرى،
ناخشا ئايتاي ئاغزىم بىلەن.

توپاق سويساق بىز سويدۇق،
ئارتىلىپ قالۇر كىمگە؟

---

① دۇرال — يەر نامى.
② شىلدىر — لەڭ توشىغۇچى ئارىسىدىكى بىر كىشىنىڭ لەقىمى.

ئوبدان قۇلاق سالىپ باق،
تالىش گۇڭتۇ① سۆزۈمگە.

يېتىۋىدى بىر توپاق،
ھەممىسى قىلىدۇ سوراق.
دۇرالدا بىر كۈن ياتىپ،
سويۇپ يېدۇق بىر توپاق.

لەڭمىز كامىپ چىقىپ،
مۈشكۈل بولدىغۇ بۈگۈن.
خۇدا نېسىپ قىلارمۇ،
ئۆيگە كېتىشكە بىر كۈن.

خۇدا نېسىپ قىلارمۇ،
ئۆي تەرەپكە كېتىشكە.
بۇ خەقلەر ئۇنىمايدۇ،
بۇغدايغا پۇل بەرىشكە.

چارىكى يىگىرمە كوي،
يۈزمىڭ بۇغداي دەيىشكەن.
چارىكى يىگىرمە كوي،
زىيان زەھەردىن ئاچچىقكەن.

لەڭ سالىپ كەلگەن تاغارنى،
ئالىپ كېتەيلى باشلىق.

① تالىش گۇڭتۇ — لەڭچىلەرنىڭ باشلىقى بولغان ئادەم.

چارخالىق دېگەن جايىنىڭ.
ئۆزۈم، قوغۇنى تاتلىق.

بىز چارخالىققا بارىپ،
ئون ئۈچ كۈن بىكار ياتتۇق.
لەڭمىز كامىپ چىقىپ،
ئارغامچى، تاغار ساتتۇق.

كىشى يۇرتتا مۇساپىر،
كۆزىمىزدىن ئاقتى ياش.
شايارلىقنىڭ لەڭىدىن،
كەم چىقتى تۆت چارەك ئاش.

بىزنى ئۇنتۇپ قالدىمۇ،
ئۆز يۇرتتا قالغان ئاداش؟
بىزنى ئەسكە ئالامدۇ؟
يۇرتتا قالغان قېرى - ياش.

يەنە تارتىپ ئالارمىز،
يۇتتىن سالامەت بارىپ.
پۇل خەجلىمەي كېلەرمىز،
ئەللىك كوي زىيان تارتىپ.

لەڭمىز كامىپ چىقىپ،
ئون ئۈچ كۈن بىكار ياتىپ.
ئاران يانىپ كەلدۇق بىز،
مىڭ جىڭ ئاش ئۆتنە ئالىپ.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يېڭى ئادرېسى

پادىچىلار قوشىقى

پادىچىلار — ئەمگەكچى خەلق ئارىسىدىكى كەمبەغەللەر توپىدۇر.

«پادىچىلار قوشىقى» — ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتە باي - پومېشچىكلارغا ئۆز ئەمگىكىنى سېتىپ، پادا بېقىپ كۈن كەچۈرۈشكە مەجبۇر بولغان بىر قىسىم كىشىلەرنىڭ توقۇغان قوشاقلىرىدۇر. بۇ قوشاقلاردا ئۇلارنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن كۈلپەتلىرى ۋە مۇڭ - زارلىرى ئەكس ئېتىلگەن.

جاڭگالغا ئىز سالىدۇ،
توپ - توپ قوينىڭ ئاياغى.
قارىسام كۆزۈم يەتمەس،
بۇ جاڭگالنىڭ يىراقى.

تېشىۋەتتى باشلارنى،
ئەيسا بەگنىڭ تايىقى.

كەمبەغەلنىڭ بالىسىنىڭ،
چۆلدە قالدى ئايىغى.

قويلارنى خىللاپ يەيدۇ،
ئاچ كۆز بۆرە بالىلىرى.
كىپەك بىلەن لويلىدۇر،
پادىچىنىڭ نانلىرى.

پادا بېقىپ جاڭگالدا،
ئۇستۇبېشىم قالمىدى.
زالىملارنىڭ دەردىدە،
ئەقىل - ھوشۇم قالمىدى.

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پىگى ئادرېسى

سالچىلار قوشىقى

«سالچىلار قوشىقى» ــ ئىلى دەرياسى بويىدا سال ھەيدەپ، جېنىنى جان قىلغان بىر تۈركۈم جاپاكەش كىشىلەرنىڭ ئىجاد قىلغان قوشاقلىرىدۇر. بۇ قوشاقلاردا ئەينى يىللاردىكى سالچىلارنىڭ بېشىدىن كەچۈرگەن ئېغىر كۈنلىرى، جاپا ـ مۇشكۈلاتلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇپ، سالچىلار ھاياتىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ.

چىكرتىدىن[1] سال باغلاپ،
دۆگۈۋارتولماي، كۆز جايلاپ.
سالنى باغلاپ ھەم چىگىپ،
ئارقان كۆتۈردۇق ئاۋايلاپ.

سال بېشىنى باغلايمىز،
ئىككىدىن چۈشۈپ ھەيدەيمىز.

① ئىلى دەرياسى بويلىرىدىكى جاي ئىسىملىرى.

چاغان سايدا① توختىتىپ،
بوزا ئىچىپ قاينايمىز.

كۆكتېرەك② چېتى سېپىلدەك،
شامال ئۆتەر لەپىلدەپ.
ئۆتەلمىگەن ئادەمنى،
ئىسلام③ ئۆتكۈزەر يېتەكلەپ.

ئۈندىن چۈشۈپ ھەيدەيمىز،
يېرىمدىن توقاچ چىشلەيمىز.
قىزىل كۈرە④ دە توختىتىپ،
ئارقاننى مەھكەم باغلايمىز.

ئىرىل كۆرە⑤ ئاتاقلىق،
كەچتە ياتتۇق ياتاقنى.

چاچقان سالنى يىغالماي،
ئاقچىباي⑥ تارتتى چاتاقنى.

①② ئىلى دەرياسى بويلىرىدىكى جاي ئىسىملىرى.
③ ئادەم ئىسمى.
④ ئىلى دەرياسى بويلىرىدىكى جاي ئىسىملىرى.
⑤ ئىرىل كۆرە — جاي ئىسمى.
⑥ ئاقچىباي — سالچىلار كاتتىۋېشى.

قارنىڭ تېشى يېقىن يەر،
قىشتا چىقار مۆزدەك تەر.
مەدىيانىنىڭ بېشىدا،
ئولتۇرىدۇ قىزىپ ئەر.

قارا كۈرە، قاپچىغاي،
تارتىمىز كۆرەك چارچىماي.
قاپچىغايدىن ئۆتكەندە،
ناخشا ئېيتىمىز ھارماي.

www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇر كىتاب تورى

بۆزچىلەر قوشاقلىرى

«بۆزچىلەر قوشاقلىرى» — جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلىرىدا كەڭ تارقالغان قوشاقلارنىڭ بىرى بولۇپ، يوقسۇل - كەمبەغەللەرنىڭ بۆز - ماتا توقۇش جەريانىدىكى قىسمەتلىرى بايان قىلىنغان، ئەزگۈچىلەرنىڭ رەھىمسىز، ئاچ كۆزلۈكى ئېچىپ تاشلانغان. ئەينى يىللاردىكى باي - كەمبەغەللىك زىددىيەتلىرىنى تەتقىق قىلىشتا مۇھىم يىپ ئۇچى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

موكا① ئاتتىم رەم بىلەن،
دەپتىن② كۆتۈردۇم غەم بىلەن.
خام توقۇدۇم پەم بىلەن،
ئۇشتە③ قىلدىم دەم بىلەن.

① موكا — ئارقاق چۇۋۇتۇپ بېرىدىغان توقۇش سايمىنى.
② دەپتىن — ئۆرۈش يۇرۇشتۇرۇپ توقۇلغان رەختنى چىڭدايدىغان سايمان.
③ ئۇشتە — توقۇلغان خام تالمىلارنى ئاقارتىش دېگەن مەنىدە.

www.uyghurkitap.com

بىز توقۇغان چەكمەننىڭ،
جۈپ بولادۇ شانىسى.
كېچە - كۈندۈز ئارام يوق،
تۈگمەيدۇ چالىسى.

خام، تالما چەكمەننى،
بىز توقۇيمىز دۈكاندا.①
ئاقساقال②نىڭ كارى يوق،
بار غېمىمىز پوكاندا.

ئۆرۈش بىلەن ئارقاقنى،
ئاھا③ پۈركۈپ ئاقارتتۇق.
موكا ئاتقان قوللارنى،
بايغا ئىشلەپ قاپارتتۇق.

ناچى④نى تۈرگەن چاقلار،
غۇيۇلدايدۇ توختىماي.

بايغا چەكمەن توقۇدۇق،
كېچە بولسا ئۇخلىماي.

① دۈكان — خام توقۇيدىغان جاي.
② ئاقساقال — گومىنداڭ دەۋرىدە بۆز توقۇيدىغانلارنى باشقۇرىدىغان مەنسەپدار.
③ ئاھا — ئۆرۈش تارتىلغاندىن كېيىن، ئۆرۈشكە پۈركۈپ، ئۆرۈشنىڭ چىدامىلىقىنى ئاشۇرىدىغان كۆممىقوناق ئۇمىچى.
④ ناچى — يىپ ئىگىرىدىغان چاق بىلەن ئارقاق ئۇرىدىغان كىچىك سايمان.

مەدىكار بىز بايلارغا،
بەدىلىگە بىرنان يوق.
بۆزچى بولۇپ ئۆزىمىز،
قوڭىمىزدا ئىشتان يوق.

تەپكۇ[①] باسار پۇتىمىز،
موكا ئاتار قولىمىز.
كىيىم يېلىڭ، قورساق ئاچ،
بولمىغاچقا پۇلىمىز.

بۆگۈن بىرەر دەپتىمىز،
ئەتە بىرەر دەپتىمىز.
ئون بەش چەكمەن توقۇساق،
بىر چەكمەنچە ھەققىمىز.

ئۆزۈم توقۇغان خامنى،
بازاردا ساتالمايمەن.
يوقسۇزلۇقنىڭ دەردىدە،
تولغىنىپ ياتالمايمەن.

قولدىن ـ قولغا ئۆتىدۇ،
كالا مۈڭگۈزى موكا.
تەپكىنى تولا تېپىپ،
بولدى پۇتلىرىم توكا.

① تەپكۇ ــ خام توقۇيدىغان دۇكانلارنىڭ ئاياغ ئاستىغا مەخسۇس ئورۇنلاشتۇرۇلغان سايمان بولۇپ، ئۇنىڭ دەپتىن، شانا قاتارلىقلارنى يۆرۈشلەشتۈرۈشتە مۇھىم رولى بار.

ئۇيغۇر كىتاب تورپېكىتى
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ پېگى ئادرېسى
www.uyghurkitap.com

ئەللەي قوشاقلىرى

«ئەللەي قوشاقلىرى» (ياكى بۆشۈك قوشاقلىرى دەپ-مۇ ئاتىلىدۇ) — فولكلور خەزىنىسى ئىچىدىكى مەزمۇن، تېمىسى كەڭرى، پىكىر - ھېسسىياتى چوڭقۇر، مېلودىيىسى نازۇك ۋە مۇڭلۇق، شەكلى ئاددىي - ساددا، تىلى ئىخچام، يېنىك بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرى ئارقىلىق باشقا تۈر - ژانىرلاردىكى قوشاقلاردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ قوشاق (ناخشا)، مۇزىكا، ئۇسسۇل - ھەرىكەتنىڭ بىرلىكى بويىچە بىر گەۋدە بولغان. ئۇ تېگى - تەكتىدىن ئېيتقاندا، تارىخىي قوشاقلار كاتېگورىيىسىگە كىرىدۇ.

«ئەللەي قوشاقلىرى» — ئەسىرلەردىن بۇيان ئۆز خەلقى بىلەن تەقدىرداش، يولداش، مۇڭداش، سىرداش بولۇپ، ئۇيغۇر ئاتا - ئانىلىرىنىڭ ئۆتمۈش جەمئىيەتتىكى پەرزەنت تەربىيىلەش جەھەتتىكى ئېگىلمەس - سۇنماس، كۆيۈمچان روھىي كەيپىياتى، گۈزەللىك ئەنئەنىسى، ھېرىش - چارچاشتىن قورقمايدىغان چىدامچانلىقى، ئۇمىدۋار غايە، ئارزۇسى ۋە شېرىن خىياللىرىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەرگەن. بۇ قوشاقلار خەلق تۇرمۇشىنىڭ پو-

تۆكنامىسىدۇر، باللار تەربىيىسىنىڭ بەدىئىي كارتىنىد-سىدۇر. بۇ قوشاقلار ئۇيغۇرلارنىڭ پەرزەنت تەربىيىلەش مەدەنىيىتىنى تەتقىق قىلىشتا ناھايىتى زور رول ئوينايدۇ.

1

ئۆتمۈش كونا جەمئىيەتتە ئاچلىق ئازابىدىن ئىڭىرد-غان بوۋاقلارنىڭ نالە - پەريادلىرىدىن قەلبى ئېزىلگەن ئانىلارنىڭ ئېيتقان قوشىقى:

تۆڭلۈكۈمگە ئاي كەلدى،
ئەللەي بالام، ئەللەي.
كۆزلىرىمگە ياش كەلدى،
ئەللەي بالام، ئەللەي.

ئەتىمىزنى ئويلىسام،
ئەللەي بالام، ئەللەي.
بۇ بېشىمغا غەم كەلدى،
ئەللەي بالام، ئەللەي.

باغرى قارا بېغىرتاق،
ئەللەي بالام، ئەللەي.
باراي دېسەم يول يىراق،
ئەللەي بالام، ئەللەي.

يىراقتىكى تۇغقاندىن،
ئەللەي بالام، ئەللەي.
ياندا قوشنا ياخشىراق،
ئەللەي بالام، ئەللەي.

ئۈچ يۈز ئاتمىش كۈنلەردە،
ئەللەي بالام، ئەللەي.
تاڭ ئاتمايدۇ تۈنلەردە،
ئەللەي بالام، ئەللەي.

بۆشۈك تۆۋىدە مەن قالدىم،
ئەللەي بالام، ئەللەي.
بىرىپ ياتتىڭ چۆللەردە،
ئەللەي بالام، ئەللەي.

نان ئۈزۈلدى ئۆيۈمدىن،
ئەللەي بالام، ئەللەي.
لويلا توغراپ ئاش ئېتەي،
ئەللەي بالام، ئەللەي.

تەلمۈرۈپ يىغلايسىلەر،
ئەللەي بالام، ئەللەي.
بىزلەر شۇنداق بىتەلەي،
ئەللەي بالام، ئەللەي.

ئۇيغۇر كىتاب تورپىكتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

2

ئۇيغۇر ئانىلىرىنىڭ يېڭى دەۋردە تۇغۇلغان پەرزەنت-لىرىگە ئاتاپ ئېيتقان قوشىقى:

ئەللەي بالام، تاي بالام،
ھۆسنى تولۇن ئاي بالام.
مانا ساڭا پېچىنە،
شېكەر، سېرىقماي بالام.

ئەللەي بالام، تاي بالام،
ھۆسنى تولۇن ئاي بالام.
ياخشى كۈندە تۇغۇلغاچ،
قەلبى نۇرغا باي بالام.

3

ئەللەي بالام جان ئەللەي،
قۇلىقى يۇمشاق بالام ئەللەي.
ئالتۇن بۆشۈكۈڭ باردۇر،
ئۇخلىغىن قوزام ئەللەي.

ساڭا قويدۇم ياخشى ئات،
تاپقىن چىن مۇراد ئەللەي.

ئۇيغۇر كىتاب تورىبېكىتى
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە كىتابلارنىڭ يىگانە ئادرېسى

ئەل ـ يۇرتۇڭغا خىزمەت قىل،
ئۇ ساڭا قانات، ئەللەي.

دوخاۋا ئۇۋۇداڭدا،
ماموق تەكىيىڭ ئەللەي.
چىنىلەردە سۈت، قايماق،
تەييار شېكىرىڭ ئەللەي.

تۇغۇلدۇڭ مۇشۇ ئۆيدە،
ئېھ غۇنچە گۈلۈم، ئەللەي.
ئاسماندىكى ئاي دەيمۇ؟
يۈزلىرى تولۇن ئەللەي.

باغچا، يەسلى، مەكتەپلەر،
سېنى كۈتمەدۇ ئەللەي.
ھاياتىڭ سېنىڭ مەڭگۈ،
گۈلدەك ئۆتمەدۇ ئەللەي.

4

قولى ئارسلان بىلەكلىك،
باتۇر قاپلان يۈرەكلىك.
ياخشى ـ يامان كۈنلەردە،
ماڭا بەكمۇ كېرەكلىك،

ئەللەي بالام، جان ئەللەي،
مەڭزى قىزىل، قان ئەللەي.

5

بالام ـ بالام كۆتى پوق،
ئېرتاي دېسەم لاتا يوق.
لاتا دېگەن ئاسماندا،
چىقاي دېسەم شوتا يوق.
شوتا دېگەن دەرەختە،
كېسەي دېسەم پالتا يوق.
پالتا دېگەن بازاردا،
ئالاي دېسەم پۇلۇم يوق.
پۇلۇم دېگەن ساندۇقتا،
قولۇم قىسقا، يولۇم يوق.